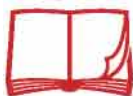

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
KLASSİKLƏRİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
"Dünya ədəbiyyatının görkəmli
nümayəndələrinin əsərlərinin
Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında"
2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.

PROSPER MERIME

SEÇILMIŞ ƏSƏRLƏRİ

Prosper Merime. Seçilmiş əsərləri.

Bakı, "Şərql-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013, 192 səh.

ISBN 978-9952-32-111-1

Fransız dilindən tərcümə edən:

ŞAMİL ZAMAN

Ön sözün müəllifi:

ƏKBƏR AĞAYEV

Rədaktor:

TAHİR KAZIMLI

Korrektor:

AQŞIN MƏSİMOV

Mətn: Bakı Slayyan Universitetinin
nəşriyyatı

© "Şərql-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013

www.eastwest.az

www.fb.com/eastwest.az

NOVELLA USTASI

Dünya ədəbiyyatında elə yazıçılar var ki, onların qələmindəki axıcılıq, dilin gözəlliyi, obrazlılığın zənginliyi və genişliyi oxucunu valeh edir. Elə sənətkarlar da var ki, onlardakı bədii xəyalın yüksəkliyi, konfliktlərin kəskinliyi bizi cəlb edir; bir qisim sənətkarlarda süjet qurmaq bacarığı, başqa bir qisimdə xarakterlər yaratmaq məharəti, bəzilərində hadisələrlə xarakterləri bağlamaq tərz, bəzilərində insan psixologiyasına dərinlən nüfuz etmək qabiliyyəti bizi heyran qoyur. Bütün bunlar və yaradıcı şəxsiyyətin digər fərdi xüsusiyyətləri bir yerə toplananda böyük istedadla üz-üzə gəlirik və belə hallarda hər bir istedad öz çaları ilə ortaya çıxanda bədii ədəbiyyatın tarixində rəngarənglik yaranır, hər şair və ya romançı nəfəsində həyatın ətri duyulur, ictimai varlığın min bir səhifəsi canlanır, insan şəxsiyyətinin, ayrı-ayrı fərdlərin, qrupların cəmiyyətdəki yeri, mövqeyi görünür, həyatın dialektikası, onun bədii fikirdəki təzahürü üzə çıxır. Nəhəng istedad sahibləri – Nizami, Şekspir, Tolstoy, Füzuli, Puşkin, Balzak, Stendal məhz belə yetişmişlər və biz onların qələmindəki möcüzəyə daim heyrət edirik.

Məşhur fransız yazıçısı Prosper Merime də (1803–1870) bu böyük istedadların cərgəsindədir, amma onun bu cərgədə tutduğu yerin də öz xüsusiyyəti var. Onun əsərlərini oxuyanda bilmirsən nəyə daha çox diqqət edəsən: bu yazıçının yüksək bədii istedadınamı, onun gözəl üslubunamı, yoxsa ondakı yüksək mədəniyyətəmi. Yazıçı mədəniyyəti vacib məsələdir və böyük istedad sahiblərinin yaradıcılıq işində bu məsələ həmişə ön planda dayanmışdır, çünki fitri istedad nə qədər böyük nemət olsa da, onun parlaması, tələb olunan istiqamətdə hərəkətə gəlib inkişaf etməsi yazıçının mədəniyyətindən, onun həyatla qarşılaşmaq və onu əks etdirmək üçün nə dərəcədə hazır olub-olmamağından asılıdır. Bu hazırlıq isə onun mədəni səviyyəsi ilə bağlıdır. Yuxarıda adları

çəkilən və ya çəkilməyən böyük sənətkarlarda istedad yüksək yazıçı mədəniyyəti ilə birləşdiyinə görədir ki, onlar öz zəmanələrinin bədii aynasına çevrilə bilməmişlər.

Bu cəhətdən məşhur fransız ədibi Merimenin yaradıcılığı daha mənalıdır. P.Merimeni istedadının axarı, hərtərəfli hazırlığı cəhətdən onun öz müasiri Stendalla müqayisə etmək olar. Lakin onların arasında üslub bənzərliyi olsa da, yaradıcılıq taleləri başqa-başqadır. Hər iki sənətkarda XVIII əsrin maarifçilik ideyalarının təsiri güclü idi, fəlsəfi məsələlərdə materialist mövqeyə yaxınlaşıb, ateizmə gəlib çıxmışdılar, ikisində də azadlıq uğrunda mübarizə motivləri və humanizm ideyaları ön plandadır, ikisi də həm tənqidi realizmin, həm də romantizm cərəyanının ən mütərəqqi ənənələrindən istifadə etmişdir.

Azərbaycan dilinə ilk dəfə orijinaldan tərcümə olunan və Merime yaradıcılığının ən maraqlı nümunələrindən olan bu novella və povestlər, azı, yüz əlli il bundan əvvəl – XIX əsrin birinci yarısında yazılmışdır. Ancaq həmin əsərlər öz bədii tərəvətini yenə də saxlayır və dünya ədəbiyyatının ən gözəl nümunələri kimi yaşayır.

Merimenin atası da, anası da rəssam idi və bu vəziyyətin onun sonrakı inkişafına çox böyük təsiri olub. Təsadüfi deyil ki, sonralar o, incəsənətə xeyli əsər həsr etmiş, bu sahədə tədqiqat aparmış və ümumiyyətlə, sənətsünas kimi şöhrət tapmışdır.

İlk əsərlərindən başlayaraq Merime fransız ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri kimi tanınmışdır. Bu cəhətdən onun yaradıcılıq taleyi Stendalın və Balzakin yaradıcılıq taleyindən fərqlənir.

1830-cu illərin başlanğıcında Prosper Merime bir müddət tarixi abidələrin mühafizəsi ilə məşğul olan departamentdə müfəttiş vəzifəsində işləmişdir. Öz zəmanəsinin siyasi hadisələrinə onun münasibəti isə çox ziddiyyətli olmuşdur: o, Napoleonun hərbi kollecində təhsil almış, hüquq məsələlərini öyrənmişdi; Napoleonun məğlubiyətini, 1830-cu, 1848-ci və 1870-ci illərin inqilabi hadisələrini görmüşdü. Lakin inqilabi hadisələrin daxili mahiyyətini düzgün dərk edə bilmədiyindən xalq üsyanını məftunluqla qarşılamışdı. 1848-ci il inqilabına isə mənfi yanaşmışdı.

Merimenin ilk əsərləri dramaturgiya ilə bağlıdır. 1825-ci ildə nəşr etdirdiyi “Klara Qazülün teatri” kitabında müəllif mistifikasiyaya yol verib öz adını yazmamış və göstərmişdi ki, guya, kitabda

toplanan pyeslər ispan aktrisası Klara Qazülündür. Mürtəcə qüvvələrin onun ideya və fikirlərinə mənfi münasibət bəsləyə biləcəyini hiss etdiyinə görə yazıçı öz adını gizlətməmişdi.

“Klara Qazülün teatri” kitabında beş pyes vardır: “Göy və cəhənnəm”, “İblis qadın, yaxud müqəddəs Antoninin günaha batması”, “İspanlar Danimarkada”, “İnes Mendo”, “Afrika məhəbbəti”. Guya, ispan dilindən tərcümə olunmuş bu pyeslərdə satirik ton güclüdür. Bu əsərlərdə ispan rahibləri və inkvizitorları gülüş hədəfinə çevrilir, onların fanatizmi, riyakarlığı ifşa olunur. Katolik kilsəsinin İspaniyada törətdiyi vəhşiliklərin izləri başqa şəkildə bərpa dövründə (1815–1830-cu illərdə) Fransada hələ də yaşayırdı və irticanın güclənməsi ilə daha da artırdı. Merimenin pyeslərində katolik kilsəsi, ruhanilər, fanatizm ifşa olunur, sadə adamların obrazı müsbət planda göstərilir, zadəganlara qarşı qoyulurdu. Pyeslərdə təmiz məhəbbət, Renessans dövrü üçün səciyyəvi olan humanist ideyalar tərənnüm və təbliğ edilir. Pyeslərin bəzilərində romantik boyalar olsa da, Merime ictimai varlığı mümkün qədər real cizgilərlə, insan xarakterlərini öz təbii və inandırıcı çalarlarında göstərir.

Sonralar, 1830-cu ildə Merime pyeslər kitabının ikinci nəşrini hazırlamış və topluya iki yeni pyes də (“Təsadüf”, “Müqəddəs hədiyyələr kareti”) əlavə etmişdir. İdeya-məzmun cəhətdən bunlar da kitabdakı o biri pyeslərlə həmahəngdir.

1827-ci ildə Merime cənubi slavyan xalqlarının mahnı və balladalar kitabını nəşr etdirir. Kitabın tam adı belədir: “Quzlalar, yaxud illiriya poeziyasının Dalmasiyada, Bosniyada, Xorvatiyada və Herseqovinada toplanmış seçmə əsərləri”. Kitabda cənubi slavyan xalqlarının şifahi xalq mahnı yaradıcılığı əsas yer tutur. Merime yazır ki, bu mahnı və balladaları, guya, o, xalq mahnılarını yaxşı bilən İoakinf Maqlanoviç adında bir nəfərin dilindən yazmışdır. Lakin sonralar məlum olmuşdur ki, bunların çoxunu Merime özü yazmış və ya əlində olan şifahi xalq yaradıcılığı materialları əsasında tərtib etmişdir. Hər halda, bu kitab göstərir ki, Merime slavyan xalqlarının həyatına, məişətinə, ənənələrinə, onların azadlıq uğrunda yadelli işğalçılara qarşı mübarizəsinə böyük rəğbətlə yanaşmışdır və həmin xalqların həyatına, mənəvi aləminə dərinədən bələd olmuşdur. Vaxtilə A.Puşkin həmin balladaları rus dilinə, A.Mitskeviç isə polyak dilinə tərcümə etmişdir.

Xalq yaradıcılığı nümunələrini və ümumiyyətlə, başqa xalqların həyat və məişətini öyrənməyə maraqlı Merimedə tarixi keçmişə, həm Avropada, həm də başqa ölkələrdə baş vermiş tarixi hadisələri öyrənməyə, tədqiq etməyə meyli də gücləndirmişdi. Təsədüfi deyil ki, dramaturgiya ilə məşğul olduğu dövrdə Merime özünün məşhur “Jakeriya” (1828) tarixi dramını da yaratmışdır. Əsərdə XIV əsrdə Fransada baş vermiş məşhur kəndli üsyanı qələmə alınmışdır. Tarixi hadisələrin mənzərəsini düzgün verə bilmək üçün Merime xeyli tədqiqat aparmış, sənədləri, abidələri öyrənmiş və “jakların” üsyanını orta əsrin hərə-mərcliyi kimi qələmə verməyə çalışan rəsmi burjuva tarixçilərinin əksinə olaraq bu məşhur kəndli üsyanı barədə böyük xalq hərəkatı kimi danışmışdır.

Merimenin “IX Karl hakimiyyətinin xronikası” adlı məşhur romanı da tarixi mövzudadır. XVI əsrdə baş vermiş dini terror hadisələrini, katoliklərlə hugenotların arasında baş verən vuruşmaları və zəhmətkeş xalq kütlələrinin feodal zülmünün, fanatizmin doğurduğu əzabların ağırlığı altında inləməsini Merime böyük istedadla təsvir etmişdir. Romanda hadisələr həddindən çox şaxələnmiş, vahid bir fabulada möhkəm bağlanır və oxucuya belə bir fikir aşılayır: şərə, ictimai haqsızlığa, zülmə, fanatizmə nifrət etmək, şəxsiyyətin və xalqların azadlığı, istiqlaliyyəti, milli mənliliyi uğrunda mübarizə aparmaq özünü insan hesab edən hər kəsin vətəndaşlıq borcudur!

Varfolomey gecəsinin (25 avqust 1572-ci il) təsviri, romandakı bütün fəsillərin Bertranla Diana arasındakı məhəbbət xətti ilə məharətlə əlaqələndirilməsi, duellərin, məclislərin, ziyafətlərin, zadəganların, əsgərlərin, geniş xalq kütləsinin təsviri Merimenin qələmindəki ifadəlilik, incəlik və məlahətli obrazlılıqda xüsusilə parlaq görünür, onun yazı üslubundakı şəffaflıq bu əsərə xüsusi bədii gözəllik gətirir.

Merime rus xalqının mədəniyyətinə və ədəbiyyatına yüksək qiymət verən, rus ədəbiyyatını Fransada təbliğ edən mütərəqqi yazıçılardan biridir. O, rus dilini öyrənmişdi, Fransada yaşayan rus mədəniyyət xadimləri ilə, o cümlədən İ.S.Turgenevlə dost idi. Puşkinin “Qaraçılar”, “Qusar”, “Qaratoxmaq qadın” əsərlərini, Qoqolun və Turgenevin bir sıra hekayələrini Merime fransızcaya tərcümə etmişdir. “Atalar və oğullar” romanının fransızca tərcü-

məsinə müqəddimə, Qoqol, Puşkin və Turgenev haqqında xüsusi məqalələr yazmışdır. Rus dilinə yüksək qiymət verən Merime yazır: “Rus dili, mənim bildiyimə görə, Avropa dillərinin hamısından zəngindir. Bu dil, sanki, ən incə mətləbləri ifadə etmək üçün yaranıb. Qeyri-adi yığcamlığı və bununla yanaşı, öz aydınlığı ilə bu dildə bir çox fikir və mənanı birləşdirmək üçün bir cəlmə kifayətdir, halbuki həmin fikirləri vermək üçün başqa dillərdə bir neçə cümlə qurmaq lazım gələrdi”.

Merimeni dünyada məşhurlaşdıran onun novellalarıdır. Bu novellalar bəzən çox yığcam, bəzən isə iri, hətta povest həcmindədir. Mövzu rəngarəngliyinə baxmayaraq, onun bütün novellalarında insanın daxili aləmi diqqət mərkəzində saxlanır. Həm də Merime psixoloji halın təsvirini məqsədə çevirmir, onun vasitəsilə insana müraciət edir, şəxsiyyətlə cəmiyyətin qarşılıqlı münasibətindəki ziddiyyətləri göstərir.

Merimenin bu kitabında onun dünya oxucularına yaxşı tanış olan novellaları və povestləri toplanmışdır. “Mateo Falkone”, “İstəhkamın alınması”, “Tamanço”, “Etrusk vazası”, “Məhəbbət ilahəsi” 1829–1830-cu illər arasında yazılmış, yalnız “Karmen” xeyli sonra, 1845-ci ildə qələmə alınmışdır. Əvvəlki beş əsər Merimenin “Mozaika” adlı ilk toplusuna daxil olmuşdur. Bunlarda insan ləyaqəti, onun məhəbbəti, arzu və istəkləri qələmə alınır. Qəhrəmanların və aparıcı obrazların hamısı öz yüksək ehtirasları, həyat eşqi, azadlıq və ədalət, həqiqət və sədaqət arzuları ilə seçilir və demək olar ki, onların hamısı həyatda böyük faciələrlə, müsi-bətlərlə üzləşir.

Merime belə hesab edir ki, burjua-dvoryan cəmiyyətində hər şey xırdalaşmış və bayağılaşmışdır, buna görə də xalq içindən çıxan və öz qabiliyyəti ilə seçilən insanlara bu cəmiyyətdə yer yoxdur. Merime bəzən süjeti, hadisələri romantik və ekzotik mühitə keçirir, Korsikanı, İspaniyanı, Afrikanı təsvir edir, lakin belə hallarda da real həyatdan və həqiqətdən ayrılır.

Əsərlərinin müasir zəmanə ilə səsleşən bir xüsusiyyəti də odur ki, Merime başqa xalqları həmişə əzməyə, zülm etməyə, onları zorla Avropa mədəniyyətinə “öyrəşdirməyə” çalışan işğalçıları ifşa edir. Göstərir ki, Afrika xalqlarından və ya qaraçılardan olan nümayəndələr, İspaniyadan və ya Korsikadan çıxan adamlar səmimiliyi,

safliđı ile Avropa mədəniyyəti əsasında trbiylnmıř riyakarlar-
dan dfllrl stndrlr. Bu sadə xalq adamlarının böyük qəlbi,
zəngin mənəvi aləmi var, onlar öz milli ləyaqət v mnliklri, z
azadlıqları uđrunda mübarizə aparanda da, məhv olanda da oxucu-
nun nəzərində ykslirlr. Kllik insana yarařmır, cəmiyyətə
yarařmır, qul itati v zülm həyata lkdir, insan gözəl və azad
ictimai mühit üçün, lvi məhəbbət üçün, saf hisslər, arzular üçün
dođulmuřdur – Prosper Merimenin əsərlərindən çıxan nəticə
belədir...

kbr Ađayev

NOVELLALAR

MATEO FALKONE

Porto-Veksyodan çıxıb şimal-qərbə, adanın içərilərinə doğru irəliləyəndə üzüyuxarı qalxdığını tezliklə hiss edirsən və dərələrin, bəzən isə iri qaya yığınlarının kəsdiyi dolanbac, əyri-üyrü cığırqlarla üç saat yol gedəndən sonra gəlib göz işlədikcə uzanan maki sahəsinə çıxırsan; maki korsikalı çobanların, qanuna tabe olmayanların, bir sözlə, qaçaq-quldurların məskənidir. Onu da deyək ki, korsikalı zəhmətkeş torpağı gübrələməyin çətinliyindən yaxasını qurtarmaq üçün meşənin bir hissəsinə od vurub yandırır. Gərək od lazım olan yerdən uzaqlara yayılsın, yanmış ağacların külünün töküldüyü bu xam torpaq sahəsinə əkilib-becərərkən korsikalı zəhmətkeş yaxşı məhsul götürəcəyinə ümid bəsləyir. Sünbüllər yığılıb qurtarandan sonra artıq zəhmət olmasın deyə küləşi yığıdırmırlar, elə tökülüb yerdə qalır; makiyə çır-çırpı, kol-kosla bərabər, yanmış ağacların yerdə qalmış kökü gələn baharda kötükdən pöhrə verir və bir neçə ilin içərisində sıx halda iki-üç metr ucalığında qalxır. Bax belə sıx, qalın pöhrəliklərə maki deyirlər. Burada cürbəcür ağac növünə və kolluğa rast gəlmək olar; bunlar bir-birinə elə dolaşib qarışır ki, yalnız əlibaltalı adam özünə yol açə bilər. Maki elə qalın cəngəllikdir ki, heç vəhşi qoçlar da onu yanib keçə bilmirlər.

Əgər siz birini öldürmüşsünüzsə, Porto-Veksyo makisinə gedin. Əgər yaxşı tüfənginiz, bartınız və gülləniz varsa, orada asudə, təhlükəsiz yaşaya bilərsiniz. Unutmayın ki, belə yerdə qəhvəyi başlıqlı paltonuzu həm yorğan kimi üstünüzə örtə, həm də döşək kimi altınıza sala bilərsiniz. Çobanlar sizə süd, pendir, şabalıd verir və ehtiyat üçün şəhərə enmək lazım gələndə qədər arxayın ola bilərsiniz ki, belə bir yerdə sizə məhkəmədən, yaxud öldürdüyünüz adamın qohum-əqrəbasından, valideynlərindən heç bir xətər toxunmaz.

Mən 18...-ci ildə Korsikada olanda Mateo Falkonenin evi həmin bu makinin iki kilometrliyində idi. O, bu yerin adamları

ilə müqayisədə varlı-karlı idi, ləyaqətlə yaşayırdı; yəni əlini ağdan-qaraya vurmaz, köçəri tayfalan-tək sürülərini dağdadaşda hara gəldi aparıb otaran çobanlar kimi öz sürülərindən əldə etdiyi gəlirin hesabına dolanardı. İndi sizə danışacağım bu hadisədən iki il keçəndən sonra onu yenidən görəndə mənə elə gəldi ki, onun yaşı əllini də ötmüşdür. Alçaqboy, ancaq enlikü-rəkli, saçları cod və şəvə kimi qara, qartalburun, dodaqları nazik, iri gözləri oyur-oyur oynayan, sifəti aşılarmış dəri rəngində olan bir kişini təsəvvürünüzə gətirin! Yaşadığı ölkədə çoxlu mahir atıcılann olmasına baxmayaraq, onun sərrast güllə atmağı dillərdə deyilirdi; məsələn, Mateo yanında balası olan dağkeçisinə ömründə güllə atmazdı, ancaq istəsəydi, yüz iyirmi addımlıqdan onun başından, kürəyindən, bir sözlə, istədiyi yerindən vura bilərdi. O, gecə vaxtı da gülləni elə günün günortaçağında olduğu kimi sərrast atardı və onun məharəti barədə mənə danışanda hətta dedilər ki, Korsikaya səyahət edib; deyilənləri öz gözləri ilə görməyənlər, yəqin ki, qulaqlarına inanmazlar. Gecə vaxtı səksən addım ondan aralı yanan şamı boşqab böyüklüyündə şəffaf kağız parçasının arxasına qoyardılar. Mateo nişan alar, sonra isə şamı söndürərdilər, bir dəqiqə keçəndən sonra o, zil qaranlıqda atəş açardı və kağızı atdığı dörd güllədən üçü ilə vurub deşərdi.

Bu nadir məharətinə görə Mateo Falkone böyük şöhrət qazanmışdı. Onu nə qədər sədaqətli, sadıq və xeyirxah dost sayırdılarsa, bir o qədər də təhlükəli rəqib hesab edirdilər. Yeri gələndə böyüyün-kıçiyin qulluğunda hazır, sədəqə verməkdə əliaçıq olan Mateo Porto-Veksyo mahalında hamı ilə səmimi, mehriban dolanardı. Hələ belə nağıl edirlər ki, günlərin bir günündə Mateo cavan vaxtlarında Kortədə qız üstündə qorxulu, güclü bir rəqiblə üz-üzə gəlməli olur. Deyilənlərə görə, rəqib öz evində, pəncərənin yanında kiçik bir güzgü asıb üzünü qırıxdığı zaman Mateo onu güllə ilə vurmuşdu. Bu hadisə tamam unudulduqdan sonra Mateo evlənir. Arvadı Cüzeppe ona əvvəlcə bir-birinin ardınca üç qız bəxş edir (bu hal az qalır ki, Mateonu dəli eləsin) və nəhayət, axırda bir oğlan doğur. Oğlana Fortünato adı verirlər. Bütün ailə gözünü ona dikir.

Qızları boya-başa çatdırıb ərə verirlər. Qızların atası bəd ayaqda kürəkənlərinin xəncərinə, qılincına arxalanar və onları özünə arxa, ümid saya bilərdi. Oğlan uşağının vur-tut on yaşı olsa da, hərəkətlərindən çox şeyə qabil olduğu sezilirdi.

Payız günlərinin birində sübh tezdən Mateo arvadı ilə məkinin içərilərində otlayan sürülərindən birinə baş çəkmək üçün evdən çıxır. Balaca Fortünato da atası ilə getmək istəyir, ancaq sürünün otladığı yer çox uzaq idi, həm də evdən muğayət olmalıydı, buna görə də ata onu özü ilə aparmır. Buna görə onun necə peşman olduğunu görəcəksiniz.

Bir neçə saat keçmişdi. Ancaq Mateo gəlib çıxmaq bilirdi. Balaca Fortünato günün altında uzanır, xoşhallanır, yaşıl örpəyə bürünmüş dağlara tamaşa edir və gələn bazar günü atası ilə kapral¹ dayısıgilə qonaq gedəcəyi barədə fikirləşirdi. Birdən haradasa uzaqda atılan güllənin səsi onu bu şirin xəyal-dan ayırdı. O yerindən qalxdı və çevrilib düzənliyə, güllə səsinin gəldiyi tərəfə baxdı. Dalbadal yenə bir neçə güllə açıldı. Güllələr müxtəlif fasilələrlə atılırdı və indi atışma daha yaxından eşidilirdi. Nəhayət, düzənlikdən Mateonun evinə gələn cığırda başında dağlıların başına qoyduğu şişpapaq, üzünü tük basmış, üst-başı cır-cındır içində gələn bir adam göründü. Lap bir az bundan əvvəl atılan güllələrdən biri onun budundan dəymişdi.

Bu adam məhkəmədən qaçıb gizlənən, gecə şəhərə barıt almağa gedərkən yolda Korsika voltijerlərinin² pusqusuna rast gələn quldur³ idi. Güclü müdafiədən sonra həmin adam atışa-atışa onu addımbaaddım izləyənlərdən qaçıb qurtara bilmişdi. Ancaq onu izləyən voltijerlərdən o qədər də çox aralana bilməmişdi və budundan aldığı yara ona əziyyət verdiyindən voltijerlər gəlib çatmamış makiyə girmişdi.

O, Fortünatoya yaxınlaşıb dedi:

– Sən Mateo Falkonenin oğlusan?

– Bəli.

– Mən Jianetto Sanpyeroyam. Sarıxalılar məni izləyirlər.

Məni gizlət, daha gedə bilmirəm.

¹ İzahlar kitabın sonunda verilmişdir.

– Atamın icazəsi olmadan səni gizlətsəm, gələndə mənə nə deyər?

– Deyəcək ki, sən yaxşı eləmişən.

– Kim bilir?

– Məni tez gizlət, gəlirlər.

– Gözlə, atam gəlsin.

– Nəyi gözləyim? Qanmaz! Onlar beş dəqiqədən sonra burada olacaqlar. Cəld ol! Məni gizlət, yoxsa səni öldürərəm.

Fortünato soyuqqanlılıqla ona cavab verdi:

– Öldürə bilməzsən, tufəngin boşdur, sənin heç patronundaşında da patronun yoxdur.

– Mənim xəncərim var!

– Sən məni tuta bilərsən?

O geri sıçradı və gözlənilən təhlükədən sovuşdu.

– Sən Mateo Falkonenin oğlu deyilsən! Deməli, məni evinizin qabağında qoyacaqsan ki, tutub aparsınlar!?

Görünür, bu söz uşağa təsir elədi.

– Səni gizlətsəm, mənə nə verərsən? – deyərək ona yaxınlaşdı.

Quldur kəməmindən asdığı dəri çantanın ciblərindən birini eşələdi və oradan beş franklıq pul çıxardı, yəqin ki, onu barıt almaq üçün saxlamışdı. Gümüş pulu görəni kimi uşağın dodağı qaçdı, o, pulu qapdı və Jianettoya dedi:

– Daha heç nədən qorxma.

Dərhal evin yanındakı quru ot tayasında bir yarıq açdı. Jianetto ora girdi və uşaq yarığı yenidən elə örtüdü ki, həm nəfəs almaq üçün hava keçsin, həm də tayada adam gizləndiyindən heç kim şübhələnməsin. Bundan əlavə, o, qərribə, adamın ağına gəlməyən bir hiylə də işlətdi: gedib pişiyi balaları ilə gətirib ot tayasının üstünə qoydu ki, baxıb görəni heç nədən şübhələnməsin. Bir az sonra evin yaxınlığında, cığırda qan ləkələrini səliqə ilə torpaqlayıb örtüdü və hər işi görüb arxayın olandan sonra qayıdıb əvvəlki yerində, günün altında sakitcə uzandı.

Bir neçə dəqiqə keçdikdən sonra qəhvəyi rəngli hərbi pal-tarda, san yaxalığı altı nəfər silahlı əsgər bir kiçik zabitin koman-danlığı ilə Mateonun evinin qarşısında peyda oldu. Bu kiçik

zabit Falkonenin uzaq qohumlarından idi (bildiyimiz kimi, Korsikada başqa yerlərə nisbətən qohumluq əlaqələrinə daha çox xətir-hörmət qoyurlar). Onun adı Tyodoro Qamba idi və özü də çox qoçaq adam idi. Onun əlindən gen dünya qaçaq-quldurun başına dar olmuşdu.

– Salam, qardaşoğlu! – Fortünatoya yaxınlaşdı, – məşallah, nə yaman böyümüsən! İndicə buradan bir nəfər adamın keçdiyini görmədin ki?

– Eh! Hələ sizin kimi böyük deyiləm, – Fortünato ağıldan-kəm uşaqlar kimi cavab verdi.

– Tezliklə boyda da mənə çatarsan, inşallah! Ancaq mənə də görüm, buradan adam keçdiyini görmədin ki?

– Mən adam keçdiyini görmüşəm?

– Bəli, hə, başında qara məxmərdən ucu şiş papağı, əynində də sarı-qırmızı naxışla işlənmiş gödəkcə vardı.

– Başında qara məxmərdən ucu şiş papağı, əynində də sarı-qırmızı naxışlı gödəkcə vardı?

– Hə, özüdür ki var! Tez ol, cavab ver görək, özün də mənim suallarımı təkrarlama.

– Bu gün səhər müsyö keşiş qapımızın ağzından keçib-getdi, atının üstündə idi, hə, Pyeronu minmişdi. O, məndən atamın kefini xəbər aldı və mən də cavab verdim...

– Ay cüvəllağı! Tülkülük edirsən ha! Tez ol, de görüm, Jianetto hansı tərəfə getdi? Axı biz onu axtarıq. Mən bilirəm ki, o, bu cığırla gəlirdi.

– Mən nə bilim?

– Necə yəni “nə bilim”? Bilirəm ki, sən onu görmüsən.

– Mən yatmışamsa, gəlib-gedənləri necə görə bilərəm?

– Sən yatmamışdın, qırışmal! Güllə səsi səni oyatmışdı.

– Əmican, bununla demək istəyirsiniz ki, sizin tufənginizin səsi yəni o qədər bərk çıxır? Mənim atamın tufənginin səsi sizinkindən də bərk guruldar!

– Səni görüm lənətə gələsən! Yaramaz uşaq! Əlimin içi kimi bilirəm ki, sən Jianettonu görmüsən. Bəlkə, elə onu sən özün gizlətmisən?! Hə, uşaqlar, – o, başının adamlarına işarə etdi, – girin, bu evə baxın, görün bizim axtardığımız adam burada

deyil ki? O, bir ayağının gücünə, sürünə-sürünə zorla gedirdi və bu hiyləgər axsaya-axsaya, şübhəsiz, makiyə gedib çıxa bilməz. Burası var ki, qan izləri axı burada itir?!

– Bəs atam nə deyər? – Fortünato qarşısındakı adamı ələ salırmış kimi rişxəndlə soruşdu. – Nə deyər... əgər bilsə ki, o özü evdə olmaya-olmaya onun evinə giriblər, nə deyər, hə?

– Yaramaz! – kiçik zabıt Qamba onun qulağından yapışdı, – başa düşürsənmi, mən istəsəm, sən başqa avaz çalarsan? Bəlkə, elə qılıncın yastısı ilə sənə iyirmi dəfə vurum, axırda danışasan, hə?!

Ancaq Fortünato rişxəndlə gülməyində idi.

– Mənim atam Mateo Falkonedir! – uşaq təşəxxüslə dedi.

– Bilirsənmi, haramzadə, istəsəm, səni bu saat Korteyə, ya da Bastiyaya apara bilərəm! Səni təkadamlıq kamerada küləşin üstündə yatızdıraram. Jianettonun harada olduğunu deməsən, ayaqlarına күndə vurduraram, başını bədənindən ayıraram!

Bu güllünc hədədən uşaq qəhqəhə çəkib güldü və təkrar elədi:

– Mənim atam Mateo Falkonedir!

Voltijerlərdən biri astadan dedi:

– Serjant! Mateo ilə üz-göz olmağına dəyməz.

Qamba, görünür, doğrudan da, çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdı. O, evi artıq ələk-vələk eləyib gələn əsgərlərlə pıçıldaşır, götür-qoy edirdi. Evə baxmaq, onun dəlmə-deşiyini yoxlamaq əməliyyatı uzun çəkmədi, çünki hər bir korsikalının daxması bir otaqdan, içərisinin əşyaları isə bir stoldan, bir neçə stuldan, sandıqdan, ev avadanlıqlarından və ovçuluq ləvazimatından ibarət olur. Bu vaxt balaca Fortünato pişiyi tumarlayır, əli boşa çıxmış zabıt əmisinə və voltijerlərə baxıb bic-bic gülmür, həzz alıdı. Əsgərlərdən biri ot tayasına yaxınlaşdı. O, pişiyi gördü və elə-belə, özündən asılı olmayaraq əlindəki süngünü tayaya soxdı. Bu ehtiyatsız hərəkətinin güllünc olduğunu özü də başa düşdüyündən çiyinlərini çəkdi. Heç nə tərpənmədi və hətta uşağın sifətində azacıq da olsa həyəcan, narahatlıq hiss olunmadı.

Zabıtın və onun dəstəsinin səbri tükənirdi; əlaclar yerdəngöydən kəsildiyindən gözlərini zilləyib gəldikləri düzənliyə tərəf

baxır, sanki, gəldikləri yerə qayıdıb getməyə hazırlaşırdılar. Birdən onların başçısı Falkonenin oğluna hədələrin təsir etmədiyini başa düşdüyündən axırıncı dəfə ya uşağın qılığına girməklə, ya da hədiyyə verməklə onu ələ almağa yenidən cəhd göstərdi:

– Mənim əzizim, qardaşoğlu, görürəm, çox fərasətli uşaqsan. Sən böyük adam olacaqsan. Ancaq mənimlə çox pis bir oyun oynayırsan. İnan, mən Mateoya, öz yaxın qohumuma əziyyət vermək istəmirəm. Lənət şeytana, yoxsa səni özümlə aparardım.

– Bah!

– Ancaq Mateo qayıdanda ona hər şeyi danışacağam və yalan danışdığın üçün o, səni heydən düşənə kimi qamçı ilə döyəcək.

– Bəlkə, döymədi?

– Görərsən... bax, yaxşı oğlan olsan, sənə bir şey verərəm.

– Mənim isə, əmican, sizə bir məsləhətim var: əgər bir az da yubansanız, Jianetto, yəqin ki, gedib makiyə çatar. Onda sizin kimi qoçaq da onu yenə tuta bilməyəcək.

Zabit cibindən dəyəri on ekü⁴ olan zəncirli gümüş saat çıxardı və saati görərkən Fortünatonun gözlərinin hərisliklə alışıb-yandığını hiss etdiyindən zəncirin ucundan tutub onu uşağın gözlərinin qabağında divar saatının kəfgiri kimi bir neçə dəfə yellətdi:

– Ay səni, şeytan! Yəqin, istərdin ki, sən də belə saatin olaydı. Boynundan asaydın və Porto-Veksyonun küçələrindən lovğa-lovğa keçəydin. Hamı da səndən soruşaydı: “Saat neçədir?” Sən isə deyəydin: “Özünüz gəlin, saatıma baxın!”

– Mən böyüyəndə kapral əmi mənə də saat verəcək.

– Doğrudur, ancaq indi hazırda sənənin əmioğlunun saatdan varıdır... Əlbəttə, düzünə qalsa, bu, onunkundan qəşəngdir... Burası da var ki, o, hələ səndən də kiçikdir.

Oğlan ah çəkdi.

– Hə, necədir, qardaşoğlu, bu saati istəyirsən?

Fortünato saata elə çəp-çəp baxırdı ki, elə bil, ayı armuda baxırdı. Ona elə gəlirdi ki, onu ələ salırlar. Buna görə də əlini

saata uzatmağa cürət eləməirdi. Hərdənbir nəfəsini boğmaq üçün gözünü saatdan çəkir, sallaq dodaqlarını dilinin ucu ilə yalayır və qarşısında dayanan bu adama, sanki, belə deyirdi: “Zarafatınız çox amansızdır!”

Bununla belə, zabit Qamba saatını uşağa vermək istəyən xeyirxah insana oxşayırdı. Fortünato əlini uzatmadı, ancaq acı, kinayəli bir təbəssümlə dedi:

– Niyə məni ələ salırsınız?

– Allah özü şahiddir! Mən səni ələ-zada salmıram. Jianettonun harada olduğunu mənə de, bax bu saat sənin olsun.

Fortünato gülümsündü; onun təbəssümündə inamsızlıq aydın hiss olunurdu. Şəvə kimi qara gözlərini zabitin gözlərinə zilləyərək, sanki, dediyi sözlərin doğru olub-olmadığını onun gözlərindən oxumaq istəyirdi.

– Lap qoy vəzifəmi kiçiltsinlər! Dediym şərtlə bu saati sənə verməsəm, kişi deyiləm! – zabit səsini daha da qaldırdı, – bax, bu əsgərlər də şahiddirlər, mən sözümdən ömrümdə qaçmamışam.

Belə deyərək o, saati uşağa lap yaxınlaşdırdı. Elə yaxınlaşırdı ki, saat onun həyəcandan sapsarı saralmış yanağına toxunurdu. Saati ələ keçirmək hərisliyi ilə qonaqpərvərlik borcu kimi iki hissini qəlbini dərinliyində mübarizə apardığını Fortünatonun sifətindən aydın oxumaq olurdu. Onun açıq sinəsi güclə enib-qalxırdı, sanki, nəfəsi bu saat kəsiləcəkdə. Saat isə gözləri qabağında kəfgir kimi otərəf-butərəfə gedib-gəlir, fırlanır və hərdənbir burnunun ucuna toxunurdu. Nəhayət, onun sağ əli saata tərəf qalxdı, barmaqlarının ucu ona toxundu və saat birdən onun ovcunun içinə düşdü, ancaq zabit zəncirin ucunu hələ buraxmamışdı. Siferblat mavi rəngdə idi... Qapağı təptəzə... elə bil, zavoddan indicə çıxmışdı... Günün altında par-par parıldayırdı... Yaman şimikdirici bir şey idi.

Fortünato sol əlini qaldırdı və baş barmağı ilə çiyinin üstündən ot tayasını göstərdi. Zabit onu dərhal başa düşdü. Elə həmin dəqiqədə saatın zəncirinin ucunu əlindən buraxdı. Fortünato saatın yalnız indi onun olduğunu yəqin etdi. O, çəpiş cəldliyi ilə yerindən sıçradı və ot tayasından on-on beş addım aralandı. Voltijerlərin hamısı ot tayasını eşələməyə başladı.

Çox keçmədi ki, onlar küləşin tərpendiyini gördülər. Oradan əlində xəncər, qanına qəltan olmuş bir adam çıxdı. O ha çalışırdı ki, qəddini düzəldib ayağa qalxsın, ancaq soyumuş yarası buna imkan vermirdi. O yıxıldı. Zabit özünü onun üstünə atdı və xəncərini əlindən aldı. Müqavimət göstərməməsinə baxmayaraq, onun əl-ayağını bağladılar.

Kəndirlə sarınmış və yerdə uzanıb qalmış Jianetto başını ona yaxınlaşan Fortünatoya tərəf çevirdi, qəzəbdən çox nifrət ifadə edən səslə dedi:

– Satqın oğlu satqın!

Uşaq bir az bundan əvvəl Jianettodan aldığı gümüş pulu onun üstünə tulladı. Pula layiq olmadığını uşaq indi başa düşdü. qaçqın indi uşağın bu hərəkətinə məhəl qoymadı. O çox soyuqqanlıqla zabitə dedi:

– Qamba, əzizim, yeriyə bilmirəm, məni şəhərə siz aparmalı olacaqsınız.

– Elə indicə, bir az bundan əvvəl çərişdən bərk qaçırdınız ki... – döyüşdən qalib çıxmış qəddar zabit dilləndi, – ancaq arxayın ol, səni tuta bildiyim üçün elə şadam ki, dalıma alıb birməfəsə, dincəlmədən dörd-beş kilometr də apara bilərəm. Qaldı ki, vətəndaş Jianetto, biz sənin üçün xərək düzəldərik – ağacın budaqlarından və sənin şinelindən... Krespoli fermasında isə at tapırıq.

Məhbus:

– Yaxşı! – dedi, – şinelimin üstünə bir az da küləş qoyun ki, yerim lap rahat olsun.

Voltijerlərin başı işə qarışdığı anda (onlardan bir neçəsi şabalıd ağacının budaqlarını kəsib xərək düzəldir, bir neçəsi isə Jianettonun yarasını bağlayırdı) Mateo Falkone və onun arvadı evin aşağısında, makiyə gedib çıxan cığırın döngəsində qəfil-dən göründülər. Arvad şabalıdla dolu böyük çuvalın altında əyilib ikiqat olmuşdu və çətinliklə yeriyirdi. Əri isə tufəngin biri əlində, o birisi isə çiyindən asılmış vəziyyətdə cəld irəliləyirdi. Silahdan başqa, ayn şey götürmək kişi üçün qəbahət sayılar.

Əsgərləri görən kimi Mateonun ağılına gələn fikir bu oldu ki, yəqin, onu tutmağa gəliblər. Nəyə görə? Mateonun ki məh-

kəmə ilə ədavəti, məhkəməlik bir işi yox idi! Xeyr. O, ad-san sahibi idi, necə deyərlər, etibar qazanmış şəxsiyyət idi; ancaq o, korsikalı idi, özü də dağlı... Korsikalı dağlılar arasında da az adam tapılar ki, xəncərlə, tufənglə törətdiyi cinayətlərini və başqa əməllərini yadına salmamış olsun... Mateonun vicdanı başqalarınınkini ilə müqayisədə daha təmiz idi; çünki açığını desək, on il olardı ki, tufəngini heç bir adama tuşlamamışdı. Bununla belə, o, ehtiyatlı idi, lazım gəlsəydi, özünü çox gözəl müdafiə edə bilərdi.

Cüzeppaya dedi:

– Arvad, kisəni qoy yerə, özün də hazır dayan!

Arvad deyilənə həmin dəqiqə əməl etdi. Mateo çiyindən əsdiyi tufəngi ona verdi ki, işdir, birdən atışma olsa, əl-ayağına dolaşmasın. Özü isə əlindəki tufəngə patron qoyub hazır oldu və sıra ilə əkilmiş ağacların yanınca yavaş-yavaş öz evinə tərəf irəlilədi. Xırda düşmənlik hərəkətinə qarşı böyük ağaclardan birinin arxasına girib gizlənməyə və oradan atəş açmağa hazır vəziyyət aldı. Arvadı da patron dolu çantanı və ehtiyat üçün həmişə yanlanca gəzdirdikləri tufəngi pəncələri üstə, sürüyə-sürüyə aparırdı. Xeyirxah evdar qadının vəzifəsi, borcu döyüş vaxtı ərinin tufəngini doldurmaqdır.

Bu biri tərəfdən isə Mateonun belə ehtiyatla, yavaş-yavaş tufəngi qabağına tutub barmağını tətiyə qoyaraq irəlilədiyini görərkən zabit özü də həyəcanlandı. Onu fikir götürdü: “Əgər, işdir, birdən Mateo Jianettonun yaxın qohumu, yaxın dostu olsa və Mateo onu müdafiə etmək istəsə, onda hər iki tufəngdən atılacaq güllələr arada elə ikimizin üstünə yağacaq, özü də elə yağacaq ki... Birdən qohuma-zada baxmadı, məni nişan aldı?” O, fikrində belə götür-qoy edə-edə özünə toxtaqlıq verib Mateonun qabağına tək-tənha getmək, köhnə dost kimi ona yaxınlaşmaq və əhvalatı ona danışmaq qərarına gəldi. Mateo ilə onun arasındakı bu qısa məsafə zabitə çox uzun göründü.

– Ey dost! – o, gəndən-genə harayladı. – Necəsən? Mənəm ey, Qamba, sənin qohumun!

Mateo ayaq saxladı. Heç bir cavab vermədi və zabit danışanda ona tərəf gələndə Mateo öz tufənginin lüləsini yuxarı

qaldırmağa başladı. Zabit onun yanına çatanda tufəngin lüləsi artıq havaya tuşlanmış vəziyyətdə idi.

Qamba ona əl verərək:

– Salam, qardaş! – dedi. – Çoxdandır səni görmürəm.

– Salam, qardaş.

– Evin yaxınlığından keçirdim, gəldim sənə və əmiqizi Pepaya baş çəkim. Bu gün hey ayaq döyürük, ancaq yorğunluqdan şikayətlənməyə dəyməz, çünki ovumuz uğurlu olub. Jianetto Sanpyeronun əl-ayağını elə bir az bundan əvvəl bağladıq.

– Allaha çox şükür! – Cüzepa sevindiyyindən az qaldı bağırırsın. – Keçən həftə o, bizim bir sağmal keçimizi oğurlamışdı.

Bu sözlər Qambanın ürəyindən oldu.

– Yazıq neyləsin? – Mateo söhbətə qarışdı, – görünür, ac olub.

– Şir kimi vuruşurdu, – zabit pərt halda sözünə davam etdi, – mənim voltijlərimdən birini vurub öldürdü. Hələ bununla da ürəyi soyumadı, üstəlik, kapral Şardonun qolunu sındırdı. Ancaq bu elə böyük bədbəxtlik deyil; axı o, fransız idi. Sonra o elə yerdə gizlənmişdi ki, inan, onu cin də tapa bilməzdi. Əgər əziz qardaşoğlu balaca Fortünato olmasaydı, biz onu tapa bilməyəcəkdik.

– Fortünato? – Mateo qışqırdı.

– For-tü-na-to... – Cüzepa da təkrarladı.

– Hə, dediyim bu Jianetto bax oradakı ot tayasının içində gizlənmişdi, ancaq hörmətli qardaşoğlum bicliyi mənə öyrətdi. Mən bunu onun kapral dayısına da deyəcəyəm ki, xidmətinə görə ona hədiyyə göndərsin. Bir də sənin də, onun da (arvada işarə etdi), hər ikinizin adı müsyö baş vəkilə göndərəcəyim izahata düşəcəkdir.

Mateo lap astadan:

– Bədbəxtlik! – dedi.

Onlar artıq dəstənin yaxınlığında idilər. Jianetto xərəyin üstündə uzanmışdı, dəstə də yola düşməyə hazır idi. Jianetto Mateonun Qambanın yanınca gəldiyini gördükdə çox qəribə tərzdə gülümsədi, sonra evin qapısına tərəf çevrildi, astanaya tükürərək dedi:

– Satqının evi!

Yalnız ölümünü gözünün altına alan adam cürət edib Falkoneyə satqın deyə bilərdi. Belə təhqirin əvəzi karlı bir şillə ola bilərdi. Mateo bərk sarsılmışdı. O, əlləriylə başını tutdu, başqa heç bir hərəkət etmədi.

Atasının gəldiyini görən Fortünato evə girmişdi. Az keçmədi ki, o, əlində süd dolu kasa yenidən göründü. Gözlərini yuxarı qaldırmadan süd kасыnı Jianettoya tərəf uzatdı.

– Rədd ol yanımdan! – məhbus dəhşətli səslə bağırdı. Sonra isə voltijerlərdən birinə tərəf çevrilərək dedi: – Mənə bir az su ver içim, dost.

Əsgər böyründən asdığı mehtərəsini əlinə aldı və quldur bir az bundan əvvəl ona güllə atdığı adamın verdiyi suyu içdi. Bundan sonra xahiş etdi ki, onun əllərini arxasında yox, sinəsində çarpazlayıb bağlasınlar.

– Kefim istədiyi kimi yatmaq istəyirəm, – dedi.

Onun istəyini məmnuniyyətlə yerinə yetirdilər. Bundan sonra zabit yola düşmək üçün işarə verdi. Bayaقدan bəri sakitcə dayanıb ona cavab verməyən Mateo ilə vidalaşdı və cəld addımlarla düzənliyə tərəf uzanıb gedən cığıra düşdü.

Mateo kəlmə kəsənə qədər təxminən on dəqiqə keçdi. Onun matı-qutu qurumuşdu. Uşaq çox həyəcanla gah anasına, gah da tufənginə söykənil qəzəbini içəridə boğa-boğa onu diqqətlə süzən atasına baxırdı.

Nəhayət, Mateo sakit, ancaq onu tanıyan hər kəsə bəlli vahiməli səslə dedi:

– Yaxşı başlayırsan!

Gözləri yaşla dolmuş uşaq özünü atasının ayaqlarına atmaq üçün irəliləyərək qışqırdı:

– Ata!

Mateo onun üstünə bağırdı:

– Mənə yaxın gəlmə!

Uşaq dayandı, atasına bir neçə addım qalmış yerində heykəl kimi dondu və hönkür-hönkür ağladı. Cüzeppe uşağa yaxınlaşdı. O, Fortünatonun köynəyinin altından çıxan saatın zəncirini görmüşdü.

– Bu saati sənə kim verib? – ciddi tərzdə soruşdu.

– Serjant əmi.

Falkone saati qamarladı və onu var gücü ilə daşa çırpıb xıncım-xıncım elədi.

– Arvad, – Mateo üzünü Cüzəppaya tərəf çevirib soruşdu, – bu uşaq məndəndir?

Cüzəppanın mis rənginə çalan sifəti körüyə atılmış pul kimi qızardı.

– Mateo, sən nə danışırsan?! Və kiminlə danışdığını başa düşürsənmi?

– Yaxşı! Onda bil və agah ol ki, bu, bizim nəsildə satqınlıq eləyən ilk uşaqdır.

Fortünatonun hönkürtüsü və hiçqınğı getdikcə güclənirdi. Falkone isə gözünü ona zilləyib heykəl kimi dayanmışdı. Nəhayət, o, əlindəki tufəngin qundağını yerə vurdu, sonra onu çiyinə atdı, makiyə tərəf gedən yola düşdü və Fortünatoya sarı qışqırdı ki, onun ardınca gəlsin. Uşaq itaət etdi.

Cüzəppa Mateonun arxasınca qaçdı və onun əlindən tutdu.

Arvad şəvə kimi qara gözlərini ərinin gözlərinə zilləyərək onun qəlbindən keçəni oxuyurmuş kimi titrək səslə dedi:

– Bu, sənin oğlundur!

– Burax məni! – Mateo cavab verdi. – Mən onun atasıyam.

Cüzəppa oğlunu qucaqlayıb öpdü və ağlaya-ağlaya qayıdıb daxmaya girdi. O, müqəddəs Məryəmin şəkli qarşısında diz çökərək bərkdən yalvarmağa başladı...

Bu zaman Falkone vadiyə uzanan cığırla irəliləyirdi. O, təxminən iki yüz addım aralandıqdan sonra kiçik bir yarğanın üstündə dayandı və tullanıb yarğana düşdü. Tufəngin qundağı ilə torpağın bərkliyini-boşluğunu yoxladı və nəm torpağın asanlıqla qazılacağını öz-özlüyündə yəqinləşdirdi. Qəlbindəki niyyət üçün elə buranın əlverişli olduğunu yəqin etdi.

– Fortünato, get, o böyük daşın yanında dayan!

Atası ona nə dedisə, uşaq əməl etdi, sonra da daşın dibində diz çökdü.

– Dua et!

– Ata, ata! Məni öldürmə!

– Dua et! – Mateo dəhşətli səsle bağırdı.

Uşaq dili topuq vura-vura və hönkürə-hönkürə müqəddəs kitabın “Ata” və “İnanmaq” fəsillərini əzbərdən söyləməyə başladı.

Ata uşağın dediyi hər cümlənin axırında “amin!” deyirdi.

– Bildiyinin elə hamısı budur?

– Ata, “Məryəm ana”nı da bilirəm, həmin bu duanı mənə xalam öyrədib.

– Çox uzundur, ancaq eybi yoxdur, onu da oxu!

Uşaq duanı axıra kimi oxudu. Onun səsi getdikcə öləziyirdi.

– Qurtardın?

– Ah, ata! Rəhm elə! Məni bağışla! Bir daha belə eləmə-rəm! Kapral əmidən xahiş edərəm ki, Jianettonu bağışlasın!

O, yenə nəsə deyirdi. Mateo tüfəngini doldurdu, onu üzünə qaldırıb tuşladı və dedi:

– Qoy Allah özü sənin günahını bağışlasın!

Uşaq atasının dizlərini qucaqlamaqdan, günahının bağışlanması üçün yalvarmaqdan ötrü ayağa qalxmağa cəhd etdi, ancaq gec idi. Mateo tətiiyi çəkdi, Fortünato yerində qaldı.

Uşağın cəsədinə gözlünün ucu ilə də baxmayan Mateo bel gətirib oğlunu basdırmaq üçün evə tərəf yollandı. Bir neçə addım atmışdı ki, qan-tər içində ona tərəf qaçan Cüzeppe ilə rastlaşdı.

Arvad bağırdı:

– Sən nə iş tutdun?

– Ədalətli iş.

– Uşaq hanı?

– Yarğanda. İndi qayıdıb basdıracağam. O, xristian kimi öldü. Mən onun ruhuna dua oxutduracağam. Kürəkənim Tyodoro Byanşiyə xəbər göndərmək lazımdır ki, köçüb gəlsin və bundan sonra bizimlə yaşasın.

İSTEHKAMIN ALINMASI

Neçə il bundan əvvəl, günlərin birində Yunanıstanda qızdırmadan ölən dostlarımdan birisi şəxsən özünün iştirak etdiyi ilk döyüş əməliyyatından mənə hekayət danışmışdı. Onun hekayəti mənə elə valeh eləmişdi ki, vaxt tapan kimi həmin əhvalatı olduğutək qələmə aldım. Hekayət belədir:

– Mən öz alayırma sentyabrın dördündə gecə vaxtı gəlib çatdım. Polkovniki düşərgədə tapdım. Əvvəlcə çox könülsüz qarşıladı, ancaq general B.-nin zəmanət məktubunu oxuyandan sonra səsinin ahəngini dəyişdi və bir neçə ürəkaçan söz dedi.

O, mənə kəşfiyyatdan yenidən qayıtmış kapitana təqdim etdi. Bu kapitan (onu sonralar lap yaxından tanımaq mənə müyəssər olmadı) hündürboylu, qarabuğdayı, sərtxasiyyətli, eybəcərsifətli bir adam idi. Əvvəllər adı, sırası əsgər olmuş, sonralar isə çiyindəki rütbəni və döşündəki xaç nişanını döyüş meydanında qazanmışdı. Onun xırlıtlı və zərif səsi nəhəng bədəni ilə qətiyyəni uyuşmurdu. Deyilənlərə görə, İena döyüşündə bir tərəfindən dəyib o biri tərəfindən çıxan güllə onun səsinə bu hala salmışdı.

Fontenblo hərbi məktəbini qurtardığımı öyrənən kimi onun sifətinin ifadəsi dəyişdi. Dedi:

– Mənim leytenantım dünən həlak oldu...

Mən onun “Onu siz əvəz etməlisiniz, siz isə bunu etmək iqtidarında deyilsiniz” demək istədiyini dərhal başa düşdüm. Dilimin ucuna kobud bir söz gəldi, ancaq hövsələmi boğub özümü saxladım.

Bizim düşərgədən iki top gülləsi məsafədə yerləşən Şövö-rino⁵ istehkamının arxasında iri, narıncı ay doğdu; həmişə doğanda adı görkəmində olduğu kimi. Ancaq bu gecə o, mənə təsəvvürəgəlməz dərəcədə böyük görünürdü. İstehkam ayın haləsində bir neçə anlığa qara rübəndə büründü. O, püskürmə zamanı vulkanın konusşəkilli kraterini xatırladırdı.

Mənim yanımda dayanan bir nəfər yaşlı əsgər ayın rənginə diqqət yetirdi və dedi:

– Gör nə qırmızıdır! Bu əlamət o deməkdir ki, bu məşhur istehkam bizə baha başa gələcək!

Həmişə mövhumatçı olmuşam və bu falçı belə bir anda məni xüsusilə təşvişə saldı. Uzandım, ancaq yata bilmədim. Qalxdım və bir müddət Şövörino kəndinin hüduqlarındakı təpəlikləri ağuşuna alan nəhəng, ucu-bucağı görünməyən tonqal sırasına tamaşa etməyə başladım.

Gecənin sazağı iliyimə işləyəndə gəlib tonqalın yanında uzandım, əsgər şinelimi səliqə ilə üstümə çəkdim və dan yeri sökülənə qədər yatmaq niyyətiylə gözlərimi yumdum. Yuxum ərsə çəkildi. İlan vuran yatdı, mən yatmadım. Bu boyda düzəngaha yığışmış minlərcə adamın içərisində bir nəfər dost-tanış olmadığını öz-özümə fikirləşdim. Əgər yaralansaydım, xəstəxanaya, savadsız, kütbeyin həkimlərin əlinə düşəcəkdim. Cərrahiyyə əməliyyatları haqqında nə eşitmişdimsə, hamısı bütün təfərrüatı ilə gəlib gözlərimin qabağında dayandı. Ürəyim tez-tez, həyəcanla döyündü. Döş cibimdəki yaylığımı və pul kisəsini siper kimi cəld döşümün üstünə qoydum. Yorğunluq məni əldən salmışdı; hər an, hər dəqiqə ötdükcə bədənimin ağrıları yavaş-yavaş sakitləşir, sonra nədənsə beynimdə nəhs fikir yəni-dən təkidlə baş qaldırır və yerimə qor doldururdu.

Nəhayət, yorğunluq öz işini gördü. Həyəcan siqnalı işarəsi veriləndə mən daş kimi yatmışdım. Biz sıraya düzləndik, adlar oxundu, sonra tüfəngləri baş-başa çatdıq. Bütün bunlar bir günü də sakit keçirəcəyimizdən xəbər verirdi.

Saat üçə yaxın yavər xüsusi əmrlə gəldi. Silahlarımızı yəni-dən götürməli olduq, atıcılarımız çölə səpələndilər və hər kəs öz yerini tutdu; biz də yavaş-yavaş onların ardınca getdik və iyirmi dəqiqə keçəndən sonra rusların bütün ön dəstələrinin arxaya çəkildiklərini və istehkama girdiklərini gördük.

Bir topçu dəstəsi gəlib sağ tərəfimizdə yerləşdi, bir başqası da sol tərəfimizdə; hər ikisi də güclü dəstə idi. Onlar düşməni üzərinə sıx atəş açmağa başladılar və çox keçmədi ki, Şövörino istehkama qatı üstü-duman içində görünməz oldu.

Çala-çuxur bir yer bizi rusların atəşindən mühafizə edirdi. Nadir hallarda üstümüzə gələn düşmən qumbaraları (ruslar, əsasən, bizim topçularımızı nişan alırdılar) ya başımızın üstündən sovuşub keçir, ya da ki yaxınlıqda düşüb partlayanda toz-torpağı, xırda daş-kəsəyi üstümüzə atırdı.

Hücuma keçmək əmri verilən kimi kapitanım mənə elə mənəli baxdı ki, əlimi istər-istəməz iki-üç dəfə təzəcə düzəltdiyim bıçığa çəkdim. Açığını deyim ki, qorxurdum və istəyirdim kimsə qorxduğumu ağına belə gətirməsin... ağına gətirməsin ki, qorxuram. Bu zərərsiz qumbaralar isə əksinə, dəyanətimi daha da möhkəmləndirməyə sövq edirdi. Hiss edirdim ki, üstümü almış təhlükə sovuşub, çünki doğrudan da, düşmənin bir neçə top hissəsinin atəşi altında idim. Məni öz şəxsi inamım valeh etmişdi və kefim də elə kök idi ki, istər-istəməz Parisdə, madam B.-nin Provans küçəsindəki salonunda Şövörino istehkamının alınması barədə həvəslə danışacağımı düşündüm.

Polkovnik bizim alayın qarşısından keçəndə mənə dedi:

– Hə, sizin üçün bu, ilk döyüş olduğundan, deməli, möhkəm vuruşmalısınız.

Otuz addımlıq məsafədə partlayan qumbaranın zərbindən qoluma sıçrayan toz-torpağı çırpıb təmizləyərək əsl cəngavər görkəmiylə gülümsədim.

Deyəsən, qumbaralarının hədəfə dəymədiyini ruslann özləri də hiss etdilər. Çünki onlar qumbaralan minomyot mərmiləriylə əvəz etdilər. Bunlar da, yəqin ki, yerləşdiyimiz xəndəkdə bizi yaxşı tuta bilərdi. Lap yekə bir qəlpə mənim papağımı başımdan aldı və yanımdakı adama dəyərək onu öldürdü.

– Təbrik edirəm! – papağımı yerdən təzəcə qaldırılmışdım ki, kapitan mənə müraciətlə dedi, – siz bütün günü rahat ola bilərsiniz, payınızı aldınız!

Məhkəmə salonunda olduğu kimi, döyüş meydanında da özünü doğruldan “heç ola bilməz ki, eyni yerə iki dəfə güllə dəysin” aksiomunun nə demək olduğunu yaxşı başa düşürdüm. Mən papağımı yenidən başıma qoydum, təşəxxüslə, özümü sındırmadan cavab verdim:

– Yanındakılan bir nəfər salamlamalıdır, yoxsa yox?

Bu sarsaq zarafat, görünür, lap yerinə düşdü.

– Təbrik edirəm, – kapitan mənə müraciətlə yenidən sözə başladı, – daha sizə ölüm yoxdur və bu axşam bölüyə siz komandanlıq edəcəksiniz, çünki əlimin içi kimi bilirəm ki, daha mənim növbəm çatıbdir. Hər dəfə mən yaralananda yanımdakı zabıt güllədən ölür. – O, astadan, demək olar ki, utana-utana əlavə etdi: – Nədənsə, onların adları həmişə “P” hərfi ilə başlayırdı.

Özümü ağıllı, təmkinli apardım, mənim yerimə kim olsaydı, belə hərəkət edərdi. Kim olsaydı, peyğəmbərcəsinə deyilmiş bu sözlərdən mənim kimi heyrətlənərdi. Hərbi xidmətdə təzə adam olduğum üçün öz hisslərimi hələ heç kimlə bölüşə bilməzdim və heç kimə etibar da edə bilməzdim. Buna görə də həmişə soyuqqanlı, təmkinli görünməyə çalışmalı idim.

Yarım saatdan sonra rusların atəşi nəzərəcərpacaq dərəcədə zəiflədi. Belə olduqda biz istehkama doğru irəliləmək üçün sığındığımız yerdən çıxdıq.

Bizim alay üç bölükdən ibarət idi. İkinci bölüyə istehkama arxadan hücum etmək əmri verilmişdi. Qalanı iki bölük isə düz istiqamətdə hücum etməli idi. Mən üçüncü bölükdə idim.

Sığındığımız divarın arxasından çıxarkən gülləbarana düşdük və bu, bizim bölükdə cüzi miqdarda itkiyə səbəb oldu. Güllələrin viyılısı məni heyrətləndirirdi. Başımı tez-tez arxaya çevirir və beləliklə, güllə viyılılarına alışmış, belə səsləri adi səs kimi qarşılayan yoldaşlarımın zarafatlarına qoşulurdum.

Öz-özümə dedim: “Ümumiyyətlə götürsək, döyüş o qədər də təhlükəli şey deyil”.

Biz düşməni qabağımıza qatıb sürətlə irəliləyirdik, atıcılar isə ardımızca gəlirdilər. Birdən ruslar üç dəfə “Ural!” çəkildilər. “Ural!” səsləri üç dəfə apaydın eşidildi. Sonra rusların səsləri kəsildi və onlar atəşi dayandırdılar.

Kapitan:

– Bu sakitlik nəsə mənim ürəyimcə deyil, – dedi, – bundan yaxşı şey gözləmək olmaz.

Mənə elə gəldi ki, bizimkilər bir az çox haray-həşir qoparırlar və istər-istəməz onların hay-küyünü düşmən tərəfin sakitliyi ilə müqayisə etdim.

Biz tez bir zamanda gəlib istehkamin hüdudlarına çatdıq. İstehkamin ətrafına çəpər kimi düzülmüş ağaclar dağılmış, bizim atdığımız qumbaralar torpağı qazıq-qazıq eləmişdi. İndiyə kimi bir bu qədər qışqırmış əsgərlər gözlənildiyindən daha da bərk: “Yaşasın imperator!” – deyər qışqıraraq bu təzə xarabalıqlara tərəf döyüşə atıldılar.

Yuxarı baxdım və... gördüyüm bu səhnəni heç vaxt unutmayacağam... Qalın tüstü qatı havaya qalxmışdı və istehkamin üstündə iyirmi metr hündürlükdə asılmış talvarı xatırladırdı. Yaşılımtıl rəngə çalan tüstü-dumanın içərisində, yarıdağılmış çəpərin arxasında rusların seçmə əsgərləri tütəngləri əllərində yuxarı qalxmış vəziyyətdə, heykəl kimi yerlərində qalmışdılar. Sanki, mən həmin əsgərləri – sol gözü ilə bizə baxan, sağ gözünü isə üstümüə tuşladığı tütəngin arxasında gizlədən döyüşçüləri indinin özündə yenə görürəm. Bizdən bir neçə addım aralıda, mazğalların birindəki döyüşçü topun yanında uzun taxtaya sarınmış fitili əlində tutmuş vəziyyətdə yxılıb qalmışdı.

Bədənim ürpəşdi və son nəfəsimin çatdığını hiss etdim.

– Hə, bax indi əsl oyun başlayacaq! Axşamın xeyir!

Bu, həmin adamdan eşitdiyim son sözlər oldu.

İstehkamda təbil gurultusu qopdu. Bütün silahların aşağı salındığını öz gözlərimlə gördüm. Gözlərimi yumdum, dəhşətli gurultu, atəş, onun ardınca isə qışqıncıq və fəryad səsləri eşitdim. Gözlərimi açdım, özümü sağ-salamat görəndə məni təəccüb bürüdü. İstehkam yenə tüstü-duman içində idi. Dörd bir tərəfim ölümlər və yaralılarla dolmuşdu. Mənim kapitanım düz ayaqlarımın yanında yerə sərilmişdi: başını top gülləsi dağıtmışdı. Dağılmış beyni və axan qanı üst-başımı bulamışdı. Bütün bölüyümdən cəmi-cümlətəni, özüm də daxil olmaqla altı nəfər adam qalmışdı.

Bu qırğından sonra cansızıcı bir sükut başladı. Papağını qılincının başına keçirən polkovnik çəpəri hamıdan qabaq keçib istehkama atıldı, onun ardınca isə sağ qalanların hamısı “Yaşasın imperator!” deyər qışqırdı və irəli cumdu. Daha sonra nə baş verdiyini, demək olar ki, xatırlaya bilmirəm. İstehkama necə girdiyimiz yadımda deyil. Göz gözü görməyən tüstü-duman

içərisində biz əlbəyaxa vuruşduq. Zərbəm kimisə bərk tutmuşdu, buna şübhə yoxdu, çünki qılıncım qanlı idi. Nəhayət, mən kiminsə “Qələbə!” deyə qışqırdığımı eşitdim və yalnız bundan sonra tüstü-dumanın yavaş-yavaş çəkildiyini, istehkamda həlak olanların qan içində yan-yana sərildiklərini gördüm. Həlak olanlar o qədər idi və onlar bir-birinin üstünə elə sıx qalaqlanmışdı ki, torpaq görünmürdü. Toplar meyit qalaqlarının altında qalmışdı. Təxminən, iki yüzə qədər fransız geyimində olan əsgər pərakəndə halda orada-burada toplaşmışdı; kimisi tüfəngini doldurur, kimisi də süngüsünü silirdi. Onların arasında on bir nəfər də rus əsiri vardı.

Polkovnik qanına qəltan olmuş vəziyyətdə istehkamin girəcəyinin lap yaxınlığında, sınıq güllə yeşiyinin üstündə qalmışdı. Bir neçə əsgər onun ətrafına toplaşmışdı, mən də yaxınlaşdım.

– Hanı sizin keçmiş kapitanınız? – o, bir serjantdan soruşdu.

Serjant çox mənalı tərzdə çiyinlərini çəkdi.

– Bəs əvvəlki leytenant hanı?

Serjant təmkinlə:

– Dünən gələn müsyö buradadır, – dedi.

Polkovnik acı-acı gülümsədi. Mənə müraciət elədi:

– Hə, müsyö, komandanlığı qəbul edin. Siz başçı təyin olunursunuz. İstehkam önünün müdafiəsini təcili möhkəmləndirin, yoxsa düşmən güc gələr. General K. sizə kömək göndərəcəkdir.

Ondan soruşdum:

– Polkovnik, siz ağır yaralanmışsınız?

O son dəfə dedi:

– Ölürəm, əzizim, amma eyib etməz, istehkamı ki aldıq!..

POVESTLØR

ETRUSK VAZASI

Bu gen dünyada Ogüst Sən-Kler hələ heç vaxt sevilməmişdi. Bunun başlıca səbəbi ondan ibarət idi ki, Sən-Kler yalnız özünün bəyəndiyi adamlara xoş gəlməyə can atırdı. O, kimisini özü axtarıb onunla dostluq edir, kimisindən isə uzaq gəzirdi. Burası da vardı ki, Sən-Kler huşsuz və key adam idi. Bir dəfə gecə Parisdəki “İtaliya teatrı”nda tamaşaya baxandan sonra markiza A. ondan: “Hə, madmazel Zontaq necə oxudu?” – deyə soruşduqda o gülümsəyərək tamam başqa bir şey haqda düşünmüş və “Bəli, madam” demişdi. Sən-Klerin bu qəribə cavabını onun tərəfindən utancaqlıq kimi qələmə vermək düzgün olmazdı, çünki o lap mötəbər senyorla, adlı-sanlı əsilzadə ilə, son dəbdə geyinmiş bir xanımla, hətta öz səviyyəsində olan başqa bir adamla da elə belə danışırdı. Markiza Sən-Klerin son dərəcə təkəbbürlü və ədəbaz olduğunu özlüyündə yəqin etdi.

Bir bazar ertəsi günü madam B. onu nahara dəvət etdi. Madam onunla çox söhbət elədi və Sən-Kler vidalaşarkən bildirdi ki, heç vaxt belə füsunkar qadına rast gəlməmişdir. Madam B. bir ay başqalarından təcrübə toplayar və öz evində düzəltdiyi ziyafətlərdə topladığı təcrübədən ağılla istifadə edərdi. Sən-Kler madam B. ilə həmin həftənin cümə axşamı günü yenidən görüşdü. Budəfəki görüşdə Sən-Kler bir az sıxıldı. Başqa bir dəfə isə madam B. ilə görüşdükdən sonra Sən-Kler bu salonda bir daha görünməmək qərarına gəldi. Madam B. hər yerdə ağzına gələni hamıya, hər kəsə danışırdı ki, Sən-Kler son dərəcə ədəbsizdir və hələ üstəlik, danışığının yerini də bilmir.

O, incə və sevən bir qəlblə dünyaya gəlmişdi; ancaq gənclik yaşında – təəssüratın ömürlük yadda qaldığı bir dövrdə onun həddindən artıq çilğınlığı yoldaşları tərəfindən istehza kimi qarşılandı. Sən-Kler məğrur və şöhrətpərəst idi. Camaat onun ağılına uşaq ağı kimi baxırdı. Elə həmin gündən etibarən özündə ən zəif cəhət hesab etdiyi nə vardısıa, məharətlə hamıdan gizlət-

məyə başladı. O, məqsədinə nail oldu, ancaq bu qələbə ona baha başa gəldi, çünki hamının qarşısında qəlbinin ən incə hissələrini də gizli saxladı. Burası da vardı ki, Sən-Kler bu hissələri nə qədər gizli saxlayırdısa, bir o qədər daxilən əzab çəkir, hissələr onun daxilində daha da coşurdu. Sən-Kler camaat içərisində key və laqeyd adam kimi tanındı. Tək-tənha olduqda narahat düşüncələri ona elə əzab-əziyyət verirdi ki, o, öz dərdini heç kimlə bölüşə bilmirdi.

Doğrudan da, dost tapmaq çətindir.

Çətindir! Bu mümkündürmü? Görəsən, dünyada iki elə adam olubmu ki, onların bir-birindən gizli sirri olmasın? Sən-Kler dostluğa ömründə inanmırdı, bunu onda hamı hiss edir və görürdü. O, özünü cavanlar arasında soyuq və təmkinli aparar, onlardan heç vaxt heç nə soruşmazdı. Sən-Klerin bütün fikirləri və hərəkətlərinin çoxu yaxın dostları üçün müəmma olaraq qalırdı. Fransızlar, ümumiyyətlə, özləri haqda danışmağı sevirlər. Məhz buna görə də Sən-Kler səmimi etirafı istər-istəməz bir neçə dəfə dinləməli olmuşdu. Dostlar – söhbət burada həftədə iki dəfə görüşdüyümüz adamlardan gedir – Sən-Klerin inamsızlığından narazılıq edir, şikayətlənirdilər; doğrudan da, birisi təklifsiz-filansız öz sirrini bizim qarşımızda açıb danışsasa və biz ona öz sirlərimizi etibar etmiriksə, təbii ki, onun qəlbinə toxunmuş oluruq. Deməli, belə çıxır ki, naqqallıq da, boşboğazlıq da qarşılıqlı olmalıdır.

Eskadra komandiri, gözəl oğlan Alfons dö Temin bir gün söhbət əsnasında bildirdi:

– Onun penceyi yuxarıya qədər həmişə düyməli olardı. Bu lənətə gəlmiş Sən-Klerə bir damcı da etibar edə bilmərəm.

Jül Lamber:

– Mənə elə gəlir ki, o, yezuit⁶ idi, – dedi. – Tanışlardan kimsə and içərək mənə bildirdi ki, onu iki dəfə Sən-Sülpis kilsəsindən çıxan görmüşdür. Onun nə düşündüyündən, nə fikirlə yaşadığından heç fələk də baş açmaz. O olan yerdə mən özümü istədiyim kimi sərbəst hiss etmirəm.

Onlar ayrıldılar. Alfons dö Temin İtaliya bulvarında başını aşağı dikib heç kimə baxmadan gedən Sən-Klerə rast gəldi.

Onu saxladı, qoluna girdi və Sülh küçəsinə qədər gedə-gedə kobud və qışqanc əri olan madam N. ilə keçirdiyi məhəbbət macəralarını ona axıra kimi danışdı.

Jül Lamber həmin gecə bütün pullarını kartda uduzdu. O, rəqs etməyə başladı. Rəqs edərkən elə həmin gecə son qəpiyinə qədər uduzan, qanıqara başqa bir cənaba təsadüfən toxundu. Hər iki tərəf bir neçə təhqiredici söz işlətdi: nəticədə duelin yeri, vaxtı təyin edildi. Jül Sən-Klerdən onun sekundantı olmağı xahiş etdi və məhz bu münasibətlə də ondan borc pul aldı, ancaq qaytarmağı həmişəlik unuttu.

Bütün bunlarla yanaşı, Sən-Kler tez ünsiyyət yaradan adam idi. Nöqsanları ona baha başa gəlirdi. İltifatlı, çox vaxt isə xeyirxah idi, nadir hallarda bikef görünərdi. O çox səyahət etmiş, çox oxumuşdu. Səyahətləri, oxuduğu kitablar haqda yalnız onu məcbur edəndə danışardı. Onu da deyək ki, o, boy-buxunlu, yaraşığı idi. Sifətinin ifadəsindən ona alicənab və çox ağıllı adam demək olardı. Həmişə ciddi görünərdi, ancaq təbəsümü xoş idi.

Onun gözəl bir keyfiyyətini unuttum: Sən-Kler bütün qadınlara qarşı diqqətli olmağı ilə seçilirdi və kişilərdən çox qadınlara söhbətini xoşlayırdı. Sevirdimi? Bunu demək çətin idi. Hər halda, əgər daxilən bunca soyuq olan bu adam məhəbbətin nə demək olduğunu hiss edirdisə, hamı bilirdi ki, onun diqqət mərkəzində yalnız hamıdan çox xoşladığı gözəl qrafinya Matilda dö Kursi ola bilər. Bu, cavan, dul bir qadın idi. Sən-Kleri tez-tez onun yanına gedib-gələn görərdilər. Onların bir-birinə yaxınlaşmasını aşağıdakı fərziyyələrlə əsaslandırırırdılar: Sən-Klerin qrafinya ilə son dərəcə nəzakətli rəftarı və eyni rəftarın qrafinya tərəfindən Sən-Klərə göstərilməsi; sonra qrafinyanın adını camaat içində nəzərəcarpacaq dərəcədə çəkməməsi; hərgah məcbur qalıb ondan danışımalı olsaydı belə, onu zərrə qədər tərifləməzdi. Daha sonra Sən-Kler qrafinya ilə tanış olmamışdan əvvəl musiqinin vurğunu idi, qrafinya da bir qədər rəssamlığı sevirdi. Onlar görüşüb tanış olandan sonra münasibətlər dəyişdi. Nəhayət, keçən il qrafinya müalicə məqsədilə yola düşdükdən altı gün sonra Sən-Kler onun dalınca yollandı.

Tarixçi olmaq vəzifəm məni vadar edir sizə deyəm ki, gün-lərin bir günü, iyul gecələrinin birində sübh erkən, günəş doğmamış bağ-bağatlı malikanələrdən birinin qapısı açıldı və oradan bir adam, başqalarını şübhələndirməkdən qorxmuş kimi, oğruya xas olan ehtiyatla yola çıxdı. Bu bağ-bağatlı malikanə madam Kursinin idi, həmin bağ-bağatlı malikanədən çıxan adam isə Sən-Klerdi. Kürkə bürünmüş qadın onu həyət qapısına qədər ötürdü və malikanənin divarboyu uzanıb gedən cığırına düşüb getdikcə uzaqlaşan adama xeyli tamaşa etmək üçün başını qapıdan çıxardı. Sən-Kler dayandı, ehtiyatla ətrafına nəzər saldı və əli ilə həmin qadına işarə etdi ki, qayıdıb evə getsin. O, yay gecəsinin ala-toranında həyət qapısının yanında hərəkətsiz dayanmış qadının solğun sifətini görə bildirdi. Həmin adam yenidən qadının yanına qayıtdı və onu ehtirasla qucaqladı. O, qadının evə getməsi üçün onu dilə tutmaq, yola gətirmək istəyirdi, ancaq deməyə hələ nə qədər sözü vardı! Onların söhbəti on dəqiqə idi davam edirdi. Evindən çıxıb işə yollanan bir kəndlinin səsinə eşidəndə kişi qadını, qadın isə kişini öpdü, qapı örtüldü və Sən-Kler bir sıçrayışla uzaqlaşib cığırın axırına çatdı.

O, tanış cığırla irəliləyirdi. Sən-Kler sevindiyindən, az qala, tullana-tullana gedirdi. Gah əlindəki əsanı yolboyu kollara çırpır, gah dayanır, gah da ləng addımlarla irəliləyərək şərq tərəfdə yavaş-yavaş allanan üfüqə diqqətlə tamaşa edirdi. Qısaca demiş olsaq, onu azadlığa çıxan xoşbəxt bir dəliyə oxşatmaq olardı. Yarım saat yol getdikdən sonra o yalnız yay ayları üçün xəlvəti, sakit bir guşədə kirayə etdiyi balaca evin qapısına gəlib çatdı. Onun açan vardı, qapını açıb içəri daxil oldu, sonra özünü böyük bir divanın üstünə saldı. Gözlərini tavana zilləyərək xoş təbəssümlə dodaqlarını büzüb xəyal aləminə qapıldı. Onun xəyalında yalnız xoş mənzərələr canlanırdı. “Necə də xoşbəx-təm! – deyə öz-özünə düşünürdü. – Nəhayət, məni duyan bir qəlbə rast gəldim!.. Bəli, mən öz idealımı tapdım... Mən eyni vaxtda özümə həm dost, həm də məşuqə tapdım... Necə bir varlıq!.. Necə ehtiraslı bir qəlb! Xeyr, o, mənə qədər heç vaxt heç kimi sevməmişdir və inanıram ki, bundan sonra da məndən başqa kimi

sevməyəcəkdir...” Və bu dünyanın işlərinə şöhrətpərəstlik xəstəliyi ilə müdaxilə etdiyindən: “Bu, Parisin ən gözəl qadınıdır”, – deyə tez-tez fikirləşər və qadının üzünün bütün cizgilərini incəliklərinə qədər xəyalında canlandırırdı. “O, hamının içindən məni seçib. Cəmiyyətin ən ləyaqətli cavanları onun ayaqları altına döşənməyə hazırdılar. Elə birisi bu qusar polkovniki. Özü də necə gözəl, boy-buxunlu, cəsur, zərrə qədər ədəbzlığı yox; tamaşa salonlarında məharətlə oynayan və gözəl akvarelləri ilə hamını heyran qoyan bu gənc ədəbiyyatçı... Balkan döyüşlərində Dibicin komandanlığı altında vuruşan bu rus lovelas... xüsusilə alnında qılınc zərbəsinin yeri hələ də qalan, gözəl xasiyyətli, ağıllı-kamallı bu Kamil T... O, bunların hamısına rədd cavabı verir. Mən isə... – Sən-Kler yenə əvvəlki fikrinə qayıtdı: – Necə də xoşbəxtəm! Necə də xoşbəxtəm!” O yerindən qalxır, otaqda gəzinir, sanki, havası çatmırmış kimi pəncərəni açır və yenidən yumrulanıb özünü divana salırdı.

Xoşbəxt aşıq də bədbəxt aşıq kimi qüssəli olur. Dediymiz hər iki vəziyyətdə olan dostlarımdan birisi məni onu dinləməyə məcbur etməyin çəmini tapmışdı; o, mənə dadlı-ləzzətli yemək verib başımı qatar, özü də başına gələn məhəbbət macərələrindən arxayınca danışardı.

Bütün oxucularıma dadlı xörək vermək imkanım olmadığından mən onları Sən-Klerin məhəbbət macərələri ilə doyuzduracağam. Çünki həmişə xəyala qapılıb göylərə uçmaq olmaz. Sən-Kler yorulmuşdu. O əsnədi, qollarını geniş açıb arxası üstə divana uzandı, havanın tamam işıqlandığını gördü, yadına düşdü ki, yatmaq lazımdır. Kler oyanıb saatına baxdı, gördü ki, olub-qalan vaxtı geyinməyə, Parisə getməyə, dostları ilə nahar eləməyə elə ancaq qatar.

Yenə bir şampan şüşəsinin ağzını təzəcə açmışdılar; indiyə qədər onların neçə şüşə şampan içdiklərini qoy oxucular özləri hesablasınlar. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, cavan və subay adamların, adətən, tez-tez təşkil etdikləri belə nahar zamanı vaxt tez keçir; bir də bu məclis indi elə vəziyyətə gəlib çatmışdı ki, ayıq başların sərxoş başlar üçün narahat olduqları anda hamı birdən danışmaq istəyirdi.

Harada olursa olsun, İngiltərə haqqında danışmaq imkanını heç vaxt əldən verməyən Alfons dö Temin bu dəfə də sözə başladı:

– Yaxşı olardı ki... Mən istərdim ki, Londonda olduğu kimi, Parisdə də hər kəsin öz məşuqəsinin şərafinə sağlıq deməsi adət halını alsın. Məhz buna görə də biz, nəhayət, dostumuz Sən-Klerin kimin ucbatından qəm dəryasına qərq olduğunu biləcəyik. – Bu sözləri deyəndən sonra Alfons dö Temin özünün və ona yaxın oturanların qədəhini şampanla doldurdu.

Bir az pərt olmuş Sən-Kler cavab verməyə hazırlaşdı ki, Jül Lamber onu qabaqladı:

– Mən bu gözəl adəti qiymətləndirir və onu qəbul edirəm, – qədəhini təntənə ilə yuxarı qaldırdı: – Parisin bütün modabaz qadınlarının sağlığına. Otuz yaşında olan çəpgözləri, axsaqları və sairləri isna hesab edirəm.

– Ura! Ura! – gənc ingilispərəstlər qışqırışdılar.

Sən-Kler qədəhini yuxarı tutaraq ayağa qalxdı.

– Cənablar, – deyə sözə başladı, – mənim qəlbim dostumuz Jülün qəlbi kimi geniş deyildir, ancaq mənim qəlbim daha sadıqdır, çünki mənim sadıqlıyım, dəyanətim o dərəcədə tərifləyiqdir ki, ürəyimdə gəzdirdiyim, xəyalı ilə yaşadığım bir qadından çoxdandır ayrılmışam. Buna baxmayaraq, əminəm ki, tutduğum bu yolu təqdir edəcəksiniz, bəyənəcəksiniz. Əlbəttə, əgər siz artıq mənim rəqibim deyilsinizsə... Cənablar, Jüdit Pastanın⁷ sağlığına! Avropanın ilk faciə aktrisasını tezliklə görə biləcəyimizin şərafinə!

Temin deyilən sağlığı tənqid etmək istədi, ancaq alqışlar ona imkan vermədi. Bu zərbədən yayınan Sən-Kler bu gün də vəziyyətdən çıxdığına əmin oldu və sakitləşdi.

Söhbət əvvəlcə teatrdan düşdü. Dram haqqında gedən söhbət siyasətdən danışmaq üçün imkan yaratdı. Söhbət lord Vellingqtondan ingilis atlarına, ingilis atlarından qurtarıb (bu isə deyilən fikirləri bir-biriylə asanlıqla əlaqələndirmək üçün şərait yaratdığından) qadınlardan düşdü, çünki cavan və subay adam üçün əvvəlcə gözəl at, sonra isə gözəl qadın dünyada ən çox arzulanan şeylərdir.

Daha sonra belə arzulara çatmaq yolları haqqında mübahisə etdilər. Atlar alınır, arvadları da alırlar, gəlin bu haqda daha danışmayaq. Belə incə məsələdə təcrübəsi az olduğunu təvazökarlıqla öz-özlüyündə etiraf edən Sən-Kler qərara gəldi ki, qadına xoş gəlmək üçün birinci şərt başqalarından fərqlənmək, başqalarına oxşamamaqdır. Ancaq orijinal olmaq üçün ümumi bir qayda mövcuddurmu? Onun fikrincə, belə bir qayda yox idi.

Jül dilləndi:

– Sizcə, qadınlara xoş gəlmək işlərində axsaq, beli donqar bir adamın bəxti qədd-qəmətli, boy-buxunlu adamın bəxtindən daha çox gətirir, hə?

– Siz məsələni həddindən artıq şişirdirsiniz, – Sən-Kler söhbətə qoşuldu, – bununla belə, mən öz təklifimə bütün varlığımı cavabdehəm; məsələni, əgər mən qozbel olsaydım, tapançanı beynimə sıxıb özümü öldürməzdim, əksinə, gözəl qadınları özümə məftun etməyə çalışardım. Hər şeydən əvvəl mən iki cür təbiətli qadınlarla maraqlanırdım: ürəyi həssas, insani qəlbən duyanlarla, ya da orijinal tanınmağa can atanlarla. İngiltərədə deyildiyi kimi, qeyri-adi qadınlarla. Belələri isə çoxdur. Birincilər üçün öz vəziyyətimi bütün dəhşətiylə və təbiətin mənimlə amansız rəftarını bütün çıpaqlığı ilə danışardım.

Onları məcbur edərdim ki, mən qarabəxtə rəhm etsinlər; odu məhəbbətə qadir olduğumu onlara hiss etdirərdim. İstənilən rəqibi dueldə öldürər, özümü isə tiryəklə zəhərləyərdim. Bir neçə aydan sonra donqanma daha diqqət yetirməzdilər və mənimlə maraqlanan qadınlardan hansını seçmək məsələsi özümdən asılı olardı. Özlərini orijinal, qeyri-adi aparan qadınlara gəldikdə isə onlar üzərində qələbə çalmaq asan olardı. Bir o qalır ki, onları inandırasan. Guya, hər şey öz düzgün və mütləq yerini tapıbdır, nə bilim, qozbel də insandır, o da mənə sahib ola bilər. Bax belə halda qadınlar zahiri eybəcərlik barədə fikirləşməz, ümumi qaydanı qəbul edərler.

– Sən bir Don Juana bax! – Jül qışqırdı.

Polkovnik Baje dedi:

– Cənablar, qozbel doğulmaq xoşbəxtliyinə nail olmadığımız üçün gəlin qıçımızı sındıraql!

– Mən Sən-Klerin fikri ilə tamamilə şərikəm, – iki-üç qarış boyu olan Hektor Rokantən yerindən cavab verdi və söhbətinə davam etdi, – ən gözəl, ən modabaz qadınlar hər gün elə adamlara təslim olurlar ki, siz bunu heç vaxt gözləməzdiniz...

Temin çox təmkinlə dedi:

– Hektor, zəhmət olmasa, ayağa qalxın və zəngi basın ki, bizə şərab gətirsinlər.

Cırtan yerindən qalxdı və məclisdəkilər ona baxaraq “Quyruğukəsik tülkü” təmsilini⁸ xatırlayıb gülümsədilər.

– Mənə qalsa, – Temin söhbətini davam etdirdi, – mən başqa cür düşünürəm. Nə qədər çox yaşayıramsa, gözəl zahiri görkəmin... – bunu deyərkən o, divarda onunla üzbəüz vurulmuş güzgüyə özündənrazi halda diqqət yetirdi, – və zövqlə geyinmək bacarığının ən təkəbbürlü qadınlara da qalib gəlməkdə orijinal üsul olduğuna tam əminəm.

O, paltarandakı çörək qırıntısını cırtma ilə vurub kənara atdı.

– Bah! – cırtan qışqırdı, – gözəl sifətlə və Ştaubun tikdiyi paltarla qadınlar sizi bir həftədən artıq qəbul etməzlər və onlar özləri sizi ikinci görüşdən sonra darıxdıracaqlar. Özünü sevdirmək üçün başqa nə isə lazımdır... Həqiqi mənada sevilmək o deməkdir ki... Lazımdır ki...

– Bura baxın! – Temin cırtanın sözünü yarımçıq kəsdi, – əsaslı nümunə, misal istəyirsinizmi? Siz hamınız Masinini tanıyırdınız və onun necə adam olduğunu da bilirdiniz. Hərəkətlərində ingilis nökerini, danışığında isə onun atını xatırladır... Lakin o, Adonis qədər gözəl idi, Brümel⁹ kimi də qalstuk taxardı... Əslinə baxsan, o, mənim tanıdığım adamlar içərisində ən məhzunu, ən cansıxıcı həyat keçirəni idi.

– Məni sıxıntıdan azad etmək istəyirdi, – polkovnik Bojō söhbətə qarışdı. – Təsəvvür edirsinizmi, necə oldusa, mən onunla min kilometrə qədər yol getməli oldum...

– Bilirsinizmi ki, hamınızın tanıdığı bədbəxt Riçard Tornonun ölümünə o bais olubdur?!

Jül soruşdu:

– Bəs onun Fondi yaxınlığında quldurlar tərəfindən öldürüldüyündən sizin xəbəriniz varmı?

– Əlbəttə, bilirik. Siz Masininin bu cinayətdə, az da olsa, əli olduğunu indi görəcəksiniz. Bir neçə səyahətçi, o cümlədən, Tronton quldurlardan ehtiyat etdikləri üçün Neapol şəhərinə birlikdə getmək qəranna gəlir. Masini də həmin dəstəyə qoşulmaq istəyir. Tronton bundan xəbər tutan kimi, yəqin ki, qorxusundan onları qabaqlayır və hamıdan tez yola düşür. O, tək-tənha yola çıxır və işin də necə qurtardığını siz özünüz artıq bilirsiniz.

Temin:

– Tronton haqlı idi, – dedi, – o, iki ölümdən ən əsasını seçib. Onun yerinə kim olsaydı, belə edərdi. – Azacıq pauzadan sonra: – Mənimlə razılaşırsınızmı ki, Masini dünyanın ən məhzun, usandırıcı adamı olmuşdur?

Hamı bir nəfər kimi dilləndi:

– Raziyıq!

Jül:

– Heç kimi ruhdan salmıyaq, – dedi. – Onun xeyrinə müstəsna bir iş görək, xüsusilə siyasi planlarını həyata keçirməkdə ona kömək edək.

Temin söhbətinə davam etdi:

– İndi – bax elə bu saat mənimlə razılaşacaqsınızmı ki, madam dö Kursi ən ağıllı qadındır?

Araya bir anlıq sükut çökdü. Sən-Kler başını aşağı salmışdı; bütün nəzərlərin ona dikildiyini təsəvvüründə canlandırırdı.

– Buna kim şübhə edə bilər? – o, nəhayət, dilləndi. Sən-Kler başını qarşısındakı boşqaba tərəf elə əyib gözlərini ora dikmişdi ki, deyərdin elə çinidəki çiçək şəkillərinin bütün məna, rəng çalarlarını öyrənmək istəyir.

– Mən təsdiq edirəm, – Jül səsinə qaldırdı, – təsdiq edirəm ki, bu, Parisin üç gözəl qadınından biridir.

Polkovnik dedi:

– Mən onun ərinə tanıyırdım, o, arvadının şanlı məktublarını tez-tez mənə göstərirdi.

– Ogüst, – Hektor Rokantən polkovnikin söhbətini yarımçıq kəsdi, – məni qrafinyaya təqdim edin. Deyilənlərə görə, siz onun sarayında böyük hörmət sahibsiniz.

Sən-Kler dodaqaltı mızıldandı:

– Payızın axırında... o, Parisdən qayıdanda... gərək ki, kənddə heç kimi qəbul etmir.

– Məni eşitmək istəyirsiniz, ya yox? – Temin qışqırdı.

Sakitlik yenidən bərpa olundu. Sən-Kler stulda məhkəmə salonundakı müttəhim kimi oturmuşdu.

Alfons dö Temin soyuqqanlılıqla:

– Siz üç ildir qrafıyanı görmürsünüz, Sən-Kler, siz Almaniyada idiniz, – dedi, – və deməli, qrafıyanın o vaxtlar necə olduğunu deyə bilməzsiz... Gözəl, çiçək kimi təravətli, cazibədar, deyib-gülən, kəpənək kimi qayğısız, şən... hə, yaxşı! Səzsiz-hesabsız pərəstişkarlar içərisində qrafıyanın kimə daha çox hüsnrəğbət bəslədiyini bilirsinizmi? Masiniyə! Hamıdan başiboş və qanmazın birisi ən ağıllı bir qadını yoldan çıxarmışdı. İnanırsınızmi ki qozbel adam da bax bu cür uğur qazana bilirdi? Mənə inanın, bunun üçün gözəl sir-sifətiniz, səliqəli tikilmiş kostyumunuz olsa, başınızı dik tuta bilərsiniz.

Sən-Kler lap çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdı. O, danışan adamın dediklərini təkzib etmək, yalana çıxarmaq istədi, ancaq qrafıyanı gözdən salmaq, ləkələmək qorxusu onun qabağını kəsdi. Qrafıyanın xeyrinə bir neçə söz demək istədi, ancaq elə bil, dili tutulmuşdu.

Qəzəbindən dodaqları əsir, savaşımaq, dalaşımaq üçün bəhanə axtarırdı.

– Necə?! – Jül heyrətlə qışqırdı. – Madam dö Kursi özünü ona təslim edib?! Qadın elə zəiflik deməkdir.

– Bu da qadın şöhrəti kimi az əhəmiyyətlidir, – Sən-Kler quru və nifrət ifadə edən bir ahənglə dedi: – Onu ağıllandırmaq üçün xırda-xırda doğramaq lazımdır.

O danışıdıqca qrafıyanın Paris salonundakı buxarının üstündə dəfələrlə gördüyü etrusk vazasını qorxu hissiylə xatırladı. Bu vazanın Masininin İtaliyadan qayıdan zaman qrafıyaya verdiyi hədiyyə olduğunu anladı. Çətin vəziyyət! Bu vaza Parisdən kəndə gətirilmişdi. Və hər gün axşamlar o, gül dəstəsinə evdən atmaq istəyəndə Matilda onu götürüb etrusk vazasına qoyardı.

Sözlər onun dodaqlarında donub-qalmışdı. O, ömründə yalnız bircə dənə şey görüb və elə həmin şey haqqında da düşündü: etrusk vazası!

“Gözəl sübutdur! Belə bir mənasız şey öz məşuqəsinə qarşı onda şübhə yaratmışdır!” – hansı tənqidçisə, yəqin ki, gələcəkdə belə deyəcəkdir.

Cənab tənqidçi, siz heç ömrünüzdə sevilmişsinizmi?

Teminin kefi elə kök idi ki, Sən-Klerin səsinin ahəngi onu hövsələdən çıxara bilmədi. O, şən və mülayim bir ifadə ilə dedi:

– Mən yalnız camaat içərisində deyiləni təkrar edirəm. Məlum hadisə siz Almaniyada olduğunuz zaman baş vermişdi. Burası da var ki, mən madam dö Kursini yaxşı tanımıram; il yarım olar ki, onun yanına getmirəm. Bəlkə, bu deyilənlərin hamısı yalandır, iftiradır və bəlkə, elə Masini özündən uydurub danışır?! Başladığımız söhbətə qayıtsaq və mənim gətirdiyim misal düz olmasa, bunda mənim zərrə qədər təqsirim yoxdur. Sizin hamınız bilirsiniz ki, Fransanın ən gözəl qadını, əsərləri...

Qapı açıldı və Teodor Nevil içəri daxil oldu. O, Misirə səyahətdən qayıtmışdı.

– Teodor! Nə tez qayıtdın?

Temin soruşdu:

– Əsl türk kostyumu gətirdinmi? Ərəb atın, nökarin varmı?

O, suallardan pərt oldu.

– Paşa necə adamdır? – Jül soruşdu. – O, nə vaxt müstəqillik qazanacaq? Bir qılınc zərbəsiylə başın bədənədən ayrılığını heç gördünmü?

– Rəqqasə qızlar necə, xoşuna gəldimi? – Rokantən sorğusuala başladı. – Qahirə qadınları gözəldirlərmə?

Polkovnik Bojö soruşdu:

– General L.-i gördünmü? Paşanın ordusunu necə təşkil edib? Polkovnik S. mənə qılınc göndərmədi ki?

– Bəs ehramlar? Nil şəlalələri? Memnonun heykəli? İbrahim paşa? – və sairə və ilaxır... Hamı birdən danışırdı. Sən-Kler isə yalnız etrusk vazası haqqında düşündü.

Bardaş qurub oturan Teodor – belə oturmağa o, Misirdə adət etmişdi və bunu Fransada tərgidə bilmirdi – hamının sual

verib qurtaracağını, daha doğrusu, onların sual verməkdən nə vaxt yorulacaqlarını gözlədi və elə sürətlə danışmağa başladı ki, onun sözünü asanlıqla kəsə bilməsinlər.

– Ehramlar! Bu, həqiqətən, *regular humbug*¹⁰, əsl fırıldaqdır. Onlar camaatın düşündüyü qədər də uca deyildir. Strasburq şəhərindəki Münster kilsəsinin qülləsindən dörd metr ancaq hündür olar. Qədimliyi gözlərimi lap döyənək eləyib. Ondan daha danışmayın. Onun heroqlifini tək bircə dəfə görəndə əhvalım qarışdı. Belə şeylərlə o qədər səyyah maraqlanır ki!.. Mənim oralara getməkdə məqsədim Qahirə və İsgəndəriyyə şəhərlərinin küçələri ilə axın-axın harasa tələsə-tələsə gedən bütün türklərin, köçəri həyat keçirən bədəvilərin, xristian misirlilərin, fəllahların, məğriblilərin necə insan olduqlarını, onların xüsusiyyətlərini, adət-ənənələrini öyrənmək idi. Hərbi xəstəxanada olarkən tələsik bir neçə qeyd götürmüşəm. Bu xəstəxana nə murdar yermiş! Elə bilirəm siz yoluxucu xəstəliyə inanmırsınız! Taun xəstəliyinə tutulmuş üç yüzə qədər adamın içərisində o qədər demi çəkmişəm ki! Ah, polkovnik, yeriniz məlum, orada yaxşı süvari qoşun var, əla at minirlər. Oradan gətirdiyim gözəl silahları sizə sonra göstərəcəyəm. Vaxtilə cəsur Murad bəyə məxsus olan bir nizə ələ keçirmişəm. Polkovnik, sizin üçün bir yatağan, Ogüst üçün isə bir xəncər gətirmişəm. Özüm üçün gətirdiyim bürüncəyi, əbanı, günəşdən qorunmaq üçün üz örtüyünü görürsünüz. Bilirsinizmi ki, mən istəsəydim, bir neçə qadın gətirə bilərdim! İbrahim paşa Yunanıstandan o qədər qadın göndərmiş ki, lap elə biri bir qəpiyə... Ancaq anama görə... Paşa ilə çox, dəfələrlə söhbət etdim. Əlbəttə, o, ağıllı, xurafata-filana inanmayan adamdır. Bizim işlərdən onun necə baş çıxardığını desəm, inanmazsınız. And olsun ki, bizim hökumətin ən kiçik sirlərindən belə onun xəbəri vardır. Onun söhbətlərindən Fransadakı müxtəlif siyasi partiyalar haqqında çoxlu qiymətli məlumat əldə etdim. Hazırda o, statistika ilə çox maraqlanır. Bizim qəzetlərin hamısına abunəçidir. Bilirsinizmi ki, o, qatı bonapartçıdır?! İki sözündən biri Napoleondur. “Ah! Bunabardo elə böyük adam olub ki!” – deyə tez-tez mənə eşitdirərdi. Napoleona onlar “Bunabardo” da deyirlər.

– Jyurdina, yəni Jurdən, – Temin lap yavaşcadan pıçıldadı. Teodor söhbətinə davam etdi:

– Əvvəlcə Məhəmməd Əli məndən ehtiyat edirdi. Bilirsinizmi, türklər heç kimə inanmırlar; onlann hamısı belədir, heç kimə ürək qızdırmırlar. O, məni ya casus, kim bilir, ya da ki yezuit, yəni ruhani cəmiyyətinin üzvü hesab edirdi. Yezuitləri görməyə gözü yoxdur. Ancaq bir neçə dəfə görüşdükdən sonra mövhumata inanmadığımı, səyyah olduğumu, yalnız Şərq siyasəti, adət-ənənəsiylə maraqlandığımı bildi və yalnız bundan sonra çəkinmədən və açıq danışmağa başladı. Axırınıcı dəfə məni qəbul edəndə – üçüncü dəfə idi ki, qəbul edirdi – onunla sərbəst danışmaq qərarına gəldim: “Başa düşə bilmirəm, nə üçün siz əlahəzrət özünü Böyük Porta dövlətindən ayrı, müstəqil elan etmir?” – deyə mən soruşduqda o cavab verdi: “İlahi! Buna mən şad olardım, ancaq Misiri müstəqil elan etsəm, sənin ölkəndə böyük nüfuzlu liberal qəzetlər, qorxuram ki, məni müdafiə etməsin”. Çox ağıllı qocadır, qəşəng, ağ saqqalı var, heç vaxt gülməz. Məni yaxşı mürəbbəyə qonaq elədi. Ancaq ona verdiyim hədiyyələr içərisində onun ən çox xoşuna gələn rəssam Şarlenin çəkdiyi imperator qvardiyasının müxtəlif geyim formalannndan ibarət rəsmlər kolleksiyası oldu.

Temin soruşdu:

– Paşa romantikdirmi?

– Ədəbiyyatla, ümumiyyətlə, az məşğul olur. Ancaq bütün ərəb ədəbiyyatının romantik olduğundan xəbəriniz vardır. Onların Malik-Ayatalnəfus-ibn-Əşrəfi¹ adlı şairləri son vaxtlar “Düşüncələr”i nəşr etdirmişdir. Lamartinin “Düşüncələr”i onunla müqayisədə klassik nəsrin gözəl nümunəsi sayılır. Qahirəyə gələndən sonra bir nəfər ərəb dili müəllimi tutdum və onun köməyi ilə Qurani oxumağa başladım. Nə qədər az dərslərsə da, peyğəmbərin kəlamının ağılagəlməz gözəlliklərinin və həmin kəlamların bizim dilə pis tərcümə edildiyinin şahidi oldum. Bura baxın, ərəb yazısını görmək istəyirsinizmi? Bax, qızıl hərflərlə yazılmış bu söz “Allah” deməkdir, yəni “Tanrı”.

Bu sözləri deyərək o, ətirli ipək pul kisəsindən çox çirkli bir məktub çıxarıb bizə göstərdi.

Temin soruşdu:

– Misirdə nə qədər qaldın?

– Ay yanm.

Sonra səyyah bütün xırda şeylərə qədər hər nə görmüş-düsə, hamısını sadalamağa başladı.

O gələn dəqiqə Sən-Kler məclisdən çıxıb kənddəki evinə tərəf yola düşdü. Atını dördnala çapdığından atın ayaq səsləri onun aydın fikirləşməsinə mane olurdu. Ancaq o, bu dünyada xoşbəxtliyinin həmişəlik alt-üst olduğunu artıq dumanlı şəkildə hiss edir və bu işdə yalnız bir nəfər mərhumu, bir də bir etrusk vazasını müqəssir bilirdi. Evə qayıdandan sonra Sən-Kler özünü divanın üstünə saldı, həmin divanın üstünə o, bir gün bundan əvvəl də uzanmış və gələcək xoşbəxtliyi barədə xoş xəyallara dalmışdı. Onun ürəyincə olan təkə bu idi ki, sevdiyi qadın başqasına bənzəməirdi; bəli, Sən-Klerin sevdiyi qadın ömründə yalnız onu sevmişdi və ondan başqa daha heç kimi sevməyəcəkdi. İndi isə bu xoş xəyal acı, hüznü, ürəkyaxıcı bir həqiqət qarşısında əriyib yox olurdu: “Mənim gözəl qadınım var, vəssalam. O ağıllıdır, ancaq bununla belə, böyük qəbahət işləyib; Masiniyə də könül verib. Doğrudur, o, indi məni sevir... Masinini də belə sevib!.. Qayğıkeşliyimə, qılığına girib yaltaqcasına onu tumarladığıma, cəsarət və inadıma görə o, özünü mənim ağuşuma atıb. Deməli, mən aldanmışam. Məhəbbətimiz, hüsnrəğbətimiz qarşılıqlı olmayıb. Masini, ya mən – onun üçün eyni varlıq imişik. Masini qəşəngdir, onu o, qəşəngliyinə görə sevib. Mən isə onu hərdənbir əyləndirirəm. “Hə, neynək! İndi ki o birisi ölübdür, Sən-Kleri sevək! Sən-Kler ölərsə, yaxud məni təngə gətirərsə, yaşayanq, görərik!” – qrafinya belə fikirləşib.

Əminəm ki, buna şəkk-şübhə yoxdur, şeytan özü özünə əzab verən bədbəxt adamların dərd-sərini gizlicə dinləyir. Belə bir mənzərə insan deyilən varlığın düşməni üçün maraqlıdır. Bədbəxtliyin biri qapıdan çıxmamış o birisi pəncərədən girir.

“Başqasının varisi olmaq, eh, qəribə şöhrət imiş” – sözlərinin qulaqlarında pıçılı kimi səsləndiyini eşidəndə Sən-Kleri heyrət götürdü.

O oturduğu yerdən dik qalxdı və ətrafına qəzəblə göz gəzdirdi. Sən-Kler istərdi ki, indi otaqda bir adam olsun, o da həmin adamı parçalasın.

Divar saati səkkizi vurdu. Qrafinya onu doqquzun yansında gözləyirdi. “Görüşə getməsəm, nə olar? Doğrudan da, Masininin məşuqəsini görmək nəyimə lazımdır?” O, yenidən divanda uzandı və gözlərini yumdu, öz-özünə dedi: “Yatmaq istəyirəm!” Düz yarım dəqiqə yerindən tərpənmədi, sonra ayağa qalxdı və tez divar saatına tərəf getdi; vaxtdan nə qədər keçdiyinə baxmaq istəyirdi. Sən-Klerin fikrindən keçdi: “Kaş indi doqquzun yarısı olaydı! Onda gec olardı. Yoluma da vaxt qalmazdı”. Evdə qalmağa cəsəretini çatmadı: bəhanə axtardı, vurnuxdu, qurcalandı. Xəstələnməyi arzuladı. Otaqda gəzindi, sonra oturdu, əlinə kitab götürdü, bir sətir də oxuya bilmədi. Pianonun arxasına keçdi, qapağını qaldırmağa gücü çatmadı. Fişinq çaldı, səmadakı buludlara diqqətlə tamaşa etdi, pəncərələrin qarşısındakı qovaq ağaclarını saymaq istədi. Nəhayət, çevrilib divar saatına baxdı: bayaqdan bəri hələ üç dəqiqəni də yola sala bilməmişdi. “Onu sevməyə bilmirəm, – Sən-Kler dişlərini bir-birinə sıxıb şaqçıldadaraq ayağını yerə döydü və qışqırdı, – o, mənim hökmdanımdır, mən onun quluyam. Məndən əvvəl Masini onun qulu olduğu kimi... hə, olsun! İtaət elə, bədbəxt, madam ki nifrət etdiyən bir zənciri parçalamağa gücün çatmır, ona itaət elə!” Papağını götürdü və cəld otaqdan çıxdı.

Nə vaxt ki ehtiras bizə hakim kəsilir, məğrurluğumuzun zirvəsindən öz zəifliyimizə baxıb nəsə təsəlli tapınq, öz-özümüzdə düşünürük: “Düzdür, zəifəm, ancaq istəsəydim...”

Sən-Kler yavaş addımlarla parkın kiçik qapısına tərəf gedən cığırda yuxarı qalxırdı. Ağacların yaşıl fonunda açıq-aydın görünən ağ geyimli bir qadının üzünü o, uzaqdan görürdü. Əlindəki yaylığı, sanki, ona işarə edirmiş kimi yelləyirdi. Sən-Klerin ürəyi şiddətlə vurur, dizləri əsirdi; danışmağa heyi çatmırdı. Elə cəsəretsiz olmuşdu ki, əhvalının təlx olduğunu qrafinyanın onun üzündən oxuyacağından qorxurdu.

O, ona tərəf uzanan əli tutdu, qadın özünü onun ağışına atdığından Sən-Kler onun alından öpdü və səssiz-səmərsiz öz

otağına qədər müşayiət etdi; sonra dərindən köks ötürməklə sinəsini, sanki, deşmək istəyən havadan xilas oldu.

Qrafinyanın otağını tək-cə bir şam işıqlandırırdı. Hər ikisi oturdu. Qrafinyanın saçının başqa cür düzəldilməsi Sən-Klerin diqqətini cəlb etdi; saçının arasına tək bircə dənə qızılgül qoyulmuşdu. Bir gün əvvəl Sən-Kler ona hədiyyə gətirmişdi; bu, üzərində hersoq arvadı Portlendin şəklinin rəssam Leslinin işlədiyi bir ingilis qravürası idi (qrafinya da saçını qravüradakı qadının saçı kimi burdurmuşdu). Sən-Kler yalnız bu sözləri dedi: “Başınızdakı bu sadə gül mürəkkəb formada düzəldilmiş saçınızdan daha çox xoşuma gəldi”. O, daş-qaşı sevmirdi və belə şeylər barədə danışığını bacarmayan lord kimi düşünürdü. “Bəzənmiş qadınlardan və yəhərli atlardan heç fələk də baş açmaz”. O, keçən axşam qrafinyanın mirvari boyunbağısını əlində oynadanda demişdi (danışanda gərək həmişə onun əlində bir şey olaydı): “Bərbəzək yalnız eyibləri ört-basdır etmək üçündür. Siz çox gözəlsiniz, Matilda, belə bərbəzək sizə gərək deyildir”. Həmin o gecə Sən-Klerin təsadüfən dediyi sözlərin mənasına varan qrafinya üzüklərini, bilərziklərini, boyunbağılarını və hətta sırğalarını da çıxarmışdı. Qadın bəzəyində, onun fikrincə, hər şeydən əvvəl, ayaqqabı mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu haqda, başqaları kimi onun özünün xüsusi fikri vardı. Həmin gün günəş batmamışdan əvvəl güclü yağış yağmışdı. Otluq tamam yaş idi, buna baxmayaraq, qrafinya ayaqlarında qara atlaz ayaqqabı və ipək corab onun qarşısına çıxmışdı... Əgər qrafinya xəstələnsə, görəsən, necə olar?..

“Qrafinya məni sevir!” – Sən-Kler düşündü və bu səfeh düşüncələri üçün xəcalət çəkib dərindən köks ötürərək özündən asılı olmadan Matildaya nəzər saldı. Sən-Kler odla su arasında qalmışdı. O, qarşısında dayanmış bu qadına bir tərəfdən şübhəylə yanaşırdısa, digər tərəfdən nəyin bahasına olursa olsun, onun xoşuna gəlməyə çalışan bu qadını görmək arzusu ilə yaşayırdı. Onu da deyək ki, aşıqlər bu qadını bütün nöqsanları ilə bərabər sevidilər.

Qrafinyaya gəlincə isə, onun gözəl gül üzündə həm sirli məhəbbət, həm də bir hiyləgərlik oxunurdu. O, şəfəqli yapon

mücrüsündən nəsə götürdü, onu balaca ovcunda gizlədərək Sən-Klerə tərəf tutdu və dedi:

– Keçən axşam sizin saatınızı sındırmışam. Budur, baxın, düzəltdirmişəm.

Qrafinya gülməyini güclə saxlamaq üçün alt dodağını dişləyərək incə və şux nəzərlə baxdı və saati ona təqdim etdi. İlahi, onun dişləri nə gözəldir! Onlar şəhvətdən od tutub yanan çəhrayı dodaqlar arasında sədəf kimi görünürdü. (Gözəl qadının nəvazisini soyuq qarşılayan kişinin çox səfeh görkəmi olar.)

Sən-Kler təşəkkür etdi, saati götürdü və onu cibinə qoymaq üçün yerindən qalxdı.

– Baxın, – qrafinya söhbətinə davam etdi, – açın baxın; görün yaxşı təmir ediblərimi? Siz – alim adam, Politexnik İnstitutunun məzunu bunu bilməlisiniz axı!

Sən-Kler:

– Eh, belə şeylərdən mənim başım çıxmaz, – dedi.

O, saatin qapağını laqeydliliklə açdı. Bərk təcəccübləndi! Qapağın içəri tərəfində düz ortada madam dö Kursinin şəkli çəkilmışdi. Bundan sonra qaşqabağını sallamağa dəyərdimi? Onun sifəti işıqlandı və Masini haqda daha fikirləşmədi; Sən-Kler ona qəlbən vurğun, füsunkar bir qadının yanında olduğunu yalnız indi düşündü.

“Xoş sabahın müjdəçisi gözəl torağay!” mahnısı səsləndi. Günəşin solğun, saralmış şüaları üfün şərç tərəfindəki qara, topa buludları yanb keçirdi. Romeo məhz bu günün bu çağında Cülyettaya əlvida dedi; bütün sevənlər belə bir klassik vaxtda bir-birindən ayrılmalıdırlar.

Sən-Kler bağıın kiçik qapısının açarını əlində tutaraq buxarının qarşısında dayanmışdı. Gözləri haqqında danışdığımız etrusk vazasına zillənmişdi. Həmin vazaya qarşı qəlbinin dərinliyindəki qəzəbini gizli saxlamağa çalışırdı. Amma, kefi kök idi və ağılına sadə bir fikir gəldi: “Temin, bəlkə, onu aldadırdı?!” Onu bağıın kiçik qapısının ağzına qədər yola salmaq üçün qrafinya başına şal örtüdü bir vaxtda Sən-Kler əlindəki açarla bu mənfur vazanı əvvəlcə yavaş, sonra isə getdikcə bərkdən döyəcəlməyə başladı; elə bil, vazanı çilik-çilik etmək istəyirdi.

Matilda qışqırdı:

– Ah! İlahi! Ehtiyatlı olun! Mənim qəşəng etrusk vazamı sındırarsınız!

Qrafinya açarı onun əlindən aldı.

Sən-Kler pərt idi, ancaq vəziyyətlə barışdı. O, fikrini bürüzə verməmək üçün arxasını buxarıya çevirdi, saati çıxanb qapağını qaldırdı və qrafinyanın şəklinə diqqətlə tamaşa etməyə başladı.

– Bunun rəssamı kimdir? – soruşdu.

– Müsyö R... Bilirsiniz, məni onunla Masini tanış edib. Roma-yə ilk səyahətindən sonra Masini incəsənəti incə zövqlə başa düşdüyünü, sanki, kəşf etmiş və bütün gənc rəssamların hamısına çevrilmişdi. Doğrusu, bir az təmtəraqlı çəkilməsinə baxmayaraq, elə bilirəm ki, bu şəkil mənə oxşayır.

Sən-Kler əlindəki saati divara çırpmaq istədi, ancaq sonra onu təmir etdirmək çətin olardı. Özünü ələ aldı və saati cibinə qoydu, sonra isə havanın artıq işıqlandığını görüb evdən çıxdı və Matildadan xahiş etdi ki, onu yola salmasın. İri addımlarla parkı keçib gözdən itdi. Çox çəkmədi ki, tək gəlib kəndə çatdı.

– Masini, Masini! – Sən-Kler hövsələdən çıxmış halda dəlicəsinə qışqırdı, – sən həmişə mənim yolumun üstündə duracaqsan, həmişə mənim yolumu kəsəcəksən? Lap yəqin ki, bu şəkli çəkən rəssam buna oxşar başqa birisini də Masini üçün çəkmişdir! Nə səfeh olmuşam! Bir az bundan əvvəl layiqli bir məhəbbətlə sevdiyimə inanmışdım... və bütün bunları isə, sən demə, qrafinyanın saçına çiçək taxması, daş-qaşlarını, qiymətli şeylərini açıb bir kənara qoyması ilə ölçürdüm... Bir mücrü daş-qaşı var. Masini qadınlarda yalnız bərbəzəyə fikir verir, daş-qaşı çox sevirdi... Bəli, qrafinyanın yumşaq xasiyyəti var, bunu etiraf etmək lazımdır. O, aşıqlarının zövqünə alışmağı bacarır.

Lənət şeytanal Qrafinya, sadəcə, macəraçı qadın olsaydı və özünü pula satsaydı, yüz dəfə bundan yaxşı idi. Onda mən, heç olmasa, fikirləşərdim ki, doğrudan da, məni sevir. İndi ki o, mənim beləcə məşuqəm olduğu üçün ona pul vermərəm.

Tezliklə başqa, özü də daha kədərli bir fikir onu daxilən narahat etməyə başladı. Bir neçə həftədən sonra qrafinyanın indiyə kimi saxladığı matəm qurtaracaqdı. Sən-Kler qrafinyanın

dul qaldığının bir ili başa çatan kimi dərhal kəbin kəsdirməlidir. O, buna söz vermişdi! Söz vermişdi? Xeyr! Bu haqda Sən-Kler heç kəlmə də kəsməmişdi. Ancaq Sən-Klerin niyyəti belə idi, qrafinya bunu duymuşdu. Onun üçün bu özü elə anda bərabər idi. Sən-Kler hamının qarşısında məhəbbətini etiraf edəcəyi o anın tez yetişməsi üçün əvvəlcədən hər şeyi qurban verməyə hazır idi. İndisə taleyini Masininin bu keçmiş məşuqəsinin taleyi ilə bağlayacağı fikri onu sarsıdırdı.

Sən-Kler öz-özünə deyirdi: “Bununla belə, bu, mənim borcumdur və bu olmalıdır, olacaqdır da. Bu yazıq qadına elə gəlirdi ki, onun keçmiş əlaqələrindən mənim xəbərim vardır. Deyilənlərə görə, məsələdən hamının xəbəri var”. Daha sonra Sən-Kler başqa cür də düşündü: “Qrafinya məni yaxşı tanımır, o, məni yaxşı başa düşə bilmir... Belə fikirləşir ki, mən onu Masini sevən kimi sevirəm”.

O, qürurla öz-özünə dedi:

“Onun hesabına üç ay ən xoşbəxt adam oldum. Bu xoşbəxtlik üçün bütün ömrünü qurban verməyə dəyər”.

O yatmadı və bütün səhəri at belində, gəzməkdə keçirdi. Və yer meşəsindəki xiyabanların birində uzaqdan bir nəfəri qəşəng ingilis atının üstündə gördü. Həmin adam onu uzaqdan adı ilə səslədi və dərhal ona tərəf yönəldi. Bu, Alfons dö Temin idi. Sən-Klerin kefinin elə çağı idi ki, o, tənhalıq axtarırdı. Teminə rast gəlməyi, onsuz da, pis əhvalını tamam pozdu. Temin bu pərtliyi hiss etmədi, ya bəlkə, Sən-Klerlə mübahisədən həzz almaq üçün belə dona girmişdi: Temin Sən-Klerin ona cavab verib-vermədiyinə məhəl qoymadan danışır, dil-dil ötür, gülür, zarafat edirdi. Sən-Kler qarşıya ensiz bir xiyaban çıxdığını görən kimi bu dözülməz, sırtıq yol yoldaşından yaxa qurtarmaq niyyətiylə atını tez ora sürdü. Ancaq o yanılırdı; həyasız adamlar öz ovlarını asanlıqla əldən vermirlər. Temin cilovu yana çəkdi, Sən-Klerlə söhbəti daha da rahat davam etdirmək və onunla yanaşı getmək üçün atı dəhmərləyib həmin xiyabana çıxartdı və Sən-Klerə çatdı.

Dediyim kimi, xiyaban ensiz idi. Burada iki at yan-yana çox çətinliklə gedə bilərdi. Temin yaxşı at minən olsa da, Sən-Klerin

yanından ötərkən onun ayağına yüngülcə toxundu – əlbəttə, bu, qeyri-adi bir hadisə sayılmamalıdır. Sən-Klerin qəlbində qəzəb elə şiddətlənmişdi ki, artıq özünü saxlaya bilmirdi. O, üzəngidə ayaq üstə qalxaraq əlindəki qırmancla Teminin atının bumundan vurdu.

– Lənət sənə, kor şeytan, sizə nə olub, Ogüst? – Temin qışqırdı. – Mənim atımı nə üçün vurursunuz?

– Dalımca düşüb məni nə qarabaqara izləyirsən? – Sən-Kler hədələyici, ötkəm səsle cavab verdi.

– Sizin ağılınız çaşıb, Sən-Kler? Kiminlə danışdığınızı yoxsa unudursunuz?

– Yelbeyinin birisi ilə danışdığımı lap yaxşı bilirəm.

– Sən-Kler!.. Siz, deyəsən, dəli olmusunuz... Bura baxın, eşidin! Sabah mənim qarşımda üzr istəməli, ya da elədiyiniz bu kobudluğa görə cavab verməli olacaqsınız.

– Yaxşı, sabaha qədər, müsyö!

Temin atının başını çəkib saxladı, Sən-Kler öz atını qabağa buraxdı və tez də meşədə gözdən itdi.

Bu andan o, özünü çox sakit hiss etdi. Əvvəlcədən ürəyinə daman hissələrə inanmaq zəif cəhəti idi. Sən-Klərə elə gəlirdi ki, sabah onu öldürəcəklər və bu da hazırda vəziyyətdən çıxmaq üçün yeganə çıxış yolu olacaqdı. Hələ qabaqda bir gün var; sabah heç nəyin qeydinə qalmayacaq. O, evə qayıtdı, xidmətçisi ilə polkovnik Bojöyə məktub göndərdi. Daha bir neçə məktub yazdı, sonra iştahla nahar etdi və saat doqquzun yarısında gəlib bağı-bağatlı həyətin kiçik qapısının qarşısına çatdı.

– Sizə bu gün nə olubdur, Ogüst? – qrafınyə soruşdu. – Siz çox şansınız və bununla belə, heç bir zarafatınızla məni güldürə bilmirsiniz. Dünən sizin ovqatınız nə qədər təlx idisə, mən bir o qədər şən idim. Bu gün isə, elə bil, rollarımızı dəyişmişik. Başım bərk ağrıyır.

– Əziz dost, boynuma alıram: doğrudur, dünən çox bikiş idim. Ancaq bu gün axı mən gəzmışəm, çox hərəkət etmişəm, buna görə də özümü çox yaxşı hiss edirəm.

– Mən isə, əksinə, çox gec durmuşam, bu gün səhər yatıb yuxuya qalmışam, ağır, qarmaqarışq yuxular görmüşəm...

– Ah, yuxu? Yuxuya inanırsınız?

– Boş şeydir!

– Mən isə inanıram. İnandırıram ki, gördüyünüz yuxular nəşə faciəli bir hadisənin olacağını xəbər verir.

– İlahi, gördüyüm yuxular heç vaxt yadımda qalmır. Buna baxmayaraq, bugünkü yuxum yadımdadır. Yuxuda Masinini görmüşəm, məhz elə bundan hiss etdiniz ki, gördüklərim o qədər də könülaçan deyildir.

– Masini! Əksinə, mən isə belə düşünürəm ki, siz onu yenedən görsəydiniz, daha çox məmnun olardınız, elə deyilmi?

– Yazıq Masini!

– Yazıq Masini?

– Ogüst, xahiş edirəm, deyin görüm, bu gün axşam bir hadisə-filan baş verməyib ki? Təbəssümünüzdə nəşə iblisənə bir şey gizlənmişdir. Belə görünür ki, siz özünüzü ələ salırsınız...

– Ah! Siz mənimlə yenə ahıl, qoca arvadlar kimi danışırsınız, dostlarınız kimi!

– Doğru deyirəm, bu gün sizin sifətinizdə elə bir ifadə vardır ki, belə hal sizdə, adətən, xoşlamadığınız, zəhləniz gedən adamlarla danışanda olur.

– Ağzınızı xeyirliyə açın, əlinizi mənə verin.

Sən-Kler qrafinyanın əlini kinayəli əda ilə öpdü və onlar yerlərində donub gözlərini bir-birinə zillədilər. Sən-Kler baxışlarını aşağı dikib dedi:

– Bu dünyada qəddar olmamaq necə də çətindir! Qəddar olmadan yaşamaq istəyirsənsə, gərək ya ovdan, ya havanın yaxşı olmasından, ya da ki keçmiş qadın dostlarından, onların büdcələrinin gətirdikləri mənfəətdən başqa ayrı bir şeydən danışmayasan...

Sən-Kler stolun üstündən bir kağız götürdü:

– Bax, sizin paltaryuyanın haqq-hesabıdır, mənim mələyim. Gəlin indi də bu haqda söhbət edək, belə olsa, məni qəddar adlandırmazsınız axı!

– Düzü, Ogüst, siz məni təəccübləndirirsiniz...

– Bu yazı bu gün səhər tapdığım bir məktub haqda məni düşünməyə sövq edir. Sizə bildirməliyəm ki, sənədlərimi sah-

mana salırdım. Mən hərdənbir onları gözdən keçirirəm. Bir dərzı qadının vaxtilə mənə yazdığı məktub kağızların içərisində əlimə keçdi. Mən on altı yaşında olarkən həmin qadına vurulmuşdum. Onda hər sözü xüsusi əda ilə yazmaq qabiliyyəti vardı. Özü də hər kəlməni çox mürəkkəb şəkildə, ikimənalı yazardı. Onun yazı üslubu da xətti kimi gözəl idi. Mən o vaxtlar bir az yüngülxasiyyət olmuşam. Həmin qadını madam Sevini kimi əhli-qələm olmadığına görə özümə layiq görməmişəm. Tez bir zamanda onu atmışam. Məktubu bu gün yenidən oxuyanda belə qərara gəldim ki, o, mənə əsl məhəbbətlə sevirmiş.

– Yaxşı, bəs evdə saxladığınız qadın necə idi?

– Əla idi. Hər ay ona əlli frank verirdim. Mənim qəyyumum çox xəsis idi, varlanmağımı istəmirdi, mənə deyirdi ki, cavan adamın pulu çox olduqca təkəcə özünü yox, başqalarını da məhvə doğru aparır.

– Bəs bu qadının axır nə oldu?

– Nə bilim?.. Yəqin ki, xəstəxanada öldü...

– Ogüst... əgər bu dedikləriniz, doğrudan da, belədirsə, siz bunu ürək yangısı ilə deyərdiniz.

– Həqiqəti bilmək istəyirsinizsə, o, “alicənab bir adama” ərə getdi. Məndən əl çəkəndən sonra ona bir az da cəhiz verdim...

– Siz necə də xeyirxahsınız!.. Bəs nə üçün belə qəddar görünmək istəyirsiniz, hə?

– Bəli, mən çox xeyirxaham!.. Bu haqda nə qədər çox düşünürəmsə, həmin qadının mənə sevdiiyinə indi daha çox inanıram. Ancaq o vaxtlar mən əsl məhəbbət hissini nə demək olduğunu zahirən ayırd edə bilmirdim.

– Heyif ki, o məktubu gətirməmişsiniz. Qısqanclıq hissi keçirməzdim... Biz qadınlar siz kişilərdən daha həssasıq. Biz məktubun yazılma tərzindən məktub sahibinin səmimi olduğunu, yaxud yalandan hıslslərlə oynadığını dərhal ayırd edə bilirik.

– Bununla belə, siz özünüz də dəfələrlə sarsaq və yelbeyin adamların toruna düşmüşsünüz!

Bu sözləri deyəndə Sən-Kler gözlərini etrusk vazasına zilləmişdi. Onun səsində və gözlərində Matildanın qətiyyət hissi etmədiyini qəzəb hissi vardı.

– Daha bəsdür! Siz kişilər hamınız Don Juan olmaq istəyirsiniz. Sizə elə gəlir ki, başqalarını oynadırsınız, halbuki siz, sizin özünüzdən də əxlaqsız, pozğun olan Don Juanların çənginə keçirsiniz.

– Siz xanımlar son dərəcə həssas hisslərinizlə, elə bilirəm ki, səfeh adamı dörd kilometrlik bir məsafədən hiss edirsiniz. Eyni zamanda deyə bilərəm ki, dostumuz, səfeh və yelbeyin Masininin cavan və özü də əzabla öləcəyinə şübhə etmirəm...

– Masini? Ancaq o, bir o qədər də səfeh deyildir və burası var ki, qadınlar da səfeh olurlar axı... İndi gərək Masininin başına gəlmiş bir hadisəni danışam. Ancaq bilmirəm, siz deyən, necə olub ki, bunu indiyə kimi sizə danışmamışam?

– Heç vaxt danışmamışsınız, – Sən-Kler titrək səslə cavab verdi.

– Masini İtaliyadan qayıdanda mənə aşiq oldu. O, mənim ərimlə tanış idi. Ərim onu mənə ağıllı və zövqlü bir adam kimi təqdim etdi. Onlar can bir qəlbə idilər, sanki, bu dünyada bir-biri üçün yaranmışdılar. Əvvəllər Masini mənə qarşı çox diqqətli idi; o, mənə sulu boya ilə çəkilmiş bir neçə şəkil verdi və dedi ki, özününkülərdir. Sən demə, onların hamısını Şrotndan almış... Musiqi və rəssamlıq haqqında mənimlə elə nəzakətə danışdı ki, adamı tamam ovsunlaydı. Günlərin bir günündə o, mənə ağılagəlməz məzmununda bir məktub göndərdi. Məktubda kəlməbaşı yazırdı ki, nə bilim, mən Parisin ən nəcib, namuslu qadınıyam... daha nəyəm və məhz buna görə də o, mənim aşiqim olmaq istəyir. Mən məktubu əmiqızım Jüliyə göstərdim. İkimizin də dəlisov vaxtlarımız idi və biz onunla bir zarafat etməyi qərara aldığımız. Bir gün bizə çoxlu qonaq gəlmişdi. Masini də onların arasında idi. Əmiqızım dedi: “Mən sizə indi bu gün səhər aldığım eşqnaməni oxuyacağam!” O, məktubu götürdü və hamının qəhqəhəsi altında ucadan oxudu... Yazıq Masini!..

Sən-Kler sevincindən qışqırdı və şaqqanaq çəkərək dizlərini qatlayıb yerə çökdü. O, qrafınyanın əlindən yapışdı, onu öpüslərə və göz yaşlarına qərç etdi. Matildanı təəccüb bürüdü və əvvəlcə belə başa düşdü ki, Sən-Klərə nəsə oldu. Sən-Kler yalnız bu sözləri deyə bildi: “Məni bağışlayın, bağışlayın məni!”

Nəhayət, ayağa qalxdı. O, sevinc içərisində idi. Sən-Kler bu an Matildanın vaxtilə ona ilk dəfə “mən sizi sevirəm!” dediyi andakından da xoşbəxt idi.

O dedi:

– Mən dünyanın ən səfeh və ən günahkar adamıyam. İki gün idi sizdən şübhələnirdim. Şübhələrimi aydınlaşdırmaq məqsədilə sizdən heç bir şey soruşa bilmədim.

– Məndən şübhələnirdiniz? Axı nədə?

– Oh! Mən bədbəxtəm!.. Mənə demişdilər ki, siz Masini nə vaxtsa – əvvəllər sevmisiniz... həm də...

– Masini! – qrafinya qəhqəhə ilə gülməyə başladı və sonra ciddi görkəm alıb dedi: – Ogüst, mənim haqqımda belə şübhədə olmaq və həmin şübhələri məndən gizlətmək üçün, doğrusu, nə qədər səfeh və ikiüzlü olmaq lazım imiş?!

Onun gözündən bir damla yaş diyirləndi.

– Yalvarıram, məni bağışlayın.

– Sizi necə bağışlamaya bilərəm, əziz dostum?.. Ancaq hər şeydən əvvəl qoy sizə and içim ki...

– Oh! Mən sizə inanıram, inanıram sizə... mənə heç nə deməyin.

– Ancaq Allah xatirinə, deyin görək, siz bu boş, mənasız düşüncələrinizdə nəyə əsaslanırsınız?

– Heç nəyə... Bu axmaq başımdan savayı heç nəyə... Bir də bu etrusk vazasına... Görürsünüz, mən elə bildirdim ki, bunu sizə Masini vermişdir...

Qrafinya zarafatyana çəpik çalıb gülə-gülə dedi:

– Mənim etrusk vazam! Mənim etrusk vazam!

Sən-Kler özünü gülməkdən saxlaya bilmədi, göz yaşları axıb yanaqlarından süzülürdü. O, Matildanı qucaqladı və ona dedi:

– Məni bağışlamayınca sizi buraxmayacağam.

– Sizi bağışlayıram, səfeh bir səfeh! – deyərək Matilda onu nəzakətlə öpdü. – Bu gün mən xoşbəxtəm, bax birinci dəfədir ki, sizi ağlayan görürəm, ancaq heç ağıma gəlməzdi ki, siz ağlayarsınız.

Sonra Sən-Klerin qolları arasından çıxaraq etrusk vazasını qapdı və döşəməyə çırpıb çilik-çilik elədi. (Bu, misilsiz və nadir

bir vaza idi. Üzərində üç rənglə Larit ilə Santorun döyüş səhnəsi təsvir edilmişdi¹².)

Sən-Kler bir neçə saat ən xoşbəxt və həm də pərt adam vəziyyətində qaldı.

– Hə, nə oldu? – Rokantən Tortonilər ailəsinə mənsub qəhvəxanada rast gəldiyi polkovnik Bojödən soruşdu, – mənə danışdığın əhvalat, doğrudanmı, olmuş hadisədir?

– Bəli, bu, həqiqətən belədir, mənim əzizim, – polkovnik qəmgin halda cavab verdi.

– Danışın görüm, bu hadisənin axırı nə ilə qurtardı?

– Oh, çox gözəl! Sən-Kler mənə dedi ki, o, əvvəlcə səhv edibmiş və yalnız Temin birinci atəş açandan sonra ondan üzr istəmək niyyətindəymiş. Mən onunla razılaşmaya bilmirdim. Temin püşk atmaq istəyirdi. Sən-Kler təkid etmişdi ki, birinci Temin atəş açsın. Temin də atdı. Mən Sən-Klerin bir dəfə öz yerində fırlandığını və həmin dəqiqə də palıd ağacı kimi yerə sərildiyini öz gözlərimlə gördüm. Onun yerə düşməsi ilə ölməyi bir oldu. Mən ölümcül yaralanan əsgərlər arasında ölməmişdən əvvəl öz yerlərində belə fırlananları dəfələrlə görmüşəm.

Rokantən dedi:

– Bu çox qeyri-adi ölümdür. Bəs Temin sonra nə etdi?

– Belə hadisə vaxtı başqalan nə edirsə, o da elə... O, tapançasını məyus halda yerə tulladı, elə bərk tulladı ki, tətiiyi sındı. Bu, Manton fabrikinin istehsal etdiyi ingilis tapançası idi. Bilmi-rəm Parisdə elə bir silahqayıran vardırmı ki, onun sınımış yerini düzəldə bilsin?

Qrafnya üç il tamam heç kimlə görüşmədi. Yay-qış o, kənddəki malikanəsində olurdu, nadir hallarda otağından çıxırdı və ona bir nəfər qadın xidmət edirdi. Həmin qadını onunla Sən-Kler tanış etmişdi, qrafnya hətta onunla da gün ərzində iki kəlmə kəsməzdi. Üç ildən sonra onun əmisi qızı Jüli uzaq bir səyahətdən qayıdıb gəldi. O, qapını zorla itələyib açdı və gözlərinə inanmadı; Matilda elə arıqlamışdı ki, bir dəri qalmışdı, bir

sümük... Sağ-salamat qoyub getdiyi qrafınyanın üzünə indi meyit rəngi çəkilmışdi. Jüli onu sonra güc-bəla ilə İyer adalarına, öz hücrəsinə aparır. Qrafınya orada üç-dörd ay içərisində lap əldən düşür... Sonra Matildanı müalicə edən həkim M.-in dediyi kimi, adi ailə fikri onu vərəm xəstəliyinə düşər edir və nəticədə o ölür.

MƏHƏBBƏT İLAHƏSİ

Belə məğrur heykəl qoy
lütflər və mülayim olsun.

Luklan

Kanıq dağının axırını aşırımını enirdim. Günəş artıq batsa da, qarşıda uzanıb gedən düzənlikdə İl qəsəbəsinin evləri aydın görünürdü; mən də elə həmin evlərə tərəf irəliləyirdim.

Dünəndən bəri mənə bələdçilik edən katalanlığa dedim:

– Siz, yəqin ki, müsyö dö Peroradın hansı evdə yaşadığını bilirsiniz, eləmi?

– Əlbəttə, bilirəm! – o, ucadan cavab verdi. – Onun evini öz evim kimi tanıyıram, hava belə qaranlıq olmasaydı, həmin evi elə buradan sizə göstərərdim. Bu, İl qəsəbəsində ən gözəl evdir. Bəs necə, müsyö dö Peroradın pulu var, bəli, özü də oğlunu özündən də varlı birisinin qızı ilə evləndirir.

Ondan soruşdum:

– Bu toy ziyafəti yaxın günlərdə olacaqmı?

– Lap bu yaxınlarda! Çox güman ki, çalğıcılar artıq təyin olunmuşdur, bəlkə, sabah, nə bilim, bəlkə də, birisi gün başlanacaq. Ziyafət Püiqariqdə olacaq, çünki oğlanın sevdiyi qız Püiqariqdəndir. Eh, bir dəm-dəsgah olacaq ki!

Məni müsyö dö Peroradın yanına püiqariqli dostum müsyö dö P. göndərmişdi. Dostumun dediyinə görə, bu, qədim mədəniyyəti dərinədən bilən, savadlı, hər bir işdə adamın harayına çatan, qeyri-adi, misli-bərabəri olmayan bir şəxs idi. O, qəsəbədə on iyölk¹³ məsafədə yerləşən xarabalıqları mənə, yəqin ki, məmnuniyyətlə göstərəcəkdə. Çünki qədim və orta dövrlərə aid tarixi abidələrlə zəngin olan İl qəsəbəsinin ətrafını gəzmək və məlumat toplamaqda bütün ümidimi ona bağlamışdım. Ancaq haqqında ilk dəfə bələdçimin mənə danışdığı bu toy ziyafəti bütün planlarımı alt-üst edirdi.

“Mən çağırılmamış qonaq olacağam”, – öz-özümə düşündüm. Ancaq burası vardı ki, orada məni gözləyən olacaqdı. Mənim gəlişimi müsyö dö P. xəbər vermişdi və mən mütləq toya getməli idim.

– Mərc gələk, müsyö, – biz hələ düzənlikdə yolumuzla irəliləyəndə bələdçim mənə dedi, – bir siqardan mərc gələk, mən sizin müsyö dö Peroradgildə nə iş görəcəyinizi indidən deyim, razısınızmi?

– Bunu bilmək o qədər də çətin deyil, – dedim və ona siqar uzatdım. – Kaniqudan bəri altı lyö yol getdikdən sonra, gecənin bu vaxtında ən böyük işimiz, yəqin ki, şam etmək olacaqdır.

– Burası belədir, bəs sabah?.. Bax mərc gəlirəm ki, siz ilə öz bütünüzə baxmağa gedirsiniz; yoxsa düz demirəm? Mən bunu siz Serrabona müqəddəslərinin şəklini çəkəndə duydum.

– Büt? Nə büt? Hansı büt? – bu söz məni daha da maraqlandırdı.

– Necə? Sizə Pertinanda danışmadılar ki, müsyö dö Perorad yerin altından necə büt tapıb?

– Bəlkə, siz bişmiş gildən hazırlanmış heykəl demək istəyirsiniz?

– Hər halda, elə demək istəmirəm. Xeyr. Bəli, xalis misdən və hələ desən, ondan böyük sular¹⁴ kəsib hazırlamaq olar. Kilsə zəngi ağırlığında olar. Biz bunu zeytun ağacının altından qazıb çıxartmışıq.

– Onu qazıb çıxaranda siz orada idiniz?

– Bəli, müsyö. M. dö Perorad on beş gün bundan qabaq bizə, yəni Jan Kol ilə mənə dedi ki, qoca bir zeytun ağacını kökündən çıxaraq, çünki həmin ağacı keçən il don vurmuşdu. Bildiyiniz kimi, havalar çox pis keçdi. Hə, işə başladıq, Jan Kol şıdırğı işləyirdi ki, birdən qulağına səs dəydi: zaranq!.. Elə bil, zəng çalırdılar. “Bu nədir belə?” – özüm özümdən soruşdum. Biz qazdıq, qazdıq və birdən bir qara əl çıxdı, ölü əlinə oxşayırdı. Qorxumdan matım-qutum qurudu. Oradan düz müsyö dö Peroradın yanına qaçdım və dedim:

– Müsyö, zeytun ağacının altında ölü basdırıblar. Keşiş çağırmaq lazımdır!

– Nə, ölü? – onu təəccüb bürüdü. M. dö Perorad gəldi və torpaqdan bayıra çıxan əli görən kimi: – Əntiqə! Əla! – deyə qışqırdı. Görsəydiniz, deyərdiniz ki, o, dəfinə tapıbdır. Hə, M. dö Perorad əl-ayağa düşdü; gah bellə, gah da əlləri ilə torpağı qazıb atdı, əlləşdi, qurdalandı, düz bizim ikimiz qədər işlədi.

– Sonra nə tapdınız?

– Yekə bir qara qadın... Bədəninin yarısından çoxu çılpaq, özü də xalis misdən... M. dö Perorad bizə dedi ki, bu, bütdür, büt-pərəstlik dövründən... Böyük Karlın dövründən, səkkizinci əsrdən, nə bilim, nə vaxtdan qalır.

– Başa düşürəm nə deməkdir. Yəqin, nə vaxtsa uçulub dağılmış kilsənin yerindən tapılmış bürünc madonnadır.

– Elə özüdür ki var! Bürünc madonna!.. Madonna olsaydı, mən tanıyardım! Ağzımda deyirəm ki, bütdür. Bu, onun sifətinin ifadəsindən bilinir. Böyük, iri ağ gözlərini, sanki, adamın gözlərinə zilləyib. Baxsan, deyərsən ki, elə o da sənə baxır. Ona baxanda istər-istəməz baxışlarını onun baxışlarından yayındırıb gözlərini yerə dikirsən.

– Deməli, ağ gözləri var? Yəqin, o gözləri bürüncə naxışlayıb işləmişlər. Bu, şübhəsiz, Roma heykəllərindəndir.

– Roma heykəlidir, elədir ki var! Müsyö dö Perorad da onun Roma heykəli olduğunu dedi. Ah! Mən indi görürəm ki, siz də onun kimi alimsiniz.

– Bütövdürmü? Yaxşı qalıbdımı?

– Oh! Müsyö, salamatdır, əyər-əskiyyə yoxdur. Bu tapdığımız bələdiyyə idarəsində saxlanılan Lui-Filippin naxışlı, gipsdən tökülmüş büstündən daha gözəl və daha yaxşı qalıbdır. Bütün bunlara baxmayaraq, bu bütün sifəti, nəşə, mənim xoşuma gəlmir. Pis, sərt sifəti var... Özü də elə pis adama oxşayır ki...

– Pis! O, sizə nə pislik edibdir ki?

– Düzünü axtarsan, mənə heç bir şey. Eşidin, görün bir nə oldu! Biz dördümüz də həmin bütü ayaq üstə qaldırmaq üçün işə başladıq. Bir toyuq qədər gücü olmasına baxmayaraq, müsyö dö Perorad da ipdən yapışmışdı və o da çəkirdi. Çox çətinliklə onu dikəldib ayaq üstə qoyduq. Əlimi atıb yerdən bir saxsı parçası götürmüşdüm və istəyirdim onun ayağının altına qoyam

ki, düz dursun, birdən: taraqql! Bir də gördüm ki, heykəl tirtap uzandı. “Özünü gözlə!” – mən qışqırdım, ancaq mənim qışqırmağım nəsə gec oldu, çünki Jan Kol macal tapıb ayağını çəke bilməmişdi...

– O yaralandı?

– Yazığın ayağını tamam üzüb saldı! Vay-vay! Yazıql! Onu belə görəndə cin vurdu başıma. Əlimdəki toxa ilə bir istədim bütü vurub sındıram, ancaq M. dö Perorad məni tutub saxladı. O, Jan Kola pul verdi, əhvalatın iki həftə bundan əvvəl olmasına baxmayaraq, Jan Kol hələ də yorğan-döşəkdədir, elə indi də yatır və həkim deyir ki, daha bundan ona ayaq olmaz, bu ayaqla o birisi ayağı kimi yeriyə bilməz. Çox təəssüf! O, yoldaşlar içərisində ən yaxşı qaçan idi, futbol oyununda da müsyö dö Peroradın oğlundan sonra ən mahir, fəndgir oyunçu idi. Məsələ burasındadır ki, M. Alfons dö Perorad – M. dö Peroradın oğlunu deyirəm, çox məyus olmuşdu, çünki o, Jan Kol ilə birlikdə oynamağı sevirdi. Onların oyununa baxanda adama ləzzət verirdi; ikisi birlikdə oynadı ey, top yerə düşməzdi: tap-tap!

Belə söhbətlərlə yolumuza nərdivan salıb İl qəsəbəsinə daxil olduq və çox çəkmədi ki, mən M. dö Peroradın hüzurunda hazır oldum. Bu, alçaqboy, hələ də canısulu, cəld, sir-sifətinə kirsən çəkilməmiş gümrəh, sağlam və ehtiraslı bir kişi idi. M. dö N.-in məktubunu açmamışdan əvvəl o, məni hər cür yemək düzülmüş stolun başında oturtdu və indiyə kimi alimlərimizin laqeydliyi üzündən tarix boyu unudulub yerin altında qalan Russiyan qraflığını çəkib üzə çıxaracaq bir arxeoloq kimi məni oğluna və arvadına təqdim etdi.

Böyük ləzzətlə yeyə-yeyə – çünki heç bir şey təmiz dağ havası kimi adamı iştaha gətirməz – düşdüyüm evin adamlarına diqqət yetirirdim. Mən M. dö Perorad haqqında artıq danışmışam. Bunu da əlavə etməliyəm ki, o, son dərəcə cəld idi. O danışır, yeyir, oturduğu yerdən dik qalxıb qonşu otaqdakı kitabxanasına qaçır, kitab gətirir, səhifələrindəki yağlı boya ilə çəkilməmiş qravüraları mənə göstərir və şərab süzürdü. İki dəqiqə yerində rahat oturmurdu. Katalan camaatının əksəriyyəti kimi qədərindən artıq kök olan, artıq qırx yaşını keçmiş arvadı mənə

bütün hərəkətləriylə əsl əyalət, kənd arvadı təsiri bağışlayırdı. Arvad yalnız ev işləri ilə məşğul olmasına baxmayaraq, o, yenə mətbəxə qaçdı, çoxlu göyərçin kəsirdi, yağda qızartdı, nə bilim, neçə qab mürəbbə açdı. Stolun üstü bir anda ləzzətli yeməklərlə, içki ilə doldu. Əgər süfrəyə qoyulmuş təamlardan doyunca yeməyim bir yana dursun, hamısının yalnız dadına baxsaydım, yəqin ki, qanım partlardı. Bununla belə, qarşıma tutulan xörək dolu boşqabdan imtina etdikdə evin adamlarından üzr istəməli olurdum. Qorxurdular ki, İldə mən özümü yaxşı hiss etmərəm. Əyalətdə əyləncə o qədər azdır ki... parisililər də ki, bilirsiniz də, ərköyüdürlər!

Validənlərinin narahat olduqları, tez-tez içəri girib-çıxdıqları bir vaxtda M. Alfons dö Perorad yerində mıxlanıb qalmış nəzərətcini xatırladırdı. Bu, iyirmi altı yaşında hündürboy, qədd-qamətli, sifətdən yaraşlıq cavan bir oğlan idi. Boyu və bədən quruluşu onun bu yerlərdə adlı-sanlı lapta¹⁵ oynayan olduğunu sübut edirdi. Həmin gecə o, qəşəng geyinmişdi... Lap elə "Modalar jurnalı"nın son nömrəsindəki şəkillərdəki kimi... Ancaq mənə elə gəlirdi ki, əynindəki paltarları onu sıxır. Qaməti dümdüz idi, elə bil, şiş udmuşdu, otərəf-butərəfə dönəndə bütün bədənini döndərirdi. Onun iri, görünür, açıq havada çox olduğundan mis rənginə çalan əlləri və qısa dimaqları əynindəki geyimi ilə qəribə ziddiyyət təşkil edirdi. Bu əllər, əslində, bir modabaz köynəyinin qollarından çıxmış zəhmətkeş əlləri idi. Bununla belə, o, məni Parisdən gələn bir adam kimi başdan-ayağa çox maraqla süzdü. Bütün gecə ərzində tək bircə dəfə mənimlə kəlmə kəsdi, dediyi də bu oldu ki, mən saatımın qayı-sını haradan almışam.

Şam qurtarhaqurtarda M. dö Perorad mənə dedi:

– Hə, deməli, belə! Mənim hörmətli qonağım, indi ki mənim qonağımsınız, deməli, mənim ixtiyarımdasınız. Nə qədər ki bizim dağlarda olan görməli yerlərin hamısını görməmişsiniz, sizi heç bir yerə buraxdı yoxdur. Gərək bizim Russiyonu yaxşı-yaxşı gəzib tanıyasınız və onun əsl qiymətini, nəyə layiq və qadir olduğunu özünüz söyləyəsınız. Ancaq sizə göstərəcəyimiz şeylərə şübhə etməyəsınız. Finikiyalıların, ərəblərin, bizan-

lıların abidələrinin hamısını, böyüyündən kiçiyinə qədər, öz gözlərinizlə görəcəksiniz. Mən sizi hər yerə aparacağam, kiçik bir kərpici də sizdən əsirgəməyəcəyəm.

Aramsız öskürək onun sözünü yanmıçiq kəsdi. Mən bu fürsətdən istifadə edib ona dedim ki, ailəsi üçün xoş bir məqamda qiymətli vaxtını almaqla onu narahat edəcəyəm. Əgər dostum mənim gəzintilərim barəsində qiymətli məsləhətlərini əvvəlcədən mənə deyərdisə, onu məni müşayiət etməkdən azad edərdim.

– Hə, siz, deyəsən, axı bu oğlanın toy məclisindən danışmaq istəyirdiniz? – o, mənim sözümü kəsdi. – Boş şeydir! Bu işi birisi günə də saxlamaq olar. Siz də bizim ailə ilə birlikdə toyu yola salarsınız. Toy sadə olacaqdır, çünki qız ona miras qoyub gedən xalasına hələ də yas saxlayır. Buna görə də nə bal, nə də təntənəli ziyafət... heç nə olmayacaq. Təəssüf. Heç olmasa, bizim katalanlı qızların toylarda necə oynadıqlarını görürdünüz. Onlar gözəldirlər və mənim Alfonsumun toyu belə keçirmək üsulu, bəlkə, sizin də xoşunuza gəldi! Məsəl var, deyərlər: toy toyu gətirər... Həftənin şənbə günü cavanların toyu qurtarır. Mən də azadam və bundan sonra yola düşərik. Əyalət toyunda sizi darıxdıracağıma görə – əgər, doğrudan da, belə olarsa – indidən üzr istəyirəm. Çünki təntənəli ziyafətlərdən bezmiş bir parisli üçün əyalət toyu nədir ki axı... Özü də nə toy, rəqsi yox... Buna baxmayaraq, siz təzəgəlini görəcəksiniz, təzəgəlini... Bu haqda fikrinizi sonra deyərsiniz. Burası da var ki, siz ağır və ciddi adamsınız, qadınlara gözünüzün ucu ilə də baxmırsınız. Mən sizə daha yaxşı şeylər göstərəcəyəm. Nəyə yaxşı bir şey görəcəksiniz! Sabah üçün sizə heç gözləmədiyiniz bir möcüzə hazırlamışam.

– İlahi! – üzümü ona tutub dedim, – evdə xəzinən olsun, amma heç kimin ondan xəbəri olmasın?! Çətin məsələdir. Deyəsən, mənim üçün hazırladığınız “mücüzəni” təsəvvür edərkən axı!.. Əgər söhbət tapdığınız heykəldən gedirsə, bələdçimin dillindən eşitdiyim təsvirə görə, sizdən mənim gözlədiyim möcüzəyə dəyməz; o, olsa-olsa, həmin şeyə heyrətlə baxmaq üçün məndə yalnız maraq oyada bilər.

– Ah! Deməli, o, mənim bütüm barədə sizə danışıb, mənim Tür İlahəm... başqa cür adlandırırırlar... Hə, indi ki belə oldu, sizə bu barədə heç nə demirəm. Sabah gündüz onu özünüz görərsiniz və özünüz deyərsiniz ki, həmin bütə şah əsər deməkdə mən haqlıyam, yoxsa yox. Lənət şeytana! Siz məqamında gələ bilmədiniz! Onun üstündə yazılar var ki, Allahın savadsız, cahil bəndəsi olan mən də onu öz bildiyim kimi izah edə bilirəm. Siz isə Parisdən gəlmiş alimsiniz!.. Bəlkə də, mənim şərhim sizə gülünc göründü... Məsələ burasındadır ki, bütün bunları sizə danışan mən, əyalətdə qədim, antik şeylərin bilicisi kimi bir yazı da yazmışam. Mətbuatda dərc etdirmək istəyirəm. Onu siz özünüz mənim yanımda oxusaydınız və səhvlərimi düzəltseydiniz, ümid edirəm ki... məsələn, mən bilmək istədim görüm siz büstün kürsülük, dayaq deyilən hissəsində yazılmış “Cave” sözünü necə tərcümə edərdiniz?.. Burası da var ki, sizdən hələlik heç nə soruşmaq istəmirəm, sualları sonraya saxla-yıram. Sabaha qədər! Bu gün Məhəbbət İlahəsi haqqında daha kəlmə də kəsməyəkl

Arvadı dilləndi:

– Bütü öz yerində rahat qoysan, Perorad, çox yaxşı iş görmüş olarsan. Başa düşməlisən ki, sən müsyönün yeməyinə mane olarsan. İnan ki, müsyö Parisdə sən tapdığı heykəldən daha gözəllərini görmüşdür, Tülri sarayında onlarca eləsi vardır, özləri də bürüncdən, sən tapdığı kimi.

– Bax bu, cəhalətdir, əyalətin böyük cəhaləti! – M. dö Perorad arvadının sözünü yarımçıq kəsdi. – Çox gözəl, füsunkar, antik bir heykəli Nikola Küstünün bayağı heykəlləri ilə müqayisə etmək?! Mənim evdar qadınım allahlardan hörmətsizliklə danışır. Təsəvvür edirsinizmi, mənim arvadım istəyir ki, mən tapdığım heykəli əridib ondan bizim kilə üçün zəng düzəltirim. Bu isə onun xaç anasına çevrilsin! Klassik yunan heykəltəraşı Mironun şah əsəri kimi!

– Şah əsər! Şah əsər! O özü gözəl şah əsər yaradıb. Zarafat deyil, kişinin hələ ayağını da sındırıb.

– Arvad, görürsənmi? – M. dö Perorad ötkəm səslə dilləndi və bəzəkli, güllü corablı sağ ayağını arvadına uzatdı. – Əgər

mənim gözəllik ilahəm bax bu ayağımı sındırısaydı, uf da deməzdim..

– İlahi! Perorad, dilin necə gəlir bu sözləri deyirsən? Allaha şükür ki, kişi sağ-salamatdır!.. Bunu da deyim ki, bədbəxtlik gətirən belə bir heykələ baxmağa ürək eləmirəm. Yazıq Jan Koll

– Məhəbbət İlahəsi onu yaralayıb, – M. dö Perorad şaqqa-naq çəkdi, – eşqə mübtəla olan bir səfeh özü-özündən şikayətlənir. Yəni: məhəbbət sevdasına düçar olmayan varmı?

Latın dilini fransız dilindən yaxşı bilən müsyö Alfons mənalı baxışla gözünü qıydı və diqqətlə mənə baxdı; sanki, məndən soruşurdu: “Bəs siz necə, a parisli, siz məhəbbət sevdasının nə demək olduğunu başa düşürsünüzmü?”

Şam yeməyi qurtardı. Bir saat olardı ki, süfrənin başında oturub xörəyin üzünə baxırdım, yemirdim, yorulmuşdum və məni tez-tez tutan əsnəməyi gizlədə bilmirdim. Bunu əvvəlcə madam dö Perorad gördü və artıq yatmaq vaxtı olduğunu xatırlatdı. Ev sahiblərinin məndən tez-tez üzr istəmələrindən gecəni narahat yataqda keçirəcəyimi hiss edirdim. Axı bura Paris deyildi. Əyalət yerlərində hər şey ürəyincə olmur. Russiyonlulara güzəştə getmək lazımdır. Dağ yolları ilə bir bu qədər yol getdikdən sonra bir dəstə küləşin mənim üçün çox rahat yer olacağını ağıma gətirməzdim; məni kasıb komalarında ürəkləri istədikləri kimi qəbul edə bilmədikləri üçün məndən üzr istəyirdilər ki, onları bağışlayım. Nəhayət, M. dö Peroradın müşayiəti ilə mənim üçün ayrılmış otağa qalxdım. Yuxarı pillələri taxtadan düzəldilmiş pilləkən dəhlizin ortasına çıxırdı. Otaqlardan bir neçəsinin qapısı həmin dəhlizə açılırdı.

Ev sahibi mənə dedi:

– Sağ tərəfdəki otağı gələcək gəlinimiz madam Alfons üçün ayırmışam. Sizin indi yatacağınız otaq isə həmin otaqla üzübüz, dəhlizin qurtaracağındakı otaqdır. Siz bilirsinizmi ki, – o, səsinə incə ahəng vermək istəyirmiş kimi əlavə etdi, – təzəbəylə gəlini ayırmaq lazımdır?! Evin bir başında siz olacaqsınız, o biri başında isə onlar.

Biz içərisində hər cür avadanlığı olan bir otağa girdik. Orada gözümə ilk dəyən uzunluğu yeddi, eni altı futluq¹⁶

çarpayı oldu; elə uca idi ki, üstünə qalxmaq üçün ayağının altına gərək dolabça qoyaydın. Qənddanın qəndlə dolu, odekolon şüşələrinin bəzək stolunun üstündə yerli-yerində olduğunu görüb arxayınlaşdıqdan sonra ev sahibi zəngin harada yerləşdiyini göstərdi, sonra “Gecəniz xeyrə qalsın!” deyib məni tək buraxdı.

Pəncərələr bağlı idi. Soyunmamışdan qabaq gözəl gecənin təmiz havasını uzun-uzadı şam yeməyindən sonra ciyərlərimə çəkmək üçün pəncərələrdən birini açdım. Günün hər vaxtında füsunkar görkəmi ilə adamı valeh edən, mənə dünyanın ən gözəl dağı kimi görünən Kaniqu dağı bu gecə xüsusilə gözəl idi. Dağın valehedici silüetinə diqqətlə tamaşa etmək üçün bir neçə dəqiqə yerimdəcə donub-qaldım; pəncərəni örtməyə hazırlaşırıdım ki, gözlərim istər-istəməz aşağı zilləndi və on beşiyirmi addımlıq məsafədə pyedestal üzərində bir heykəl gözlərimə sataşdı. Heykəl kiçik bağçanı geniş dördkünc meydançadan ayıran, yaşıllıqla əhatə olunmuş guşəyə qoyulmuşdu; həmin meydançanın uşaqların top-top oynadıqları meydança olduğunu sonralar öyrəndim. Bu bir tikə yer M. dö Peroradın oğlunun təkidiylə top oyunu üçün uşaqların istifadəsinə verilmişdi. Dayandığım məsafədən heykəlin duruşunu təyin etməkdə çətinlik çəkirdim. Mən yalnız onun hündürlüyünü özlüyümdə gözəyarı götür-qoy etdim. Mənə elə gəlirdi ki, boyu təxminən altı fut olardı. Elə bu anda topla oynayan uşaqlardan iki dəcəli oyun meydançasını keçib gedirdi, onlardan hansısa Russiyon mahnısı “Yanar dağlar”ı fiştirıqda çalırdı. Onlar heykələ baxmaq üçün dayandılar. Biri lap ucadan katalanca danışdı. Mən əvvəllər Russiyonda xeyli yaşadığımdan indi onun nə dediyini təxminən başa düşürdüm.

– Hə, sən buradasan, pozğun! (Onun katalanca dediyi ifadə daha pis səslənirdi.) Yenə buradasan! – dedi. – Jan Kolun ayağını sən sındırmısan! İxtiyarım çatsa ha, vallah, sənin boynunu sındıraram!

– Bah! Nə ilə? – o birisi cavab verdi. – O, misdəndir, elə bərkdir ki, Etyenin bıçağının ağzını sındırdı; Etyen bıçaqla onu kəsmək istəyirdi. Bu, bütpərəstlik dövründən qalma mislər-

dəndir, dünyada ən möhkəm misdir, onun möhkəmliyini heç özüm də bilmirəm nə ilə müqayisə edim.

– İskənəm yanımda olsaydı (görünür, o, çilingər şagirdi imiş), onun iri, ağ gözlərini oyub tökərdim – badam dənəsindən ləpəni çıxardığım kimi! Bunun gözlərindəki gümüş yüz suya dəyər.

Onlar heykəldən aralanaraq bir xeyli getmişdilər.

“Çilingərlər”dən yaşca böyüyü birdən ayaq saxlayaraq dedi:

– Gərək bütə “gecən xeyrə qalsın” deyim.

O, aşağı əyildi və yerdən daş götürdü, qolunu yellədir atdığını gördüm. Bürünc heykəldən cingilti səs qalxdı. Elə həmin anda “çilingərin” əlini aparıb başını tutduğunu gördüm. O ağrıdan qışqırdı:

– Heykəl həmin daşı tutub geri, özümə atdı.

Və mənim dəcellərim götürüldülər. Yəqin ki, atılan daş metal heykələ dəyib geri sıçramış və gözəllik ilahəsini təhqir etməyə cürət edən bu əcaib uşağı cəzalandırmışdı.

Mən ürəkdən gülərək pəncərəni örttdüm.

– Məhəbbət ilahəsi bir vəhşinin də cəzasını verdi!

Kaş qədim abidələrimizi korlayanların hamısının başı bu uşağın başı kimi yarılırdı! Belə bir xeyirxah arzudan sonra yuxuya getdim.

Yuxudan oyananda hava tamam işıqlaşmışdı. Çarpayımın yanında bir tərəfdə M. dö Perorad, o biri tərəfdə isə onun arvadının göndərdiyi, əlində bir fincan şokoladlı qəhvə tutan xidmətçi dayanmışdı.

– Hə, qalxmaq vaxtıdır, parisli qonaq! Ay paytaxtda yaşayan tənbellər! – mən tez-tez geyinəndə ev ziyəsi belə deyirdi.

– Saat səkkizdir, sizsə hələ də yatırırsınız. Mən saat altıdan durmuşam, üç dəfə yanınıza qalxmışam. Ayaqlarımın ucunda qapıya yaxınlaşmışam ki, görüm yuxudan durmusunuz, yoxsa yox. Sakitlikdir, həyat əlaməti yoxdur. Heç səs-səmiriniz də gəlmir. Sizin bu yaşınızda çox yatmaq ziyandır. Siz mənim Məhəbbət İlahəmi də hələ görməmişiniz! Hə, bu bir fincan şokoladlı, əsl Barselona qüvvəsini götürün, bir için görüm! Xalis qaçaqmalıdır!.. Bu şokoladdan Parisdə yoxdur! Özünü zə güc

toplayın, mənim Məhəbbət İlahəmlə üzbəüz dayananda, bilirəm, sizi ondan ayırmaq mümkün olmayacaq.

Beş dəqiqədən sonra hazır oldum: yəni üzümü tələmtələsik qırxmışdım, pencəyimdəki düymələrin bəzisini düymələməmişdim. Şokoladlı qəhvəni buğlana-buğlana, isti-isti içdiyimdən ağzımı yandırdım. Bağçaya endim və özümü füsunkar, gözəl bir heykəlin qarşısında gördüm.

Bu, həqiqətən, əsl Məhəbbət İlahəsi idi; özü də həddindən artıq gözəl idi. Bədəninin yuxarı hissəsi çılpaq idi, sanki, ulu babalarımız – əcdadlarımız, sadəcə olaraq, öz müqəddəs səcdəgahlarını təsvir etmişdilər. Sağ əli sinəsi bərabərində yuxarı qalxmış, əlinin içi döşünə tərəf çevrilmişdi. Baş, şəhadət, orta barmaqları açıq, adsız barmaqla çeçələ barmağı azacıq qatlanmışdı. O biri əli ombasına yaxınlaşdırılmış, bədəninin aşağı hissəsini örtən parçanı tutmuşdu. Bu heykəlin pozası italyanların “Morra” oyunundakı oyunçunu xatırladırdı ki, bunu heç mən də bilmirəm nə üçün “Germanikus” adlandırmışlar. Bəlkə, sənətkar “Morra” oynayarı İlahəni təsvir etmək istəmişdir, nə biləsən?! Hər halda, bu Məhəbbət İlahəsinin bədəni kimi gözəl, nöqsansız bir vücut təsəvvür etmək mümkün deyildir. Onun sifətinin cizgilərindən zərif, incə, tül geyimli qırçınlarından qəşəng, cazibədar heç nə ola bilməzdi. Mən Roma imperiyasından daha sonrakı əsrə aid bir əsər görmək arzusundaydım, indi isə budur, heykəltəraşlıq dövrünün ən yetkin vaxtında yaradılmış bir şah əsər mənim qarşımda dayanmışdı. Məni xüsusilə valeh edən onun son dərəcə gözəl bədən quruluşu idi, elə bil, naturadan işlənmişdi. Doğrusu, təbiətin belə varlığı yaratmağa qadir olduğu da şübhəlidir.

Alnında yuxarıya qatlanmış saçları, ehtimal ki, nə vaxtsa qızilla zərlənibmiş. Balaca başı, bütün yunan heykəllərində olduğu kimi, azacıq qabağa əyilmişdi. Sifətinə gəldikdə isə onun qəribə, ecazkar ifadəsini mən heç vaxt təsvir edə bilməycəyəm, çünki elə işlənmişdi ki, xatırladığım antik heykəllərdən heç birisinə bənzəmirdi. Bu heç də yunan heykəltəraşlarının sifətin bütün cizgilərinin tamam hərəkətsiz fonunda verdikləri sakit və əzəmətli baxış deyildi. Burada, əksinə, mən təəccüblə

məkrin kinə çevrilməsinə, sənətkarın belə bir hissi özünəməxsus cizgilərlə və həm də böyük ustalılıqla işlədiyinə diqqətlə tamaşa edirdim. Bütün bu cizgilər bir qədər ziddiyyətlə verilmişdi: gözlər azca qıyılmış, ağız cəhənglərə qədər yuxarı gərilmiş, burun pərələri azacıq şişmişdi. Son dərcə gözəl olan bu üzdə kinayə, nifrət və qəddarlıq oxunurdu. Doğrudan da, mən bu füsunkar heykələ nə qədər çox baxırdımsa, belə ilahi gözəlliyin rəhmsizliklə bir yerə sığa biləcəyini bir o qədər dərinəndən hiss edirdim.

M. dö Perorada dedim:

– Göylərin belə bir qadını yarada bilməsi üçün əgər bu heykəlin qəlbi nə vaxtsa mövcud olmuşdursa – buna isə şübhə edirəm – onda onu sevənlərə mən ürəkdən acıyırım. O, aşıqların nakam öldüyünü görəkən, yəqin ki, sevinmişdir. Onun sifətinin ifadəsində nəsə bir amansızlıq da vardır, bununla belə, mən bu qədər gözəl bir vücuda görməmişəm.

– Bu Məhəbbət İlahəsi xəyalən öz aşıqinə bağlanmışdır!

– M. dö Perorad mənim sevincimə şərik olaraq dilləndi.

İllər keçdikcə ruzigann əli ilə tünd-yaşıl rəngə boyanmış bu heykəllə gülmüşdən tökülmüş bu parlaq gözlər arasındakı ziddiyyət daha qabarıq nəzərə çarpırdı. Bu parlaq gözlər həqiqəti, həyatın özünü xatırladan bir xülyaya bənzəyirdi. Bələdçimin dediyi sözlər yadıma düşdü: doğrudan da, bu heykəl ona baxanların gözlərini aşağı dikməyə məcbur edir. Doğrudan da, bu, təqribən düz idi və mən bu bürünc heykəl qarşısında özümü narahat hiss etdiyimdən özümə qarşı daxilimdə qəzəb baş qaldırırdı.

– İndi isə heykəlin bütün incəliklərinə, hissələrinə heyran olan ey mənim antik şeylər bilicim və həmkarım, zəhmət olmasa, icazənizlə bir elmi konfrans açaq. Hə, indiyə kimi diqqət yetirmədiyimiz bu kitab haqqında nə deyə bilərsiniz?

O, heykəlin kürsülüyünü mənə göstərdi, mən orada bu sözləri oxudum: *CAVE AMANTEM*.

– Buna nə sözlünüz var, ay alim kişi?! – M. dö Perorad əllərini ovuşduraraq məndən soruşdu. – Baxaq görək, bu *CAVE AMANTEM* sözlərinin mənası haqda eyni fikrə gələ bilirikmi?

– Onun iki mənası var, – cavab verdim, – birinci mənasını belə tərcümə etmək olar: “Səni sevənlərdən özünü gözlə, aşiq-lərdən ehtiyatlı ol!” Ancaq bu halda əmin deyiləm: *CAVE AMANTEM* əsl latın dilidirmi? Bunu deyən qadının üzünün ibli-sanə ifadəsinə diqqət edərkən mən o saat belə qənaətə gəlirəm ki, sənətkar məhz tamaşaçını, yəni buna baxan adamı sifətdəki dəhşətli gözəllikdən qorumaq istəmişdir. Mən bunu belə tərcümə edərdim: “Əgər qadın səni sevirsə, özünü ondan gözlə!”

– Hm!.. Bəli, bu məna daha çox ağılabatandır. Ancaq bu, sizin də ürəyinizcə olmaz, mən birinci tərcüməni üstün tuturam, bunu mən elə belə də şərh edəcəyəm. Siz Məhəbbət İlahəsinin aşiqinin kim olduğunu bilirsinizmi?

– Çoxlan onu sevib.

– Bəli. Ancaq birincisi Vulkan olub. Od Allahı! Bəlkə, sənətkar belə demək istəyib: “Bütün gözəlliyinə və məğrurluğuna baxmayaraq, səni, heç olmasa, bir dəmirçi, topal bədheybətini birisi sevəcəkmidi?!” Nazlı-qəmzəli qızlar üçün bu, böyük ibrət dərəsidir, müsyö!

Bu izahat mənə o qədər süni göründü ki, təəccübümü gizlədə bilmədim, dodaqlarım qaçdı.

– Bu latın dili çox yığcamdır, – mən əntiqə şeylər həvəskarı olan bu dostumun mübahisəsindən yaxa qurtarmaq məqsədilə eyham vurdum və heykələ daha diqqətlə baxmaq üçün bir neçə addım geri çəkildim.

– Bir dəqiqəliyə, həmkar! – M. dö Perorad əlimdən tutub məni saxladı, – siz hələ bir şeyi görməmişiniz! Başqa bir kitabə də var. Heykəlin altlığının üstünə çıxın və sağ əlinə baxın. – Bu sözləri deyərək o, mənə qalxmaqda kömək etdi.

Heç nədən çəkinmədən Məhəbbət İlahəsinin boynuna sanldım və bununla hər şeyə adət etməyə başladım. Bir anlığa sifətinə baxdım və o, daha gözəl göründü. Az sonra isə heykəlin qolunun yuxarı hissəsində yazılmış sözlər gözümə dəydi. Mənə elə gəldi ki, bu sözlər nəsə qədim bir əlyazmadır. Orada nə yazıldığını güc-bəla ilə höccələdim, hərf-hərf oxudum; bununla belə, hərfəri necə oxuyurdumsa, müsyö dö Perorad da hər bir hərəkətimi, hətta səsimi belə təkrarlayır, məni təqlid edirdi.

*VENERI TURBUL...
EUTYCHES MYRO
IMPEIO FECIT*

Birinci misranın “turbul” sözündən sonra mənə elə gəldi ki, nəşə yenə bir neçə hərf varmış və həmin hərlər sonralar pozulub, ancaq “turbul” çox aydın oxunurdu.

– Bu da bir mənə kəsb edir? – ev sahibi şən halda, ancaq bic-bic gülümsəyərək məndən soruşdu, çünki düşünürdü, həm də əmin idi ki, mən bu “turbul” ifadəsinin öhdəsindən asanlıqla gələ bilməyəcəyəm.

Ona dedim:

– Burada bir söz var ki, mən hələ də başa düşə bilmirəm, qalanı isə asandır: Evtikes Miron bunu Məhəbbət İlahəsinə onun əmrinə görə hədiyyə etmişdir.

– Çox gözəl. Bəs bu “turbul” sözünü nə edək? Bu “turbul” nə olan şeydir, axı bunu necə qanaq?

– “Turbul” məni çox çətinliyə salır. Məhəbbət İlahəsinə uyğun gələn əlamətləri düşünüb tapmağa çalışıram ki, həmin əlamətlər sirri açmaqda mənə kömək etmiş olsun. Bura baxın görüm, bəs siz özünüz bu turbulent haqqında nə deyirsiniz? İztirab çəkən, içindən yanıb-yaxılan, qəzəbli Məhəbbət İlahəsi... Görürsünüz ki, onun sifətinin belə kinli, acıqlı ifadəsi məni həmişə düşündürür, turbulent Məhəbbət İlahəsi üçün o qədər də pis epitet deyildir, – təvazökarlıqla əlavə etdim, çünki öz izahatım özümü də bir o qədər qane etmirdi.

– Məhəbbət İlahəsi bir yerdə qərar tutmur! Məhəbbət İlahəsi haray-həşir qoparır! Ah! Deməli, belə düşünürsünüz ki, mənim Məhəbbət İlahəm məclis gözəlidir? Bu belə deyildir, müsyö! Bu Məhəbbət İlahəsi mədəni İlahədir! Ancaq sizə bu “turbul” sözünü elə indi, lap elə bu saat izah edəcəyəm... Onda, heç olmasa, söz verin ki, təəssüratım neçə ki çap olunmayıb, bu kəşfim barədə heç yerdə danışmayacaqsınız. Məsələ burasındadır ki, yeni tapıntıyı özümə şöhrət sayıram. Siz də bizim kimi kasıb əyalət adamları üçün bu boyda xırmandan, heç olmasa, bir başaq gərək qoyasınız qalsın, hamısını aparmayasınız. Siz, onsuz da, varlı-karlısınız, cənab parisli alimlər!

Heykəlin bünövrəsinin üstündən əyilib gözlərimi zilləyərək baxdığım yerdən qımıldanmadan mən ona təntənəli surətdə söz verdim ki, onun kəşfini oğurlamaq üçün ömrümdə belə ləyaqətsizlik etməm.

– *Turbul...* müsyö, – məndən başqa kimsə eşitməsin deyə o, mənə daha da yaxınlaşdı və səsinə qısaraq dedi: – Bunu bir *Turbulnerae* oxuyun görüm!

– Mən bunu o qədər də yaxşı başa düşmürəm.

– Yaxşı fikir verin, görün nə deyirəm. Buradan dörd-beş kilometr aralı dağın ətəyində Bulturner adında bir kənd var. Bu söz, yəni “Bulturner” latın dilində olan *Turbulnerae*-dən törəmə sözdür. Bu isə həmin sözün dəyişilmiş variantlarından başqa bir şey deyil. Bulturner, müsyö, qaraçı şəhəri olub. Bu fikrə mən həmişə şübhə ilə yanaşmışam, çünki əlimdə əsaslı dəlil-sübut olmayıb. Dəlil, bax, indi elə bu özüdür. Bu Məhəbbət İlahəsi Bulturner qəsəbəsinin yerli səcdəgahı olub. Elə indicə sübut etdiyim qədim mənşəli “Bulturner” sözü isə çox vacib bir məsələni sübut edir; iş burasındadır ki, Bulturner qaraçı şəhəri olmamışdan əvvəl finikiyalıların şəhəri olub.

Mənim təəccübümdən istifadə edib nəfəsini dərmək üçün o, bir anlığa söhbətini kəsdi. Gülməyimi güclə saxladım.

Sonra o, sözünə davam etdi:

– *Turbulnerae* xalis Finikiya sözüdür, *Turu sur* kimi oxuyun, *Tur* və *sur* eyni sözlərdir, elə deyilmi? Finikiyadakı Tır şəhərinin adıdır. Bunun məna kəsb etdiyini sizə deməyə ehtiyac duymuram, onsuz da bilirsiniz. *Sur* isə *Bul* deməkdir; *Bul*, *Bel*, *Bül* isə tələffüzdə olan cüzi fərqlərdir. *Neraya* gəlincə, bu, məni bir az çətinliyə salır. Bu anlayışa münasib Finikiya sözü tapa bilmədiyimdən inamla deyə bilərəm ki, bu neros yunan sözü olub, nəmişlik, bataqlıq mənasını verir. Deməli, *Nera* iki sözün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Bunu sübut etmək, yəni neros sözünə haqq qazandırmaq üçün mən Bulturnerdə dağlardan axıb gələn çayların necə üfunətli bataqlıqlar əmələ gətirdiyini sizə göstərəcəyəm. Başqa tərəfdən isə, *Nera*, yəqin ki, *Türbül* qəsəbəsində nəsə xeyirxah bir iş görmüş Akvitaniya prefekti Tetrikin arvadı *Nera* Pivezüvyanın şərafinə çox-çox sonralar

artırılmışdır. Ancaq bataqlıqlara görə mən *neros* mənşəyini üstün tuturam.

Özündənrazı halda o, bir çimdik tütün götürdü və burnuna çəkdi.

– İndi gəl finikiyalıları bir kənara qoyaq və kitabəyə qayıdaq. Deməli, mən belə tərcümə edirəm: “Bu heykəli öz işi kimi Miron, bulternerli Məhəbbət İlahəsinə onun əmriylə ithaf edir.”

Bu etimologiyanın tənqidindən imtina etdim, ancaq mən də, öz növbəmdə, bu sözün haradan keçib gəldiyini sübut etmək istədim və ona dedim:

– Buradaca dayan, müsyö. Miron kiməsə əsər həsr etmişdir, ancaq heç ağılim kəsmir ki, bu heykəl onun işi olsun.

– Necə yəni? – o qışqırdı. – Miron məşhur yunan heykəltəraşı deyildi? İstedad o nəsilə ola bilər ki, əbədi qalsın. Bu heykəli isə, yəqin, onun törəmələrindən biri işləmişdir. Başqa cür ola bilməz, daha bundan aydın nə ola bilər?!

– Ancaq, – etirazımı bildirdim, – mən onun qolunun üstündə bir deşik görürəm; mənə belə gəlir ki, bu qola nə vaxtsa nə isə bağlayıblar; məsələn, bədbəxt Miron günahı yüngülləşdirmək xatirinə ianə kimi qolbaq bağlayıb. Miron bədbəxt bir aşiq idi. Məhəbbət İlahəsi ona qəzəblənir, Miron isə ona bir qızıl qolbaq hədiyyə etməklə onu sakitləşdirir. Diqqət yetirin ki, *fecit* sözü tez-tez *consecravit* sözünün əvəzinə işlənib. Bunlar sinonim sözlərdir. Əgər Qrüterin, yaxud Orellinin¹⁷ əsərləri əlimin altında olsaydı, sənə başqa bir misal da göstərərdim. Sevən bir aşiqin Məhəbbət İlahəsini yuxuda görməsi təbiidir. Aşiq yuxuda görür ki, sevdiyi İlahə ona qızıl qolbaq bağışlamağı ondan xahiş edir. Miron da ona qolbaq bağışlayır... Sonradan isə yadellilər, yaxud laməzhəbin birisi...

– Ah! Doğrudan, indi bildim ki, siz roman yazmısınız! – ev yiyəsi aşağı enmək üçün əlini mənə verərək ucadan dedi. – Xeyr, müsyö, bu, Miron məktəbinə aid əsərdir. İşə diqqətlə tamaşa edin, mən deyənə gəlib çıxarsınız.

Əntiqə şeylər həvəskarının fikirlərinin ziddinə danışmamağı bir qayda kimi qəbul etdiyimdən başımı məğlub adamlar kimi aşağı dikdim və dedim:

– Son dərəcə gözəl əsərdir!

M. dö Perorad ucadan:

– Ah! İlahi, – dedi, – vandalizmin yeni bir təzahürü! Mənim bu tapdığım heykələ kimsə daş atıb!

O, Məhəbbət İlahəsinin sinəsində ağ bir ləkə gördü. Ona bənzər bir ləkə də heykəlin sağ əlindəki barmaqların üstündə mənim gözümə dəydi. Mən onda bu ləkələri heykələ uzaqdan atılan daşın sıçrayıb əlin üstünə düşməsi kimi ev sahibinə izah etdim. O çox güldü və “çilingəri” yunan xalqının əfsanəvi qəhrəmanı Diomedlə müqayisə etdi, dedi ki, inşallah, həmin “çilingər” yunan qəhrəmanının gününə düşər, onun yoldaşları isə ağ quşlara çevrilərlər.

Bizi nahara səsləyən zəng bu klassik söhbəti kəsdi və mən bir gün əvvəl olduğu kimi, dörd nəfərin xörəyini yeməyə məcbur oldum. Sonra isə M. dö Peroradın fermerləri gəldilər. M. dö Perorad onlarla məşğul olduğu müddətdə onun oğlu məni aparıb Tuluzadan öz nişanlısı üçün aldığı uşaq arabasını göstərdi. Bunu da deyim ki, mən həmin uşaq arabasına heyran oldum. Daha sonra birlikdə tövləyə getdik. O, mənə orada yarım saata qədər atları təriflədi, onların hansı cinsdən, necə at olduğunu, qiymətlərindən, əyalətdə keçirilən cıdır yarışlarında aldıkları mükafatlardan xeyli danışdı. Nəhayət, gələcək həyat yoldaşından, ona hədiyyə verdiyi boz madyandan mənə söhbət açdı.

– Biz bu gün onu görəcəyik, – dedi. – Bilmirəm o, sizin gözünüzdə necə, gözəl görünəcəkmi?! Axı siz parislilərə hər şeyi bəyəndirmək olmur, ancaq burada – Perpinanda o, hamının xoşuna gəlib. Deyirlər ki, çox gözəldir. Yaxşı cəhət də burasındadır ki, o çox varlıdır; pradlı xalası bütün varidatını ona vəsiyyət etmişdir. Oh! Mən çox xoşbəxt olacağam.

Sevgilisinin gözəl gözlərindən daha çox, onun cehizinə görə sevindiyyindən yerə-göyə sığmayan belə bir cavan oğlanı gördükdə xeyli təəccübləndim.

– Daş-qaşdan başınız çıxırmı, müsyö? – Alfons söhbətini davam etdirdi. – Hə, bu necədir, xoşunuz gəlirmi? Bax bu üzüyü sabah ona verəcəyəm.

Belə danışa-danışa o, çeçələ barmağının birinci bəndindən brilyant qaşlı bir üzük dartıb çıxardı. Üzüyün qaşları bir-biriylə daraqlanmış iki əlin barmaqlarının ortasında idi. Bu formada işlənilib hazırlanan üzük mənə son dərəcə şairanə göründü. Qədim üzükdür, ancaq mənə, qaşındakı brilyant parçalarını yerinə salmaq üçün onu yenidən işləmiş, üstündə əl gəzdirmişdilər. Üzüyün içəri tərəfində qotik üslubda yazılmış bu sözlər oxunurdu: *semp'abtı*, yəni həmişə səniniləyəm.

– Qəşəng üzükdür, ancaq bu əlavə olunmuş brilyantların onun lətafətini itirir.

O gülümsəyərək:

– Oh! Siz nə danışırırsınız, o, belə daha gözəldir, – dedi.

– Burada min iki yüz franklıq brilyant vardır. Bunu anam mənə verib. Bu, bizdə nəsildən-nəslə keçmədir. Çox qədimdən, cəngavərlik dövründən qalma üzükdür. Allah bilir nə vaxt düzəldilib.

Ona bildirdim:

– Parisdə adət belədir ki, sadə üzük bəxş edərlər, adicə iki metalın, məsələn, qızılla platinin qarışığından hazırlanmış olsun. Bax, sizin barmağınızdakı tamam başqa üzükdür, hazırkı vaxta daha müvafiqdir. Bu birisi isə brilyantları ilə bərabər qabarıq olduğundan üstündən əlcək taxmaq mümkün olmur.

– Eh! Burası madam Alfonsun öz işidir, necə istəyər, elə də edər. Belə düşünürəm ki, üzükdən razı qalacaqdır. Barmağında min iki yüz franklıq üzük gəzdirməyin özü xoşdur. Bu balaca üzük isə, – barmağındakı qiymətli üzüyə özündən razı halda nəzər salaraq əlavə etdi, – bunu mənə Parisdə bir qadın verib. Karnaval günü idi, gərək ki, çərşənbə axşamı. ...Ah! İki il qabaq Parisdə olarkən ay kef etdim ha!.. Orada vaxtını, doğrudan da, mənalı keçirirsən!.. – O, dərindən təəssüflə köks ötürdü.

Biz həmin gün Püliqarıqda, təzəgəlinin ata-anasıgildə nahar etməliydik. Karetə əyləşdik və İldən yeddi-səkkiz kilometr aralıda yerləşən malikanəyə yola düşdük. Mən ailənin yaxın adamı, dostu kimi təqdim edildim. Nahardan, oradakı və mənim özümün çox az, tək-tük hallarda qoşulduğum söhbətdən danışmayacağam. Nişanlısı ilə yanaşı oturan M. Alfons hər on beş

dəqiqədən bir pıçiltı ilə onun qulağına nəsə deyirdi. Qıza gəldikdə isə, insafən, demək lazımdır ki, heç gözlərini qaldırıb adama baxmırdı, ancaq hər dəfə sevgilisi onunla danışıqda utandığından sifətinə qızartı çökür, rəng verib rəng alırdı, ancaq ona özünü itirmədən, sıxılmadan cavab verirdi.

Madmazel dö Püiqariqin on səkkiz yaşı vardı; onun incə və çevik görünən vücudu kürəkli, boy-buxunlu sevgilisinə tamam əks idi. Qız təkçə gözəl deyil, həm də füsunkar idi, adamı valeh edirdi. Onun suallara yerli-yerində verdiyi cavab, hər cür hiylə və məkrdən uzaq mehriban üzü çox xoşuma gəlirdi. Qız mənə özündən asılı olmayaraq dostum M. dö Peroradın tapdığı Məhəbbət İlahəsini xatırlatdı. Öz aləmində apardığım belə bir müqayisədə öz-özümdən soruşurdum ki, əlbəttə, heykələ verilməli olan ali gözəllik onun diş pələng kimi qısqanc xarakterilə uyuşmur, çünki enerji, ən pis, murdar ehtiraslarda belə, bizdə həmişə təəccüb və istər-istəməz nəyəsə aludəlik hissi doğurur.

Püiqariqi tərək edərkən ürəyimdə dedim: “Çox təəssüf! Heyif! Belə qəşəng, gözəl qız olsun, özü də varlı, onu cehizinə görə alsınlar, o isə özünə layiq olmayan bir adama qismət olsun?!”

İlə qayıtdıqda hələ də madam dö Peroradla nə haqda söhbət edəcəyimi bilmirdim, halbuki onunla danışmağı zəruri hesab edirdim və məhz bunun üçün də dedim:

– Siz rusiyonlular çox azadfikirli adamlarsınız. Nə cəsarətlə toyu həftənin cümə gününə təyin etmişiniz, bilmirsiniz ki, həmin gün İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkildiyi gündür? Paris camaatı xurafata daha çox əməl edir, belə bir gündə heç kim evlənməz, gəlin gətirməz.

Madam dö Perorad üzünü mənə tutub dedi:

– İlahi! Siz Allah, belə şeylər danışmayın. Əgər təkçə məndən asılı olsaydı, mən, yəqin ki, başqa gün seçərdim. Ancaq Perorad belə istədi və ona güzəştə getmək lazım gəldi. Bu elə məni də narahat edir. Birdən bir bədbəxtlik üz verdi, heç bilirsiniz nə olar? Bir səbəb olmalıdır, ya yox? Axı camaat həftənin cümə günündən nə üçün qorxur?

– Cümə günü! – macləm dö Peroradın əri qışqırdı. – Çünki bu gün Məhəbbət İlahəsinin günüdür! Evlənmək, toy etmək üçün ən uğurlu gündür! Görürsünüz də, mənim həmkarım, mən həmişə yalnız Məhəbbət İlahəsi haqqında düşünürəm. Vicdanıma and olsun! Məhz ona görə də həftənin cümə gününü seçmişəm. İstəyirsinizsə, sabah toydan sonra kiçik bir qurban kəsək. İki alabaxta kəsərik. Bircə ədviyyat tapsaydıq, yaxşı olardı.

– Kəs, danışma, Perorad! – bərk hiddətlənmiş arvad kişinin sözünü ağzında qoydu. – Bütə tərif demək! Bu qanmazlıqdır! Camaat bizə heç bilirsən nə deyər?

M. dö Perorad dedi:

– Onda, heç olmasa, icazə verin, mən o Məhəbbət İlahəsinin başına qızılıgüldən və zanbaqdan çələng qoyum! *MANIBUS DATE LILIA PLENIS*¹⁸. Görürsünüzmü, müsyö, qanun boş sözmüş. Bizdə şəxsiyyət azadlığı yoxdur!

Sabahısı gün üçün işlər aşağıdakı kimi nəzərdə tutuldu: hamı geyinib-kecinməli və səhər düz on tamamda hazır olmalıdır. Səhər şirinliyini yeyib karetdə Püüqariqə getməliyik. Vətəndaşlıq qeydiyyatına alma işləri kənd bələdiyyə idarəsində, dini mərasim isə kilsə otaqlarının birində olmalıdır. Sonra yemək-ichmək mərasimi gəlir. Yemək-ichməkdən sonra kim necə istəyirsə, saat yeddiyə qədər vaxtını elə də keçirsin. Saat yeddidə hamı İlə, müsyö dö Peroradgilə qayıtmalı, hər iki ailə – qız evi ilə oğlan evi birlikdə şam etməlidir. Yerdə qalan işlər isə, təbii ki, öz qaydası ilə gedəcəkdir. Rəqs olmadığından belə qərara gəlmişik ki, imkan daxilində hamını yaxşı yedirib yola salaq.

Mən artıq səhər saat səkkizdən əlimdə qələm, Məhəbbət İlahəsinin qarşısında, bəlkə, iyirminci dəfə idi ki, oturub onun başının cizgilərinin qaralamasını çəkmək istəyirdim. Heykəlin baş hissəsində incə zövqlə ifadə olunmuş cizgiləri heç cür verə bilmirdim. M. dö Perorad mənim yanımda var-gəl edir, mənə məsləhətlər verir, özünün Finikiya etimologiyalarını təkrar-təkrar söyləyirdi. Sonra o, heykəlin bünövrə hissəsinə bir dəstə Bençal gülü qoydu və tragikomik ahənglə onun evində yaşayacaq cavan ər-arvada – təzə evlənənlərə xeyir-dua verdi. Saat

doqquza yaxın o geyinib-kecinmək məqsədilə evə qayıtdı və elə həmin dəqiqə M. Alfons peyda oldu; o, qıs-qıvraq geyinmişdi, əllərində ağ əlcək vardı, ayaqqabıları bərq vururdu, yaxasında incə naxışlı düymələr vardı, düymə yerlərindən birinə qızılgül sancılmışdı.

Əyilib çəkdiyim şəklə diqqətlə nəzər salan M. Alfons mənə müraciətlə dedi:

– Mənim arvadımın şəklini çəkərsinizmi, o da gözəldir.

Bu zaman əvvəllər haqqında məlumat verdiyim meydançada başlanan oyun birdən-birə M. Alfonsun diqqətini cəlb etdi. Bu iblisənə sifəti olduğu kimi çəkməkdən yorulub əldən düşmüşdüm. Əlimdəki şəkli bir kənara qoyub mən də yerimdən qalxdım və oynayanlara tamaşa etmək üçün getdim. Onların arasında bir neçə yaxşı qatırminən ispaniyalı uşaq vardı. Həmin uşaqlar toy başlamamışdan qabaq gəlmişdilər. Bunlar araqonlu, navrallı, hamısı da çevik uşaqlar idi. Oyunun öz meydançalarında keçirilməsinə, M. Alfonsun gözəl məsləhətləri ilə onları ruhlandırmasına baxmayaraq, il qəsəbəsindən olan uşaqlar gəlmə uşaqlara tezliklə uduzdular və çempionluğu əldən verdilər. Yerli tamaşaçılar pərt olmuşdular. M. Alfons saatına baxdı. Hələ onun yarısı idi. Anası daranıb qurtarmamışdı, gəlini gətirmək üçün yola düşməyə hələ vaxt vardı. O daha dözmədi: əynindəki təzə pencəyi çıxardı, ayn pencək istədi və ispanları döyüşə səslədi. Onu gülümsəyən və bir az təəccüblü görürdüm.

O:

– Ölkənin şərəfini qorumaq lazımdır! – dedi.

Belə vəziyyətdə o, mənim daha çox xoşuma gəldi: ehtiraslı, çılğın idi. Bir az bundan əvvəl özünə verdiyi bərbəzək, əynindəki toy geyimi hazırda onun üçün öz qiymətini itirmişdi. Halbuki bir neçə dəqiqə bundan əvvəl o, qalstukunun yerindən tərپənəcəyindən ehtiyat etdiyindən başını otərəf-butərəfə çevirmirdi də. İndisə M. Alfons nə buruq saçları, nə də əynindəki həddindən artıq səliqə ilə ütülənmiş, yaxalığına hər iki tərəfdən haşiyə vurulmuş köynəyi haqda düşünürdü. Bəs nişan-lısını necə, düşünürdümü? Vallah, mənə elə gəldi ki, necə vacib olsa da, bu saat, belə bir şəraitdə o, toyunu da bir gün sonraya

saxlayardı. Mən onun bir cüt səndəl ayaqqabını necə cəld geydiyini, şalvarının balaqlarını çirmələdiyini, top oyununda məğlub olmuş dəstənin başında qalib təşəxxüslü bir görkəmlə necə keçib dayandığını gördüm. Elə bil, Sezar öz əsgərlərini Dürres döyüşünə hazırlayırdı. Mən çəpəri adlayıb keçdim və hər iki tərəfi, hər iki meydançanı yaxşı görmək niyyətiylə gicitkən kolunun kölgəsində yerimi rahatlayıb oturdum.

Hamının gözlədiyinin əksinə olaraq M. Alfons qarıdan bir top buraxdı. Doğrudur, top aşağıdan, yerlə qarşıya tərəf ötürüldü və bir araçonlunun (bu, gərək ki, ispanların kapitanı idi) gözlənilməz güclü zərbəsindən sonra qarıdan keçdi.

Bu, qırx yaşlarında anıq, əsəbi və altı pye¹⁹ boyu olan, qarabuğdayı dərisi Məhəbbət İlahəsinin bürünc rənginə oxşayan bir adam idi. M. Alfons raketkasını qəzəblə yerə tulladı.

– Bu lənətə gəlmiş üzük də ki barmağımı sıxır, elə bunun ucbatındandır ki, zərbə vura bilmirəm, – o, ucadan dedi və bril-yant üzüyünü bir andaca dartıb barmağından çıxardı. Yaxınlaşdım ki, üzüyü alıb saxlayım, ancaq o, məni xəbərdar edib dedi ki, üzüyü Məhəbbət İlahəsinin barmağına keçirir. Doğrudan da, o belə etdi: Məhəbbət İlahəsinə tərəf qaçdı, üzüyü onun adsız barmağına keçirib qayıtdı və illi uşaqların dəstəsinin başında öz yerini tutdu.

Onun rəngi saralmışdı, ancaq sakit və qətiyyətli görünürdü. Həmin dəqiqədən sonra o, daha səhvə yol vermədi və ispanları məğlub etdi. Bu, adamların böyük maraqla baxdıqları gözəl bir tamaşaya çevrildi. Tamaşaçıların bəziləri papaqlarını hay-küylə göyə tullayır, bəzisi yanındakı tamaşaçının əlini sıxıb təbrik edir, ölkənin şərəfinin qorunmasından danışırdı. Bəs necə, öz evində uduzasan? Əgər o, düşmən həmləsini dəf etmiş olsaydı, onda onu daha hərərlə və ürəkdən alqışlayardılar. Çünki məğlub komandanın məyusluğu onun qələbəsinin parlaqlığını daha da artırır.

– Biz yenə də oynayanq, qoçaq, – o, xüsusi əda ilə araçonluya dedi, – ancaq əvvəlcədən sizə bir neçə xal da verərəm.

Mən istərdim ki, M. Alfons daha səmimi, daha sadə olsun, onun rəqibinin pərtliyi mənə yer elədi.

Nəhəng vücudlu ispaniyalı bu təhqiri açıq-aydın hiss elədi. Onun qarabuğdayı rənginin saraldığını gördüm. O, dişlərini sıxıb qıncırdadaraq, pərt halda əlindəki raketkaya baxırdı. Sonra isə boğuc səslə, lap alçaqdan dedi:

– Mənə cavab verməli olacaqsınız!

M. dö Peroradın səsi oğlunun qələbə əzmini qırdı. Ev yiyəsi oğlunu təzə kareti söküb təzədən yığanların başının üstündə dayanıb nəzarət etmək, göstəriş vermək əvəzinə, əlində raketka, qan-tər içində gördüyündən bərk pərt oldu. M. Alfons evə qaçdı, əl-üzünü yudu, təzə kostyumunu, par-par parıldayan ayaqqabılarını yenidən geydi. Beş dəqiqə keçməmiş Püiqariq yolunda artıq bizim karetin atları çaparaq gedirdi. Top oynayan oyunçuların hamısı və tamaşaçıların əksəriyyəti şən qışqırıqlarla dalımızca qaçırdılar. Karetimizə qoşulmuş belə güclü, davamlı atlarla yorulmaq bilməyən bu katalanlıları ancaq qabaqlaya bildik. Püiqariqə təzəcə çatmışdıq ki, onlar bizi haqladılar.

Püiqariqdə mərasim bələdiyyə idarəsinin binasına tərəf yola düşməyə hazırlaşırıdı ki, M. Alfons əlini alınına vuraraq astadan mənə dedi:

– Huşsuzluğa bax! Üzük yadımdan çıxıb Məhəbbət İlahəsinin barmağında qalıb, lənət şeytana! Anama deməyin ha! Bəlkə, heç hiss eləmədi.

– Bəlkə, bir adam göndərəsiniz?! – dedim.

– Bah! Mənim xidmətçim İldə qaldı. Belələrinə qəti bel bağlamıram. Üzüyün min iki yüz franklıq brilyantı var idi! Bu, kimi tamahlandırıb yoldan çıxarmaz? Bilsələr, bəs burada mənim huşsuzluğuma nə deyərlər? Məni ələ salıb gülərlər. Məni heykəlin – Məhəbbət İlahəsinin əri adlandırdılar. Kaş üzüyü oğurlamayaydılar! Xoşbəxtlikdən, heykəl yoldaşlarımı qorxuya salır, qorxularından heykəlin uzanmış əlinə yaxın dura bilmirlər. Əşi, eybi yoxdur, mənim başqa üzüyüm də var.

Hər iki mərasim (kəbinkəsmə və kilsə mərasimi) lazımı təntənə ilə keçdi və madmazel dö Püiqariq parisli modabaz bir qızın vaxtilə bağışladığı üzüyü aldı. Sevgilisinin başqa bir məhəbbətdən qalma girovu indi ona bağışlamasına qız heç təəccüb etmədi, daha doğrusu, bundan şübhələnmədi. Sonra

hamı süfrə ətrafına yığışdı, yedi, içdi, oxuyan da oldu; bütün bunlar bir qədər uzun çəkdi. Ətrafdakı adamların şit zarafat etdiyini gördükdə təzəgəlinin yerinə mən xəcalət çəkirdim. Bununla belə, o, özünü mənim düşündüyümdən də yaxşı saxlayırdı və həyəcanı, sıxılmağı nə utancaqlıqdan irəli gəlirdi, nə də sünilikdən.

Bəlkə, cəsərət vəziyyətin çətin anları ilə birlikdə gəlir, hə?

Nahar qurtaranda saat dörd idi. Kişilərdən kimisi zövqlə düzəldilmiş xiyabanda gəzməyə, kimisi də toy paltarlarını geymiş Püiqariq kəndlilərinin qız evinin qarşısındakı çəmənlikdə rəqs etməsinə baxmaq üçün yollandı. Bir neçə saati bu minvalla yola saldıq. Qadınlar da həmin vaxtda təzəgəlinin başına yığışıb, ona alınmış hədiyyələrə böyük maraq və həvəslə tamaşa edirdilər. Sonra gəlinin paltarını tül örtüyün və yuxarisına lələk taxılmış papağın altına necə yığdığını gördüm. Qadınlar daş-qaş taxmağa daha çox tələsirdilər, çünki adət-ənənə onlara qızlıq vaxtlarında zinət taxmağı qadağan edir.

Biz hazırlaşib İlə yola düşəndə saat səkkizə yaxın idi. Yola düşməmişdən əvvəl təsirli bir əhvalat oldu. Madmazel dö Püiqariqin yaşı keçmiş, çox dindar xalası – o, toy günündə təzəgəlinin anasını əvəz edirdi – bizimlə İlə getməməli idi. Yoladüşmə zamanı o, gəlinə ərinə necə baxmaq və ev məsələləri barədə məsləhət və xeyir-dua verdi. Bu xeyir-duadan sonra hər ikisinin gözündən yaş leysan kimi axdı, onlar qucaqlaşdı və xeyli öpüşdülər. M. dö Perorad bu ayrılmanı vaxtilə Romada sabıyanlı qızların qaçırılması ilə müqayisə etdi. Sonra biz yola düzəldik və hər kəs gəlinin qəm-qüssəsini dağıtmağa, onu güldürüb-əyləndirməyə çalışdı, ancaq bütün bunlar əbəs idi.

Şam yeməyi bizi İldə gözləyirdi, özü də necə şam!.. Əgər səhəri şit zarafat mənim qəlbimə toxunurdusa, mən indi təzəbəylə gəlin ətrafında gedən ikibaşlı zarafatların, vurulan eyhamların özüm şahidi oldum. Yeməkdən azacıq qabaq bir anlığa yoxa çıxan təzəbəyin rəng-ruyu qaçmış, o, qəribə ciddi görkəm almışdı. Araç kimi tünd, köhnə Kolyur çaxırından aramsız içirdi. Mən onun yanında oturdum və onu xəbərdar etməyi özümə borc bildim:

– Özünüzü gözləyin! Deyirlər ki, şərab...

Bilmirəm bundan sonra qonaqların söhbətinə qoşulmaq üçün nəsə axmaq bir söz işlətdim, indi heç özüm də bilmirəm o nə söz idi.

Təzəbəy stolun altında mənim dizimə toxundu və lap astadan dedi:

– Stolun başından qalxanda... yadıma salın, sizə iki kəlmə söz deyim.

Onun belə təntənəli danışması məni təəccübləndirdi. Ona daha diqqətlə baxmağa başladım və sifətinin cizgilərində heyrət ediləcək qəribə bir dəyişiklik olduğunu sezdim.

– Siz özünüzü pis hiss edirsiniz? – ondan soruşdum.

– Xeyr.

O, yenə içməyə başladı.

Bu zaman şən qışqırıqların və alqışların sədası altında stolun altına girmiş bir oğlan uşağı təzəgəlinin topuğundan açdığı çəhrayı rəngə çalan lenti məclisdəkilərə göstərirdi. Lenti həmin dəqiqə bir neçə yerə bölüb cavan, subay oğlanlara payladılar, onlar da, öz növbələrində, lent parçasını sol tərəfdəki döş ciblərinin üstünə vurdular. Bu qədim adət hələ də bir çox patriarxal ailələrdə qalmaqdadır. Bu adət gəlinin burnunun ucuna kimi qızarmasına səbəb oldu... Ancaq gəlinin sıxıntısı uzun çəkdi, belə olduqda M. dö Perorad sakitliyi gözləməyi məclisdəkilərdən xahiş etdi və gəlinin şəninə özünün qoşduğu katalan şeirlərini bədahətən oxudu. Şeirlərin mənası yadımda indi yaxşı qalmayıb, amma təxminən belə idi:

“Dostlar, mən nə görürəm? Yoxsa içdiyim şərabın təsirindən hər şeyi iki görürəm? Burada, mənim gözlərimin qabağında iki Məhəbbət İlahəsi vardır...”

Təzəbəy özünü itirmiş halda başını qəfildən arxaya çevirdi və bu, hamının gülüşünə səbəb oldu.

M. dö Perorad sözünə davam etdi:

“Bəli, mənim evimdə indi iki Məhəbbət İlahəsi vardır. Birini göbək kimi yerdən tapmışam, o birisi isə göylərdən enib gəlib ki, öz xoşbəxtlik kəmərinə bizim aramızda bölüşdürsün”.

O, “topuqbağını” demək istəyirdi.

“Oğlum, ya Roma ilahəsini, ya da özün xoşladığın katalanlı ilahəni – hansını istəyirsən seç. Hiyləgər katalanlıyı seçir, onun payına ən yaxşısı düşüb. Romalı qaradır, katalanlı isə ağ, romalı soyuqdur, katalanlı isə ona yaxınlaşan hər şeyi yandırır”.

Deyilmiş bu sonluq elə sürəkli alqışlara, haray-qışqırıqna, elə həyəcanlı qəhqəhələrə, “afərin”lərə səbəb oldu ki, mən dedim otağın tavanı elə bu saat uçub başımıza töküləcək. Stol ətrafında yalnız üç nəfər ciddi görkəmdə oturmuşdu: ikisi təzəbəylə gələn, üçüncüsü isə mən idim. Başım bərk ağrıyırdı. Bir də heç başa düşə bilmirdim ki, toy məclisi nə üçün məni həmişə qüs-sələndirir? Üstəlik, hələ ovqatımı bir az da təlx edirdi.

Ən axırda şeir deyən bələdiyyə rəisinin köməkçisi oldu. Demək lazımdır ki, misralar oynaq idi. Sonra gəlini əyləndirmək üçün camaat böyük salona keçdi, çünki bir azdan gəlini bəyin otağına salmağa hazırlayırdılar.

M. Alfons məni pəncərəyə tərəf çəkdi və gözlərini başqa səmtə dikərək dedi:

– İndi mənə güləcəksiniz... Ancaq bilmirəm mənə nə olub... Məni sehləyiblər... Mənim başım batsın!

Ağlıma gələn ilk fikir bu oldu ki, Monten və Sevinenin danışdıqları kimi, onu nəsə ruhi bir sarsıntı, bədbəxtlik gözləyir. Onlar, gərək ki, belə demişdilər: “Məhəbbət yaranışından faciələrə doludur” və sair və ilaxır.

Öz-özümə fikirləşdim: “Əvvəllər elə bilirdim ki, belə hadisələr yalnız ağıllı adamların başına gələ bilər”.

Ona dedim:

– Siz Kolyur şərəbini həddindən çox içmişsiniz, əzizim müsyö Alfons. Mən hələ sizə xəbərdarlıq da etdim.

– Hə, ola bilər. Ancaq nəsə daha şiddətli bir şey məni...

Onun səsi qırılırdı. Mənə elə gəldi ki, o, tamam sərxoşdur.

– Üzüyüm yadınızdadır? – azacıq sükutdan sonra soruşdu.

– Hə, nə olsun ki?! Oğurlayıblar?

– Yox.

– Deməli, özünüzdədir?

– Xeyr... mən... mən onu Məhəbbət İlahəsinin, bu şeytanın barmağından çıxara bilmədim.

– Yox bir! Yəqin, bərk dartmamısınız.

– Əksinə... Məhəbbət İlahəsi... barmağını qatlayıb yummuşdu, bərk-bərk...

O yuxılmamaq üçün pəncərənin altlığına dirsəklənərək çaşqın baxışla düz gözlərimin içinə baxırdı.

– Bu nə nağıldır danışsınız!? – dedim. – Üzüyü onun barmağına, görünür, axıra kimi salmısınız. Sabah kəlbətinlə çıxarsınız. Ancaq gözləyin ki, heykəli korlamayasınız.

– Sizə deyirəm ki, yox. İlahənin barmağı qatlanıb, o, əlini bərk-bərk yumub, eşidirsiniz nə deyirəm? Madam ki üzüyü mən ona vermişəm, deməli, belə çıxır ki, mənim arvadım odur... Üzüyü daha qaytarmaq istəmir.

Ətim birdən-birə ürpəşdi, özümdə qəfil bir titrətmə hiss etdim. Bədənim bir anlığa qorxudan əsdi. Sonra M. Alfons dərindən nəfəs alıb köksünü ötürdü və turş çaxır iyi məni vurdu. Bütün həyəcanım, narahatlığım bununla da bitdi. Öz-özümə fikirləşdim:

“Bədbəxt... tamam sərxoşdur”.

– Siz əntiqə şeylər həvəskarısınız, müsyö, – təzəbəy yazıq-yazıq əlavə etdi... – Siz bu heykəlləri tanıyırsınız. Bəlkə, bunlarda bir şeytan əməli var, mən bilmirəm... Bəlkə, siz gedib baxasınız, hə?..

– Məmnuniyyətlə, – dedim. – Siz də gəlin, mənimlə gedək.

– Yox, mən istəyirəm ki, siz ora tək gedəsiniz.

Mən salondan çıxdım.

Şam elədiyimiz müddətdə hava dəyişmişdi, gur yağış yağırdı. İstəyirdim gedib bir çətir alım ki, yağış məni islatmasın, amma bir fikir məni saxladı. Öz-özümə düşündüm: “Mən nə səfeh adamam, sərxoşun birinin dediyini yoxlamağa gedirəm! Bəlkə, elə o, öz yerlilləri, əyalət camaatı arasında məni məsxərəyə qoymaq istəyib?” Məni qorxudan bu idi ki, o ki var islanacaq və zökəm olacaqdım.

Qapının ağzında dayanıb üstündən sel kimi axan heykələ nəzər saldım və ziyafət otağına qayıtmadan öz otağıma qalxdım. Yatağıma uzandım; yuxum ərsə çəkilmişdi. Gündüzkü hadisələr xəyalımda cövlan edirdi. Mən sərxoşun birisinə verilən

cavan, gözəl, namuslu qız haqqında düşünürdüm. “Beləsi ilə ailə qurmaq nə murdar şey imiş! – öz-özümə fikirləşdim. – Nədir-nədir, şəhər rəisi çiyindənən üçrəngli bir lent salacaq, keşiş başına sarğı sarıyacaq, dünyanın ən namuslu qızı isə Minusun gününə düşəcək. Bir-birini sevməyən, bir-birinə məhəbbət telləriylə bağlanmayan iki varlıq belə anda nə haqda danışa bilərdi?! Belə məqam üçün bir-birini həqiqətən sevən aşıq-məşuq isə öz həyatını verərdi! Bir kişinin bir dəfə təhqir etdiyi qadın həmin kişini ömürlük sevə bilərmə? İlk təəssürat unudulmur və mən əminəm ki, bu M. Alfons öz arvadının nifrətinə layiqdir...”

Çox qısa şəkildə söylədiyim bu monoloqumun davam etdiyi vaxtda karetlərin yola düşüb getdikləri zaman çıxardığı səs-küyü, qapıların açılıb-örtüldüyünü, içəri girib-çıxanların ayaq tappılısını eşitdim. Sonra mənə elə gəldi ki, dəhlizin yuxarısına, otağım ilə üzbəüz olan otağa tərəf gedən arvadların yüngülcə ayaq səslərini eşitdim. Bunlar, şübhəsiz ki, gəlini gərdək olan otağa müşayiət edənələr idi. Sonra isə onlar pilləkəni endilər. Madam dö Peroradın otağının qapısı bağlı idi. Fikir məni götürdü. Bu yazıq qız indi, görəsən, özünü necə hiss edir?! Belə xoşagəlməz bir əhvalda mən çarpayımda otərəf-butərəfə çevrilirdim.

Toy olan bir evdə subay oğlan nələr çəkmir!

Uzun müddət hər tərəfdə sakitlik hökm sürdü və bu sükutu pilləkəndən ağır-ağır qalxan ayaq səsləri pozdu. Pilləkənin taxta pillələri cırıldayırdı.

– Bu hansı qanmazdır! – öz-özümə dedim. – İndi pilləkəndən yıxılacaq, kəlləmayallaq olacaq ha!

Hər yeri yenidən sakitlik bürüdü. Fikrimi dağıtmaq, başqa şey haqqında düşünmək niyyətiylə əlimə bir kitab götürdüm. Bu, Prad əyalətinin palıd şəbəkəli qədim abidələri haqqında M. dö Peroradın məqaləsi ilə açılan, ölkənin inzibati ərazi bölgüsünü özündə əks etdirən statistik məlumat kitabı idi. Üçüncü səhifədə məni yuxu apardı.

Gecəni pis yatdım və bir neçə dəfə oyandım. Səhər saat beş olardı və mən iyirmi dəqiqə idi ki oyanmışdım, xoruzlar

banlamağa başladılar. Dan yeri sökülürdü. Bu vaxt həmin ayaq səslərini, yatmazdan əvvəl eşitdiyim pilləkən cırlıtısını yenə eşitdim. Bu, mənə çox qəribə və şübhəli göründü. Əsnəyə-əsnəyə düşünürdüm ki, görəsən, M. Alfons nə üçün belə sübh tezdən yerindən qalxsın axı?! Ancaq inanılacaq, ağlabatan bir qənaətə gələ bilmirdim. Gözlərimi təzədən yummaq istəyirdim ki, diqqətim yenidən yaxınlıqda qalxan səs-küyə, elə o dəqiqə onun ardınca eşidilən zəng cingiltisinə, taybatay açılan qapıların çırpılmasına, nəhayət, boğuc qışqırtı gələn tərəfə yönəldi.

“Mənim sərxoşum yenə vurub aləmi dağıdır!” – deyə düşü-nərək çarpayımdan sıçradım.

Cəld geyindim və dəhlizə çıxdım. Dəhlizin qurtaracağında, üzbəüzdə haray-həşir, inilti, hıçqırıq və ürəkyaxan “Oğlum! Mənim oğlu...m!” fəryadı ərşə yüksəlirdi. M. Alfonsun başında bir qəza olduğu açıq-aydın sezilirdi. Mən təzəbəylə gəlin üçün ayrılmış otağa tərəf qaçdım; otaq ağzına kimi adamla dolu idi. Gözümə ilk dəyən – taxtası qırılıb yerə düşmüş çarpayı boyunca tirtap uzanan yarıcıpaq cavan oğlan – təzəbəy oldu. Onun sifətinə ölü rəngi çökmüşdü, özü də tərpənmirdi. Anası şivən qoparır, sifətini cırırdı. M. dö Perorad isə əlləşirdi, gah M. Alfonsun gicgahlarına odekolon sürtür, gah da burnunun altına duzlu su vururdu. Çox heyif! Onun oğlu çoxdan ölmüşdü. Otağın o biri başında, divanın üstündə isə təzəgəlin qorxusundan qıc olub yerində qalmışdı. O, anlaşılmaz sözlərlə nəsə deyir, qışqırırdı, iki nəfər güclü xidmətçi də onu zorla tutub saxlamışdı.

– İlahi! – qışqırdım, – görəsən, bunlara nə olub axı?

Mən çarpayıya yaxınlaşdım və bədbəxt cavanın üstünü açdım. O artıq keçinmişdi, daş kimi soyuq idi. Kilidlənmiş dişlərindən, qaralmış üzündən dəhşətli iztirab keçirdiyi bilinirdi. Aydın hiss olunurdu ki, onu vəhşicəsinə öldürmüş, dəhşətli əzab vermişlər. Bununla belə, onun üst-başında qan ləkəsi yox idi. Mən onun köynəyini siyirib yuxarı qaldırdım və sinəsində qabırğalarının üstündən keçib kürəyinə qədər uzanan göyümtül izlər gördüm. Belə güman etmək olardı ki, onu dəmir ilgəklə boğmuşlar. Ayağımı xalçanın üstündə nəsə bərk bir şeyin üstünə qoydum; əyilib baxdım – brilyant qaşlı üzük idi.

Mən M. dö Peroradı və onun arvadını onların otaqlarına apardım, sonra təzəgəlini də ora apardım.

Onlara dedim:

– Sizin hələ qızınız da var, onun qeydinə qalmalısınız.

Yalnız bundan sonra onları tək buraxdım.

M. Alfonsun qətlin qurbanı olduğuna şəkk-şübhəm qalmırdı və yəqin etdim ki, qətli törədənlər gecənin bir yarısında təzə-bəylə gəlinin yatdıqları otağa girməyə imkan tapmış və onu öldürmüşlər. Onun sinəsindən tutmuş bədəninin hər tərəfinə kəmər kimi dolanan qançır izləri məni çox çətin vəziyyətə salırdı, çünki nə ağac, nə də dəmir burax belə iz buraxa bilməzdi. Birdən-birə camaatdan eşitdiyim bir hadisəni xatırladım. Sən demə, Vələnsda, bir qayda olaraq, qatillər adam öldürəndə uzun, içi narın qumla doldurulmuş dəri kisələrdən istifadə edirlər və öldürdükləri adama görə müəyyən məbləğdə pul alırlar. Mən elə bu saat bu yerlərə gələndə və nabələd adamların qabağına düşüb qatırının üstündə çarvadarlıq edən araqonlunu və onun hədəsini xatırladım. Bununla belə, ağılıma heç cür sığışdıra bilmirdim ki, yüngül, ötəri bir zarafata görə o, belə amansız, dəhşətli intiqam almış olsun.

Mən evin hər tərəfini gəzib hər hansı ev əşyasının qırıqlarını axtarmaqla məşğul oldum (hadisə vaxtı, bəlkə, bir şey sınıb-ələmişdi), ancaq heç yerdə belə şey tapmadım. Bağa endim ki, baxım görüm, bəlkə, qatillər bu tərəfdən həyətə soxulmuşlar? Burada da heç bir dəlil-sübut əlimə keçmədi. Bir gün əvvəl yağan yağış torpağı elə islatmışdı ki, aydın iz, rədd tapmaq mümkün deyildi. Buna baxmayaraq, yerə dərin batmış ayaq izlərini görə bildim. Həmin ayaq izləri bir xətt üzərində iki istiqamətə gedib-qayıtmışdı, bir ucu bağın çəpərinin küncündən başlamış uşaqların top oynadıqları meydançaya qədər uzanıb gedirdi və evin qapısının ağzında yox olurdu. Bunlar M. Alfonsun izləri ola bilərdi, çünki o gedib üzüyü heykəlin barmağından çıxarmaq üçün evdən çıxmışdı. Başqa bir tərəfdən, çəpər məhz bu yerdə etibarlı deyildi (çəpər taxtadan idi və bu hissəsində taxtalar bir-birindən azca aralı vurulmuşdu). Yəqin ki, qatillər elə bu yerdən aşıb həyətə keçmişlər. Heykəlin qarşısından

otərəf-butərəfə keçdim, sonra ona diqqətlə tamaşa etmək üçün bir anlığa ayaq saxladım. Etiraf edirəm ki, onun sifətində əvvəllər gördüyüm rixənd dolu kinli, məkrli ifadə gözümə dəymədi və şahidi olduğum dəhşətli hadisələr beynimi çulğadığından qarşımdakını bu evə bədbəxtlik gətirən Cəhənnəm İlahəsi zənn etdim.

Otağıma keçdim və günortaya qədər orada qaldım. Sonra çıxıb ev sahiblərindən xəbər tutdum. Onlar bir az sakitləşmişdilər. Madmazel dö Püiqariq, daha doğrusu, M. Alfonsun bir üzü qız-bir üzü gəlin qalan qadını özünə gəlmişdi. O, bu hadisənin baş verdiyi zaman İl şəhərinə gəlmiş Perpignan şəhərinin kral prokuroruna əhvalatı danışmışdı və bu ali vəzifəni daşıyan şəxs şahidlik üçün ondan yazılı ifadə də almışdı. Həmin adam mənim də fikrimi soruşdu. Nə bilirdimsə, hamısını ona danışdım və araşonlu qatır çarvadarından şübhələndiyimi də ondan gizlətmədim. Araşonlunun həbs olunması haqqında o, dərhal əmr verdi.

İzahatımı yazıb imza etdikdən sonra kral prokurorundan soruşdum:

– Madam Alfonsdan vacib bir şey öyrənə bildinizmi?

– Bu bədbəxt cavab qadın dəli olubdur! – o, mənə kədərli bir təbəssümlə cavab verdi. – Dəli! Tamam ağılı itirib. Görün bir nə danışır. Bir neçə dəqiqə imiş ki, o, mələfəni sinəsinə çəkib yatıbmiş, – onun dediklərini deyirəm, – elə bu zaman otağın qapısı açılır və kimsə içəri girir. Bu vaxt madam Alfons çarpayının aşağısında üzü divara tərəf çevrilibmiş. O, bu gələn adamın öz əri olduğunu zənn etdiyindən heç yerindən qımıldanmır da. Bir az sonra isə ağır, nəhəng bir şey çarpayının üstünə düşdüyündən çarpayı cırıldı. O, bərk qorxur və qorxusundan çevrilib arxaya baxa bilmir. Beş, bəlkə də, on dəqiqə bu minvalla keçir... o, bunu dəqiq deyə bilmir... Sonra ya madam Alfons özü qeyri-iradi olaraq hərəkət edib çevrilir, ya da ki çarpayına düşən ağırgövdəli adam onu çevirir və madam buz kimi soyuq nəyinsə ona toxunduğunu hiss edir; bunlar hamısı onun yadına sonradan düşənlərdir. O, yenə var gücü ilə titrəyən çarpayının kənarına tərəf dartınır. Az keçmiş qapı ikinci dəfə

açılır, kimsə daxil olur və deyir: “Axşamın xeyir, mənim sevimli arvadım!” Elə bu vaxt qapı və pəncərələrin pərdələrini kimsə çəkib salır. Madam Alfons boğuş səssizdir. Çarpayıda onun yanında olan adam cəld sıçrayıb qalxır və deyəsən, qollarını qabağa uzadır... yalnız bu zaman madam Alfons başını çevirib arxaya baxır... və ərinin çarpayının yanında yerdə diz çökdüyünü, yenə göyümtül bir şeyin onu qolları arasında güclə saxladığını görür... – O, belə dedi və azı, iyirmi dəfə bunu təkrar etdi... yazıq arvad! Özü də dedi ki, həmin adamı tanıyıb, onun dediyinə görə, kim olsa yaxşıdır, kim?.. M. dö Peroradın tapdığı bürünc Məhəbbət İlahəsi! Həmin vaxtdan bəri neçə ki heykəl oradadır, hamı elə ondan danışır, heykəli düşünür. Başqa sözsöhbət yoxdur, heykəldən savayı... Ancaq mən yenə bədbəxt gələnin hekayətinə qayıdıram. Bu səhnədən sonra o, huşunu itirir və yəqin ki, bir neçə dəqiqə özünə gələ bilmir. Nə qədər huşsuz vəziyyətdə qaldığını heç cür yadına sala bilmir. Özünə gələndən sonra sakit, səssiz-səmirsiz yerindəcə donub-qalmış, ayaqları və bədəninə aşağı hissəsi çarpayıda, boynu və əlləri qabağa uzanmış bu əcaib kabusu, onun həmişə dediyi kimi, bu heykəli görür, əri isə hərəkətsiz halda kabusun qolları üstündəymiş. Xoruz banı başlanır. Bu zaman heykəl çarpayıdan düşür, meyiti əllərindən yerə salır və otaqdan çıxır. Madam Alfons tələsik qapının zənginə tərəf atılır və... hadisənin qalanını isə siz artıq bilirsiniz.

İspaniyalıları apardılar; o sakit idi, özünü soyuqqanlılıqla müdafiə edir və məğrur aparırdı. Burasını da deyim ki, M. Alfonsla oyun zamanı onun arasında gedən və mənə eşitdiyim sözlərin heç birini inkar etmirdi; əksinə, yerli-yataqlı hər şeyi danışdı ki, həmin mübahisədə o heç bir başqa mənada söz demək istəməyib, ancaq bir gün dincəldikdən sonra rəqibinə qalib gələcəyini nəzərdə tutubmuş. Onun dediyi yaxşı yadımdadır:

“Təhqir olunmuş araqlı intiqam almaq üçün sabahı gözləməz. Əgər bilsəydim ki M. Alfons məni, doğrudan da, təhqir etmək istəyir, elə həmin dəqiqə bıçağı soxardım qarnına”.

Onun ayaqqabılarını bağdakı ayaq izləri ilə tutuşdurdular; ayaqqabılar çox böyük gəlirdi.

Nəhayət, onun qonağı olduğu ev sahibi and-aman edib deyirdi ki, bu adam bütün gecəni xəstə qatırına dava-dərman verməklə və qaşovlayıb təmizləməklə keçirmişdir.

Ümumiyyətlə, araçonlunu bu yerlərdə hamı yaxşı tanıyırdı, özü də hər il buralara gəlib alverlə məşğul olan adam idi. Ondan üzr istəyərək buraxdılar.

Mən axırıncı dəfə M. Alfonsu sağlığında görəndə xidmətçinin ifadəsini xatırlatmağı unudum. Bu, M. Alfonsun gərdəyə getdiyi vaxt imiş və o, xidmətçini çağıraraq nigarançılıqla soruşub ki, mənim harada olduğumu o bilirmi? Xidmətçi cavab verib ki, o, mənə qəti görməyib. Belə olan halda M. Alfons dərindən köks ötürmüş, bir dəqiqəyə kimi yerindəcə dinməz-söyləməz dayanmış, yalnız bundan sonra əlavə etmişdi: “Baxarsan! Şeytan onu da aparacaq!”

Mən bu adamdan M. Alfonsla danışdığı zaman briyant qaşlı üzüyün onun barmağında olub-olmadığını soruşdum. Xidmətçi cavab verməkdə tərəddüd etdi, nəhayət, dedi ki, deyəsən, üzük onun barmağında yox idi və o yerə qədər diqqət yetirməyib.

Əvvəlki cavabını tamamlamaq üçün dedi: “Üzük barmağında olsaydı, yəqin, görərdim, çünki mən elə bilirdim ki, o, üzüyü madam Alfonsa vermişdir”.

Bu adamı sorğu-sual edərkən – madam Alfonsun verdiyi ifadəyə görə – bütün evin keçirdiyi qorxu hissini mən də keçirdim. Kral prokuroru gülümsəyərək mənə baxdı və mən sorğusuali davam etdirməkdən vaz keçdim.

M. Alfonsun dəfn mərasimindən bir neçə saat sonra il şəhərini tərk etmək üçün yığışdım. M. dö Peroradın kareti mənə Perpinana aparmalı idi. Bədbəxt, yazıq qoca zəifləyib əldən düşməsinə baxmayaraq, mənə bağın qapısının ağzına qədər müşayiət etmək istəyirdi.

O, mənə qolumu özünə dayaq edərək ayağını güclə atırdı. Biz bağı səssiz-səmərsiz keçib-getdik. Ayrılıq anlarında axırıncı dəfə Məhəbbət İlahəsinə nəzər saldım. Daxilən keçirdiyi qorxu, təlaş və həyata nifrət hissələrini ailənin üzvü saydığı mənimlə daha bölüşmək istəməyən M. dö Peroradın Məhəbbət İlahəsinə

əridib bir şey düzəltmək istədiyini, düzəldəcəyi şeyin isə həyatın bədbəxt hadisələrini həmişə onlara xatırladacağını, onun qulaqlarında səsləndirəcəyini indidən görürdüm. Mənim niyyətim isə onun razılığını alıb heykəli muzeylərin birinə vermək idi. Söhbəti açmaqda tərəddüd keçirirdim və elə bu vaxt M. dö Perorad başını cəld mənim diqqətlə baxdığım tərəfə çevirdi. O, heykəli gördü və gözlərindən yaş sel kimi axmağa başladı. Mən onu qucaqlayıb öpdüm, bir söz deməyə cürət etmədim və karetə qalxdım.

Yola düşdüyüm gündən indiyə kimi bu sehrli, müəmmali əhvalat haqqında söz-söhbət getdiyini hələ də eşitməmişəm.

M. dö Perorad oğlunun ölümündən bir neçə ay sonra bu dünyadan köçdü. Vəsiyyətinə görə, onun əlyazmaları mənə çatmalı idi ki, vaxtı gələndə çap etdirim. Həmin əlyazmaları arasında Məhəbbət İlahəsi üzərindəki yazılı kitabələrin izahı barədə tədqiqata, məlumata rast gəlmədim.

P.S. Dostum M. dö P. elə indicə Perpinandan məktub yazıb məni xəbərdar etdi ki, heykəl daha yoxdur. Ərinin vəfatından sonra madam dö Peroradın birinci işi onu əritdirib zəng düzəltmək olub və heykəl beləcə də, yəni yeni formada İl şəhərinin kilsəsində xidmət edir.

Dostum M. dö P. məktuba əlavə edərək yazır: “Deyəsən, bürüncdən olan bu zəngin nəhs niyyəti hələ də özünü göstərməkdədir; belə ki, İl şəhərində bu zəng səslənəndən indiyə qədər üzümlükləri iki dəfə don vurub”.

TAMANQO

Kapitan Lödu cäsür dənizçi idi. O, dənizçiliyə sadə gəmi işçisi kimi başlamış, sonralar sükançı köməkçisinə qədər yüksəlmişdi. Trafalqar döyüşündə qəlpənin qırdığı dor ağacı düşüb onun sağ qolunu sındırmışdı; əli kəsilmiş, özü isə dənizçilik məktəbindən yaxşı xasiyyətnamə ilə tərxis olunmuşdu. Lödu işləməməyi şəninə sığışdırmırdı və açıq dənizə çıxmaq fürsəti ələ düşən kimi özünü yenidən təqdim edərək kaper²⁰ gəmisində kapitan köməkçisi kimi xidmətə başladı. Ələ keçirilən bir neçə gəmidən ona çatan pul kitab almağa, təcrübəsini mükəmməl bildiyi gəmiçiliyin nəzəriyyəsini də öyrənməyə imkan verdi. Bir müddət keçəndən sonra Lödu heyəti altmış nəfərdən ibarət üçtoplu bir kaper gəmisinin kapitanı oldu. Elə indinin özündə də Jerse adasının sahilboyu donanmasında işləyən dənizçilərin hamısı onun igidliklərini xatırlayır. 1815-ci ildə Napoleon imperiyasının süqutundan sonra Fransa ilə İngiltərə arasında bağlanan sülh onun ümidlərini alt-üst etdi. Müharibə zamanı topladığı var-dövləti o, ingilislərin hesabına artırmaq niyyətində idi. Vəziyyət elə gətirdi ki, sakit ticarətlə məşğul olmağa başladı və cəsəətli, təcrübəli adam kimi tanındığından ona başqa bir ticarət gəmisini asanlıqla etibar etdilər. Zənci alveri qadağan olunan vaxtlar birisi bu işlə məşğul olardısı, məsələ təkəcə fransız gömrükxana işçilərini aldatmaqla qurtarmırdı, ən qorxulu iş ingilis zirehli gəmilərindən qaçıb qurtarmaq məsələsi idi və bu da çox təhlükəli idi. Belə bir şəraitdə kapitan Lödu “qarağac”²¹ alverçiləri üçün son dərəcə lazımlı bir adam oldu.

Ağır, əziyyətli dənizçilik xidmətində uzun müddət asılı vəziyyətdə çalışan dənizçilərin əksəriyyətindən fərqli olaraq yeni qayda-qanunlarla əlaqədar onun qarşısında dəfolunmaz maneə, qorxu hissi yox idi. Halbuki bu qorxmazlıq hissi əksər hallarda belələrini ali rütbəyə qədər gətirib çıxarır. Əksinə, içməli su doldurub saxlamaq üçün dəmir çəlləkləri məişətə daxil

etməyi gəmi sahibinə təklif edənlər arasında kapitan Lödu birinci adam olmuşdu. Əsas yükü ələ vurulan qandal və zəncir olan zəncilərin bu qeyri-adi gəmisini yeni üsulla düzəldilmiş, paslanmasın deyə xüsusi qayğı və səliqə ilə rənglənmişdi. Ancaq qul alverçiləri arasında kapitan Lödunu şöhrətləndirən əsas məsələ onun şəxsi rəhbərliyi ilə bu briq²² gəmisinin məhz qul daşınması üçün əvvəlcədən təchiz edilməsi idi. Gəmi yüngül yelkənlə idarə olunurdu, ensiz, hərbi gəmi kimi uzun idi, həm də içərişi çoxlu zənci tuturdu. Lödu həmin bu gəmini “Ümid” adlandırmışdı. O tələb etmişdi ki, göyərtələrin arası dar, hündürlüyü isə bir metrədən artıq olmasın və həm də əsaslandırılmışdı ki, belə şəraitdə ortaboş qullar rahat otura bilərlər, qalxanda isə... Eh, qalxmaq qulları nəyinə lazımdır axı?

Lödu söhbət əsnasında deyirdi:

– Müstəmləkə torpaqlarına gətiriləndən sonra isə onlar, onsuz da, ayaq üstə qalacaqlar!

Kürəklərini gəminin sürəsinə dayayan zənci kölələr iki paralel xətt üzrə oturmuş, ayaqlarının arasında qalan boş yer isə bütün qul alveri ilə məşğul olanların gəmisində olduğu kimi, yalnız gediş-gəliş üçün qoyulmuşdu. Lödu bu boş araya, birinci sırada oturanlara perpendikulyar vəziyyətdə başqa qulları yerləşdirməyi qərara aldı. Beləliklə, onun gəmisini əynitutumlu başqa gəmidən daha artıq kölə tuturdu. Lap bəd ayaqda ora daha çox kölə yerləşdirmək olardı, amma insanlıq hissini də itirmək olmaz axı! Gərək beş-altı həftə, bəzən isə daha çox açıq dənizdə, yolda olan bu gəmidə hər zənci üçün beş addım uzunluğunda və iki addım enində bir yer ayırsan ki, heç olmasa, yerində qurcalana bilsin!.. və bir də Lödu bu liberal fikrə haqq qazandırmaq üçün gəmi sahibinə xatırladırdı ki, insaf da dinin yarısıdır, axı qaralar da ağlar kimi insandırlar.

Beləliklə, bütün lazımi avadanlıq və yaraq-yasaqla təchiz olunmuş “Ümid” cümə günlərinin birində²³ Narıtdarı yola düşdü. Briqi çox diqqətlə yoxlayan nəzarətçilər gəmidəki qandalları, zənciləri və bilmirəm, nədənsə, “ədələt barmaqlıqları” adlandırılan buxovla dolu altı dənə böyük yeşiyi görmədilər. Onlar “Ümid” gəmisinin göyertəsində çox böyük içməli su

ehtiyatını görəndə də şübhələnmədilər. Göstərilən sənədlərə görə, gəmi Seneqala gedib, orada yalnız ağac və fil sümüyü alveri ilə məşğul olmalı idi. Düzdür, yol bir o qədər uzaq deyildi, ancaq ehtiyat igrinin yaraşığıdır, ehtiyatlı olmaq ziyan yetirməz. İşıdır, bəlkə, uzun müddət bir yerdə lövbər salıb dayanmalı oldular, susuz necə keçinsinlər?

Deməli, gəmi yükünü tamam-kamal tutandan sonra yola düşdü, özü də həftənin cümə günlərinin birində. Bəlkə də, Lödunun ürəyindən keçirdi ki, kaş gəminin dor ağacları bir az da möhkəm olaydı. Burası da vardı ki, gəmiyə özü komandanlıq edirdi, dor ağaclarından şikayətlənməyə də haqqı yox idi. Yol uğurlu oldu və gəmi tezliklə Afrika sahilinə yan aldı. O, səhv etmərsə, Seneqalın Joal çayında elə bir anda lövbər saldı ki, bu vaxt ingilis zirehli gəmiləri sahilin bu hissəsinə nəzarət etmirdi. Bu yerlərin vergi müvəkilləri dərhal göyertəyə qalxdılar. Daha bundan gözəl, əlverişli imkan ola bilməzdi. İgidlikdə ad çıxarmış insan alverçisi Tamanqo isə elə o saat qulları mal sürüsü klmi qabağına qatıb sahilə gətirər və fürsət ikən hamısını dəyər-dəyməzinə satardı. Qullar satılan kimi bu işin ustası olan Tamanqo bura – satış yerinə yenə təzə mal gətirmək iqtidarında olduğuna, özündəki gücə və bacarığa möhkəm əmin idi.

Kapitan Lödu sahilə endi və Tamanqo ilə görüşmək məqsədilə onun yanına yollandı. O, Tamanqonu onun üçün tələmtələsik qurulmuş küləş komada tapdı. İki arvadı, bir neçə dəllal və qul alverində ona kömək edən nəzarətçilər də onun yanında idilər. Tamanqo ağ irqdən olan kapitanı qəbul etmək, onunla görüşmək üçün əvvəlcədən hazırlanmış, geyinib-kecinmişdi. Əynindəki köhnə yaşıl gödəkcənin üstündə kapral rütbəsinin nişanələri hələ də qalırdı. Bununla belə, hər çiyindən təkə bir düymə ilə bərkidilmiş iki qızılı epolet sallanmışdı: biri çiyinin arxasına, o biri isə qabaq tərəfinə. O, gödəkcəni çılpaq bədəninə geydiyindən onun ağ qatlamalan və xalis Qvineya kətanından tikilmiş ağ tumanı arasında görünən qara dərisi enli qara kəməre oxşayırdı. Süvarilərə məxsus uzun bir qılınc iplə büründən asılmış, əlində isə ilk baxışdan ingilis istehsalı olduğu bilinən qoşalülə tüfəng tutmuşdu. Belə bəzənib-düzənmiş afri-

kalı cəngavərə elə gəlirdi ki, o, indi Paris, yaxud London moda-bazından da gözəl geyinib.

Kapitan Lödu onu bir müddət sakit-sakit başdan-ayağa süzdü. Tamanqo isə əsl qrenadyor²⁴ cəldliyi ilə əcnəbi generalın qarşısında xüsusi hərbi baxışa hazırlanmış kimi qamətini düzəltdi. Tamanqoya elə gəldi ki, onun bu hərəkətindən qarşısında dayanan adam həzz aldı. Lödu tanıdığı adamı diqqətlə başdan-ayağa süzəndən sonra yanındakı köməkçisinə tərəf çevrildi:

– Bax bu qoçağı Martinika adasına sağ-salamat aparıb çıxara bilsəydim, azı, min eküyə satardım.

Onlar oturdular, volof dilini bilən bir nəfər dənizçi də dil-manc vəzifəsini yerinə yetirdi. Hər iki tərəf bir-birinə bir neçə iltifatlı söz dedi. Gəmi şagirdi araq şüşələri ilə dolu zənbili içəri gətirdi; onlar içdilər və Tamanqonun kefini açmaq niyyətiylə kapitan ona misdən hazırlanmış, üzərində döymə üsulu ilə Napoleonun şəkli işlənmiş bir barıqabı bağışladı. Hədiyyə müvafiq nəzakət qaydası ilə qəbul olundu. Onlar daxmadan çıxıb kölgəlikdə oturdular və şüşə dolu zənbili qabaqlarına qoydular, yalnız bundan sonra Tamanqo satacağı qulların gətirilməsi üçün işarə verdi.

Onlar bir-birinin ardınca sıraya düzülmüşdülər. Qorxudan və yorğunluqdan belləri bükülmüş bu qulların hər birinin boynundan altı fut uzunluqda, ucları haça taxta kündə asılmış, kündənin hər iki ucu boyunlarının ardında kəndirlə köndələn taxtaya bərkidilmişdi. Yola düşmək lazım gəldikdə nəzarətçilərdən biri lap qabaqda gedən qulun boynundakı kündənin uzun tərəfini öz çiyinə qoyur və bununla da qul ardınca getdiyi qulun bütün ağırlığını çəkməli olur. İkinci qul üçüncünün kündəsinin uzun tərəfini götürür, üçüncü dördüncünün... və beləliklə, hamı eyni əziyyətə qatlaşmalı olurdu. Dayanmaq, dincəlmək lazım gələndə dəstənin başında gedən öz kündəsinin ucunu yerə batırır və beləliklə, bütün dəstə dayanırdı. Əlbəttə, əgər boynunun ardından altı fut uzunluqda yoğun bir ağac asılmışdırsa, qaçmaq haqqında heç fikirləşməyə dəyməzdi.

Qarşısından gəlib-keçən kişi və qadın qulları diqqətlə nəzərdən keçirən kapitan Lödu çiyinlərini çəkir və öz-özünə

deyinirdi. Çünki kişilər heydən düşmüş, onların hay-hayı gedib, vay-vayı qalmışdı. Qadınlar isə ona ya həddindən artıq arıq, qoca, ya da uşaq görünürdülər... O, qara irqin getdikcə cılızlaşmasından şikayətlənirdi.

– Hər şey pozulur, cırlaşır, – kapitan deyindir, – əvvəllər hər şey başqa cür idi. Qadınların boyu bir metr yetmiş santimetrə çatırdı. Təkcə dörd kişi frəqatın²⁵ dolamaçarından yapışb əsas lövbəri qaldıra bilirdi, indisə...

Bununla belə, kapitan hər şeyə yerli-yersiz irad tuta-tuta zəncilərin ən güclülərini, gözəllərini və gözəgəlimlilərini seçdi. Seçdiyi qulları adı qaydada pulunu verib alacaqdı, qalanlarına gəldikdə isə o, qiymətin aşağı salınmasını, güzəştə getməyi tələb edirdi... Özü də böyük güzəşt... Tamaqo da öz xeyrini güdür, malını tərifləyir, qulların getdikcə azaldığını, onları satmağın qorxulu olduğunu xatırladır, dil-dil ötürdü. Nəhayət, o, ağ irqdən olan kapitanın gəmiyə yükləyib aparmaq istədiyi qulları üçün qiymət kəsdı. Nə qiymət kəsdini, necə kəsdini deyə bilmərəm.

Tamaqonun təklif etdiyi məbləği fransız dilinə tərcümə edən kimi Lödu pis söyüş söydü və belə düşüncəsiz adamları alveri biryolluq kəsmək, elə buradaca belə alverə son qoymaq istəyirmiş kimi ayağa qalxdı. Vəziyyət bu yerə çatanda Tamaqo onu tutdu və çətinliklə də olsa, yenidən öz yerində oturtdu. Yenə araq şüşəsinin ağzı açıldı və mübahisə yenidən başladı. İndi də ağ adamın irəli sürdüyü çox qəribə və səfeh təkliflər dərisi qara olan bu məxluqu cin atına mindirir, özündən çıxarırdı. Onlar uzun-uzadı qışqırır-bağırtdılar, mübahisə etdilər, həddindən artıq araq içdilər. Ancaq içilmiş araq insan alveri edən bu iki zidd tərəfin hər birinə ayrı cür təsir eləmişdi. Fransız nə qədər çox içirdisə, alacağı qulların qiymətini bir o qədər aşağı salırdı, afrikalı isə nə qədər çox içirdisə, qoyduğu tələblərdə bir o qədər güzəştə gedirdi. Beləliklə, araq dolu zənbilin axırına çıxanda onlar razılığa gəldilər. Yüz altmış qulun əvəzində bir qədər ucuz parça, bir az bant, çaxmaqdaşı, üç çəllək araq və əlli ədəd başdansovdu təmir edilmiş tufəng verildi. Kapitan alveri qurtarmaq məqsədilə əlini yuxarı qaldırıb, az qala, lülqən-

bər olan zəncinin əlinin içinə şappıltı ilə vurdu və zənci qullar fransız dənizçilərinə təhvil verilən kimi onların boyunlarından asılmış taxta kündələri açmağa, əvəzində isə əl-ayaqlarına qandal və buxov vurmağa başladılar. Bütün bunlar isə Avropa mədəniyyətinin üstünlüyünü aydın göstərirdi.

Yenə otuza qədər qul qalırdı; bunlar uşaqlar, qoca kişilər və şikəst qadınlar idi. Gəmi isə dolmuşdu.

Bu qara qəpiyə dəyməyən tör-töküntünü nə edəcəyini bilməyən Tamanqo onların da hərəsi üçün bir şüşə araç verməyi kapitana təklif etdi. Təklif göydəndüشمə oldu. Lödu vaxtilə Nant şəhərində baxdığı “Siciliya ibadətləri” faciəsinin tamaşasını xatırladı. O vaxt Lödu tamaşa zamanı yüksəkvəzifəli, həm də kök adamlardan ibarət böyük bir dəstənin parterə necə doluşduğunu, bütün yerlərin tutulduğunu, bununla belə, adamlar sıxlaşandan, yan-yana oturandan sonra hamıya yer olduğunu öz gözləri ilə görmüşdü. O, yerdə qalmış qulların boy-buxunlarından iyirmisini də seçib götürdü.

İş bu yerə çatanda Tamanqo hərəsi üçün yalnız bir stəkan araç verib yerdə qalan on nəfəri də götürməsinə kapitanı xahiş etdi. Lödu həmin dəqiqə uşaqların karetə minəndə yarıyer tutduqlarını və yaribiletin pulunu ödədiklərini xəyalından keçirdi. O, üç uşaq da götürdü və bildirdi ki, daha bir nəfər də götürə bilməz. Tamanqo görəndə ki hələ yenə yeddi nəfər qalır, dərhal tufəngini qapdı və üzünə qaldınb lap qabaqda, birinci cərgədə dayanan arvadı nişan aldı; arvad elə indicə satılmış üç nəfər uşağın anası idi.

– Al, – Tamanqo ağdərili adama, kapitana bildirdi, – yoxsa öldürəcəyəm, ya buna da bir stəkan araç ver, ya tətیی çəkirəm.

Lödu:

– Axı o, mənim nəyimə lazımdır? – cavab verdi. Tamanqo tətیی çəkdi, zənci qadın torpağa sərildi.

– Hə, indi də növbə o birisinindir! – Tamanqo əlindəki tufəngi bir dəri-bir sümük oları kişiyə tuşlayaraq bağırdı. – Bir stəkan araç verirsən, ver, vermirsənsə...

Tamanqonun arvadlarından biri onun qoluna toxundu və güllə hədəfə dəymədi. Arvadı ərinin öldürmək istədiyini qocanı

tanıdığı: o ya giro²⁶ idi, ya da ovsunçu. Özü də arvadın falına baxıb onun kraliça olacağını neçə il qabaq xəbər vermişdi.

Arağın təsirindən quduzlaşan Tamanqo özünü heç cür ələ ala bilmirdi. O, arvadını tufəngin qundağı ilə möhkəm vurdu və Löduya tərəf çevrilərək dedi:

– Götür, bu arvadı sənə verirəm.

Qadın gözəl idi. Lödu gülümsəyərək ona baxdı, sonra onun əlindən yapışaraq dedi:

– Onun üçün yer taparam.

Dilmanc rəhmli, ürəyiyumşaq adam idi. O, karton tütün-qabını Tamanqoya verdi və əvəzinə yerdə qalan altı nəfər qulu ondan istədi. O, qulların boyunlanndakı taxta kündələri açdı və istədikləri yerə getmələrinə icazə verdi. Onlar iki yüz lyölük məsafədə qalmış doğma yurda necə qayıdacaqlarını bilmədiklərindən çox mütəəssir halda dağılışdılar.

Bu anda Lödu Tamanqo ilə sağollaşdı və yükünü gəmiyə daha tez vurmaqla məşğul oldu. Gəmini çayda çox saxlamaq ehtiyatsızlıq olardı – ingilis kreysərləri gəlib çıxma bilirdi. Lödu elə günü sabah lövbəri qaldırmaq fikrində idi. Tamanqo isə otun üstündə, kölgə bir yerdə uzanmış, araqdan sonra mürgüləyir, xumarlanırdı.

O oyananda gəmi artıq bütün yelkənlərini açmış, çayı üz-üşəği enirdi. Dünən həddindən artıq içdiyindən hələ də başı üstündə olmayan Tamanqo arvadı Ayişəni soruşdu. Dedilər ki, arvad onu dünən özündən çıxardığından o özü Ayişəni ağdərili kapitana bağışlamış, kapitan da onu gəmiyə mindirib aparmışdır. Bu xəbərdən çaşmış Tamanqo başına vurdu, sonra tufəngini götürdü, dənizə gedib tökülənə qədər bir neçə yerdə ilan kimi qıvrıla-qıvrıla axan çayın sahilliyə, ən kəsə yolla götürüldü və gəlib çayın mənsəbindən yarım lyö aralı bir körfəzdə dayandı. O, burada qayıq tapmaq və çayın qollarında yubanacaq briqə çatmaq ümidində idi. Yanılmamışdı, o, boş qayıqlardan birinə tullandı və qulları aparən gəminin ardınca götürüldü.

Lödu onu görəndə təəccübləndi. Tamanqonun bir daha qışqırıb arvadının özünə qaytarılmasını eşidəndə onu daha da təəccüb bürüdü.

– Verilən hədiyyəni geri almazlar, – dedi.

Kapitan arxasını ona tərəf çevirdi. Qaradərili adam Lödü dan aldığı şeylərin bir hissəsinin geri qaytarılmasını təkidlə tələb edirdi. Kapitan güldü və bildirdi ki, Ayişə gözəl qadındır, onu saxlamaq fikrindədir. Bu anda yazıq Tamanqonun gözlərindən gildir-gildir yaş axmağa başladı; elə qulaqbatırıcı və yanıqlı səs çıxardı ki, elə bil, onu cərrahiyyə stolunun üstünə qoyub ətini kəsirdilər. Bununla bərabər, o gah sevimli Ayişəsinə haraylaya-haraylaya göyertədə yumaq kimi dığırlanır, gah da özünü öldürmək qəsdilə başını taxtalara, hara gəldi çırpırdı. Kapitan isə soyuqqanlılıqla ona sahili göstərir, necə və haradan gəlibsə, ora da qayıtmasını işarə ilə başa salmağa çalışırdı, ancaq Tamanqo təkid edirdi. İş o yerə çatmışdı ki, kapitan qızıl saçaqlı epoletlərini, tütəngini və qılıncını da ona təklif etdi. Lakin əbəs idi.

Bu mübahisə zamanı “ESPERANS”ın leytenantı kapitanı dedi:

– Qulların üç nəfəri bu gecə ölüb. Yerimiz boşalıb. Bu heyvərə əclafı niyə götürməyə axı, bu ki təkcanına o üç ölüdən yaxşıdır?!

Lödu götür-qoy etdi, hesabladı ki, Tamanqo min eküyə gedər. Onun üçün çox uğurlu keçən bu səfər, yəqin ki, axırınıcı səfəri olacaqdı, nəhayət, indi ki o, yükünü tutmuşdu, deməli, qul alverinin Qvineya sahilində yaxşı, ya pis ad çıxaraçağının onun üçün o qədər də əhəmiyyəti yox idi. Həm də sahildən tamamilə uzaqlaşmışdı, bu afrikalı cəngavər də indi onun ixtiyarında idi. Təkcə silahları onun əlindən almaq məsələsi qalırdı, çünki nə qədər ki silahlar onun ixtiyarında idi, ona yaxın durmaq qorxulu idi.

Lödu, sanki, elə-belə, baxmaq məqsədilə Tamanqodan tütəngini verməsini xahiş etdi və bir də kapitan özlüyündə əmin olmaq istəyirdi ki, görsün tütəngi gözəl Ayişəyə dəyişməyə dəyərmidi? Kapitan tütəngin süngüsünü yerindən oynatmaqla gilizin pistonunun barıtını boşaltdı. Baş köməkçi – leytenant da, öz növbəsində, qılıncı əlinə alıb oynadırdı. Tamanqonun əliyalın olduğunu görəndə ikl yekəpər dənizçi özünü onun üstünə atdı və Tamanqonu yerə yığıb əl-ayağını sarımağa başladı. Zənci

qəhrəmancasına müqavimət göstərdi. Gözləmədiyi bu hadisədən özünə gələn Tamanqo, çox pis vəziyyətdə olmasına baxmayaraq, hər iki dənizçi ilə xeyli çarpışdı. Qeyri-adi gücü sayəsində o, nəhayət, ayağa qalxdı. Bir yumruq zərbəsi ilə onun yaxasından tutan adamı vurub yerə sərdi. Əynindəki paltarın ucu cırılıb ikinci dənizçinin əlində qaldı və Tamanqo öz qılıncını almaq üçün qəzəblə leytenantın üstünə tullandı. Baş köməkçi – leytenant onun başına qılıncı ilə zərbə endirdi və yekə bir yara açdı, ancaq yara o qədər də dərin deyildi. Tamanqo ikinci dəfə yerə sərildi. Onun əl-ayağını cəld sarıdılar. O, özünü müdafiə edəndə qəzəbli, tükürpərdici səslər çıxarırdı, dəli nəre çəkirdi, tələyə düşmüş vəhşi qaban kimi çırpınırdı; ancaq bütün cəhdlərinin bilhudə olduğunu gördükdə gözlərini yumdu və hərəkətsiz düşüb qaldı. Yalnız dərindən və tez-tez nəfəs almasından onun ölmədiyini bilmək olardı.

Kapitan Lödu çıxırdı:

– Lənət şeytana! Satdığı qullar onun özünün də qul kimi satıldığını görsələr, gülməkdən uğunub gedəcəklər. Hə, indi onlar ilahi qüvvənin olduğunu öz gözləri ilə görürlər.

Tamanqo çoxlu qan itirmişdi, qan hələ də axırdı. Bir gün bundan əvvəl altı nəfər qulu ölümün pəncəsindən alan rəhmlilə dilənci Tamanqoya yaxınlaşdı, yarasını sarıdı və ona bir neçə təsəlliverici söz dedi. Heç ağlım kəsmir, dilənci ona təsəlliverici nə söz deyə bilərdi ki?! Zənci meyit kimi uzanmışdı. İki dənizçi onu it ölüsü kimi götürüb əvvəlcədən hazırlanmış yerə atdı. O, iki gün dilinə heç nə vurmadı. Onun gözlərini güclə açıb-yumduğunu görmüşdülər. Tamanqonun qul yoldaşları (onlar əvvəllər Tamanqonun özünün əsirləri idilər) onu öz aralarında gördükdə azca təəccübləndilər. Tamanqo onların canına elə qorxu salmış, gözlərinin odunu elə almışdı ki, indinin özündə də bir nəfər cürət edib hamının bədbəxtliyinə səbəb olan bu adama təhqiramiz söz deyə bilmədi.

Qurudan əsən küləyin köməyi ilə gəmi böyük sürətlə Afrika sahillərindən uzaqlaşdı. İngilis zirehli gəmilərinin görünməyəcəyindən arxayın olan kapitan indi istiqamət götürüb get-diyi müstəmləkə torpaqlarında onu gözləyən böyük qənimətlər

haqqında düşünürdü. Onun “qarağac” alveri heç bir maneəyə rast gəlmədi. Heç bir yoluxucu xəstəlik baş vermədi. Yalnız qullardan on iki nəfər ən zəifi istiyə düşüb öldü, bu isə boş şeydir. Gəmiyə vurduğu “bəşəri yük” əzablı yollarda çox əziyyət çəkənin deyə kapitan onları hər gün gəminin göyertəsinə, açıq havaya çıxarmağı əmr etmişdi. Bu bədbəxtlərin üçdəbir hissəsi növbə ilə havaya çıxır, bir saat göyertədə gəzişməklə bütün gün üçün “hava ehtiyatı toplayırdı”. Gəmi heyətinin bir hissəsi təpədən-dırnağa silahlanmış halda onların üsyan edəcəyi təhlükəyə qarşı əvvəlcədən hazır dayanmışdı. Məhz buna görə də qulların qandal-buxovlarını heç vaxt tamamilə açmırdılar. Hər-dən skripka çalmağı bacaran dənizçilərdən biri onları konsertə “qonaq edirdi”. Bütün bu qara sifətlərin çevrilib musiqiçiyə baxması, bərk ümitsizliyə qapılması, qəh-qəhə çəkib gülməsi və qollarındakı qandalların verdiyi imkan daxilində əl çalib musiqiçini alqışlaması səhnəsi çox maraqlı idi. Gəzinti, hərəkət sağlamlıq üçün vacibdir, məhz bunun üçün kapitan Lödü onun gərəklili təcrübələrindən biri də qulları tez-tez oynatmaq idi; sanki, uzun yol qət edəcəyi üçün gəmiyə mindirilmiş atları əvvəlcədən ayaqlarını yerə döyməyə məcbur edirdi.

Kapitan Lödu uzun qamçısını havada şaqqıldadaraq göy gurultusunu xatırladan zəhmli səslə deyirdi:

– Hə, oynayın, əylənin, mənim balalarım!

Elə həmin dəqiqə də bədbəxt zəncilər ortaya atılır və oynayırdılar.

Tamanqonun yarası bir müddət ona havaya çıxmağa imkan vermədi. Nəhayət, o, göyertədə göründü. Əvvəlcə qulların ürək dəstəsi içərisində başını qürurla yuxarı tutaraq gəmini qoynuna alan nəhəng okeana kədərli, ancaq sakit bir nəzər saldı, sonra uzandı. Yox, daha doğrusu, əl-ayağındakı qandalların ona əziyyət verməsinə məhəl qoymadan özünü göyertədəki taxtalardan birinin üstünə saldı.

Gəminin arxa tərəfində oturan Lödu demisini aram-aram tüstülədirdi. Aylışə onun yanında idi, əl-ayağına da qandal vurulmamışdı. Əynində yaşıl rəngli qəşəng pambıq parçadan don, ayağında tumacdan tikilmiş ayaqqabı vardı, əlində isə

içərisində likör dolu şüşə olan podnosu tutub kapitana şərab süzmək üçün hazır vəziyyətdə dayanmışdı. Onun kapitanın yanında mühüm, şərafli vəzifələri yerinə yetirdiyi açıq-aydın hiss olunurdu. Tamaqoncu görməyə gözü olmayan zəncilərdən biri çevrilib Ayişə ilə kapitana tərəf baxmasını Tamaqoqoya işarə etdi. Tamaqo başını yana çevirdi, Ayişəni gördü və qışqırdı. Yerindən qalxaraq ildırım sürətiylə gəminin arxa tərəfinə elə şığıdı ki, gəmiçilik qayda-qanununun belə kobud surətdə pozulmasına, hər şeydən əvvəl, qulların başının üstündə əlisləhləli dayanan dənizçilər qarışmalı oldular.

– Ayişə! – Tamaqo dəhşətli səslə bağırdı. Ayişə də qorxudan qışqırdı. – Elə bilirsən ağaların yaşadığı ölkələrdə daha Mama-Jumbo yoxdur?

Dənizçilər əllərindəki dəyənəkləri yuxarı qaldıraraq tökülüşüb gəldilər, ancaq Tamaqo qollarını qoynunda çarpazlayaraq, hər şeyə biganə kimi, yavaş addımlarla əvvəlki yerinə qayıdırdı; Ayişə isə bu sehrli sözlərdən sarsılmış halda gözlərindən sel kimi yaş axıdırdı.

Dilmanc təkcə adı bu qədər qorxuya səbəb olan dəhşətli “Mama-Jumbo” sözünün nə demək olduğunu izah etdi:

– Bu, zəncilərdə uyuq deməkdir. Kişi şübhələndəndə ki onun arvadı Fransada, yaxud Afrikanın özündə bir çox arvadlar kimi ayağını əyri atır, onda onu uyuqla, yəni Mama-Jumbo ilə hədələyib qorxudur. Sizinlə bayaqdan bəri söhbət eləyən mən, Mama-Jumbonu özüm öz gözlərimlə görmüşəm və bunun nə biclik olduğunu başa düşmüşəm, ancaq zəncilər elə sadələvh-dürlər ki, heç nə qanmırlar. Təsəvvür edin ki, gecə vaxtı oynamaqla, rəqs etməklə əyləndikləri, folqar²⁷ təşkil etdikləri vaxtda – onlar bunu öz jarqonlarında belə adlandırırlar – birdən qalın və qaranlıq kiçik bir meşədən qulaqlarınıza qəribə musiqi səsi gəlir, ancaq kimin çaldığını görmürsünüz. Amma qarğı tütək də çalınır, qaval, nağara da vurulur. Balqabağın yarıkəsilmiş hissəsindən düzəldilən gitaralar və balafolar da səslənir. Bütün bunlar elə bir ahənglə səslənir ki, elə bil, şeytanı torpağa basdırırlar. Arvadlar bu səs-küyü eşidən kimi qorxularından tir-tir əsməyə başlayır və qaçıb qurtarmaq istəyirlər, ancaq ərləri onları tutub

saxlayır; arvadlar onları nə gözlədiyini yaxşı bilirlər. Birdən-birə meşədən dümağ, bizim gəminin dor ağacı kimi uzun, başı qazan kimi böyük, şeytan ağzı kimi eybəcər ağzından od püs-kürən bir bəni-insan çıxır. Bu bəni-insan yavaş-yavaş irəliləyir və meşədən çox yox, üç-dörd yüz metr aralanır. Arvadlar qış-qırırlar:

– Ay aman, Mama-Jümbö gəldi!

Onlar dəniz ilbizi satan alverçilər kimi səslərini başlarına atıb bağırırlar. Belə olduqda kişilər arvadlarına deyirlər:

– Hə, naxələflər, imansızlar, ağılınız başınıza gəldimi! Yalanı desəniz, Mama-Jümbö buradadır, sizi diri-diri yeyəcək.

Qadınların bəziləri hər şeyi çox asanlıqla etiraf edirlər və belə olanda ərləri onları ölənə qədər döyür.

Kapitan soruşdu:

– Bəs yaxşı, bu ağ uyuq deyilən şey, Mama-Jümbö, əslində, nədir axı? Bir yaxşı-yaxşı başa salın görək.

– Nə olacaq, heç nə! Bu, bədəninə ağ mahud parça sarı-mış, başına içərisi oyulub boşaldılmış yekə balqabaq qoyulmuş, əlində tutduğu uzun ağacın başına yarıan şam bərkidilmiş hoq-qabazın birisidir. Burada bir o qədər də biclik-filan yoxdur və zənciləri qorxutmaq üçün çoxlu ağıl da lazım deyil. Bütün bunlarla bərabər, bu Mama-Jümbö yaxşı düşünülmüş şeydir və məmnuniyyətlə istərdim ki, mənim arvadım ona inansın.

– Arvadıma gəldikdə isə, – Lödu söhbətə qanşdı, – o, Mama-Jümbödan qorxmursa, Dəyənəkli Martəndən²⁸ qorxur. Bir də ki mənə bir balaca kələk gəlsə, nə edəcəyimi özü də yaxşı bilir. Lödular ailəsində hamı belədir, bizdə hövsələ olmaz, bax, bu yumruq ki var ha, qatranlanmış ip kimidir, ilişdi ey, qurtardı. Sizin orada Mama-Jümbödan dəm vuran qoçağınıza deyən ki, özünü yaxşı aparsın, dilini qoysun qamına və mənim bu qəşəng arvadımı qorxutmasın, yoxsa onun kürəyini elə ərsinlətdirərəm ki, qara dərisi olar çıpqırmızı, çuğundur kimi.

Bu sözləri deyəndən sonra kapitan Lödu öz kayutuna endi, Ayişəni çağırtdırdı və ona toxtaqlıq verməyə başladı; ancaq nə nəvaziş, nə vurulan kötəklər – axı insan hövsələsinin bir hədd-hüdudu var, yoxsa yox – gözəl zənci qadını yumşalda bilmədi

ki bilmədi. Göz yaşları leysan kimi axırdı. Kapitan qanı qaralmış halda yenidən göyərtəyə qalxdı və gəminin hərəkəti haqda sükançıya verdiyi göstəriş üçün növbəçi zabitlə deyişdi.

Gecə, bütün heyətin şirin yuxuya getdiyi bir vaxtda keşikçilər əvvəlcə ürəyəyatan, həzin, yanıqlı mahnı eşitdilər; səs göyərtənin aşağısından gəlirdi; sonra isə qulaqbatırıcı qadın qışqırığı eşidildi. Belə səs eşidiləndən sonra Lödunun kobud səsi və dəhşətli qamçısının şaqqıltısı bütün gəmidə səsləndi. Bir an keçəndən sonra hər tərəf yenə sükuta qərq oldu. Sabahı gün Tamanço əzgin, ancaq əvvəlki kimi məğrur və əzmlı bir görkəmdə göyərtədə göründü.

Ayişə onun yuxarı göyərtənin arxasından keçib-getdiyini görən kimi – Ayişə kapitanın yanında elə həmin yerdə oturmuşdu – cəld Tamançoya tərəf qaçdı, onun qarşısında diz çökdü və özünü toplayıb amandiləyici, yalvarıcı bir ifadə ilə dedi:

– Bağışla məni, Tamanço, bağışla!

Tamanço gözlərini zilləyib bir dəqiqəyə kimi ona diqqətlə baxdı; sonra isə dilmancın uzaqlaşib getdiyini gördükdə tək-cə bir kəlmə söz dedi:

– Yeyə!

O, yuxarı göyərtədə arxasını Ayişəyə tərəf çevirərək uzandı. Kapitan arvadı möhkəm danladı, ona hətta bir-iki şapalaq da çəkdi və keçmiş əriylə danışmağı ona qadağan etdi. Ancaq Lödunun ağılına da gəlmədi ki, Tamanço ilə onun arvadı arasındakı qısa söhbətin mənası nə ola bilər və bu haqda o, arvad-dan heç nə soruşmadı.

Bununla belə, o biri zəncilərlə bərabər əl-ayağı bağlı saxlanan Tamanço gecə-gündüz qullara ürək-dirək verir və onları yenidən azadlığa qaytarmaq üçün hamılıqla ona kömək etməyə səsləyir, hamını bu işdə cəhd göstərməyə çağırırdı. O, qullara ağıların sayca onlardan az olmalarını və onlara qarşı həmişə etinasız, laqeyd münasibətinə xüsusilə diqqət yetirmələrini başa saldı. Daha sonra onları yenə doğma yerlərə qaytarıb aparacağından – ancaq necə aparacağını onun özü də heç dəqiq bilmirdi – indiyə kimi heç kimə bəlli olmayan və zəncilərin çox maraqlandıqları elmləri bildiyindən dəm vurur və ona bu işdə

kömək etməkdən boyun qaçıracaq adamdan nəyin bahasına olursa olsun, intiqam alacağı ilə hədələyirdi. O, bu danışıqların hamısını dilmancın başa düşmədiyi, qulların əksəriyyətinin anladığı pel dilində aparırdı. Qulların ona itaət etməsi və ondan qorxub çəkinməsi natiqin nüfuzunun daha da artmasına, nitqinin daha bəlağətli səslənməsinə gətirib çıxarırdı və onun özünün planını həyata keçirəcəyi gündən hələ xeyli əvvəl zəncilər onların azad olacağı günü təyin etmək üçün Tamanqonu tələsdirirdilər. O, sui-qəsdçilərə qeyri-müəyyən cavab verib bildirirdi ki, onların istədikləri gün hələ gəlib çatmayıb və yuxuda onun gözüne görünən İblis ona bu barədə hələ heç bir şey deməyib, onu xəbərdar etməyibdir. Ancaq onlar, hər halda, ilk işarəyə hazır olmalıdırlar. Buna baxmayaraq, Tamanqo keşikçilərin sayıqlığını gözdən qoymur, onlara çox ehtiyatla yanaşır və hərəkətlərini ölçüb-biçirdi. Bir dəfə dənizçilərdən biri tufəngini gəminin yuxarı göyərtəsində məhəccərə dayayaraq gəminin ardınca oynaqlaşan bir dəstə balığa tamaşa etməklə əylənirdi. Fürsətdən istifadə edən Tamanqo tufəngi götürdü və dənizçilərin təlim zamanı etdikləri hərəkətləri gülünc bir vəziyyətdə təqlid etməyə başladı. Heç bir dəqiqə keçmədi ki, tufəngi onun əlindən aldılar, ancaq o əmin oldu ki, yeri gələrsə, şəkk-şübhəsiz, əlinə silah götürə bilər və silahdan istifadə etmək üçün bir zəruri şərait yaranarsa, onda qoçaq adam istəyirəm ki, onun əlindən silahı ala bilsin.

Bir gün Ayişə Tamanqoya bir pirojna tullayaraq yalnız onun özünün başa düşdüyü bir işarə vurdu. Pirojnanın içərisində yeyə gizlədilmişdi. Sui-qəsdin uğurla baş tutması bu alətdən asılı idi. Əvvəlcə Tamanqo yeyəni yoldaşlarına göstərməkdən vaz keçdi, ancaq elə ki axşam düşdü, o, bir-biriylə mənaca uyuşmayan qərribə hərəkətlərlə ağızına gələn sözləri zümzümə etməyə başladı. Hətta o dərəcəyə çatdı ki, qışqırdı. Onun səsinin dəyişildiyini, ucalıb-alçaldığını eşidən hər kəs Tamanqonun gözə görünməyən bir məxluqla söhbət etdiyini güman edərdi. İblis hazırda onların arasında olduğuna zərrə qədər şübhə etməyən zənci qullar qorxularından titrəyirdilər. Tamanqo bu səhnəyə sevinc səsləri çıxarmaqla son qoydu.

– Yoldaşlar! – o bağırdı, – qurban olduğum ruh mənə vəd etdiyini, nəhayət, elə indicə verdi və bizim azad olmağımızın taleyi indi mənim əlimdədir. Özünü azad etmək üçün indi sizə ancaq bir az cəsarət lazımdır.

O, əlindəki yeyəni əllərinə alıb yoxlamaq üçün yanındakılara ötürdü və qurduğu qeyri-adi kələk zənci qullara daha da inandırıcı göründü.

Uzun müddət gözlədikdən sonra böyük azadlıq və intiqam günü gəlib çatdı. Öz aralarında təntənəli surətdə and içən sui-qəsdçilər planlarını əsaslı surətdə təhlil edəndən sonra məhz necə azad olmaq məsələsində dayanmışdılar. Başda Tamanqo olmaqla qulların içərisində ən qoçaqları, ən cəsurları gözetçilər növbə çəkmək üçün göyərtəyə qalxanda onlara həmlə edib silahlarını ələ keçirməli, bəziləri isə kapitanın kayutuna getməli, oradakı tufənglərin hamısını götürməli idilər. İmkən tapıb qandallarını və buxovlarını yeyələyib kəsən qullar isə hücum etməliydilər; ancaq bir neçə gün gecələr gərgin hazırlıq işlərinin aparılmasına baxmayaraq, qulların əksəriyyəti əməliyyatda ciddi, istənilən şəkildə iştirak edə bilmirdi, daha doğrusu, qabiliyyətləri çatmırdı. Həmçinin üç nəfər qollu-biləkli zənciyə cibində qandalların açarını özüylə gəzdirən adamı öldürmək və açarı ələ keçirib yoldaşlarını azad etmək tapşırığı verilmişdi.

Həmin gün Lödunun əli çalıb ayağı oynayırdı; adətinin əksinə olaraq günahını yumaq üçün qamçı vurulacaq bir nəfər kimi şagirdini bağışlamışdı. O, gəmini yaxşı idarə etdiyinə görə növbətçi kapitanı təriflədi, gəminin heyətindən razı olduğunu elan etdi və bir azdan – Martinika adasına çatan kimi onlara mükafat verəcəyini bildirdi. Belə fikrə tərəfdar olan dənizçilərin hamısı həmin mükafatın nə kimi əhəmiyyəti olacağını artıq götür-qoy etməyə başladı. Onlar Tamanqonu və başqa sui-qəsdçiləri göyərtəyə qaldırdıqları andarı araq və Martinikadakı ağ irqli qadınlar haqqında düşündülər.

Sui-qəsdçilər qandallarını açmaq üçün elə fənd işlətmişdilər ki, onların kəsilib-kəsilməməsi ilk baxışda nəzərə çarpmırdı, ancaq azacıq güc versəydilər, onları qırıb tökmək üçün kifayət idi. Həm də qullar qandalları elə bərk səsləndirirdilər ki, eşidən-

lەر onların apardıqları yükün ikiqat ağır olduğunu zənn edərdir. Hər şeydən arxayın olandan sonra qulların hamısı əl-ələ verib oynamağa başladı, Tamanqo isə öz qəbiləsinə aid cəngavərlik mahnısı oxudu²⁹. Həmin mahnını əvvəllər döyüşə yollanmazdan qabaq oxuyardılar. Rəqs bir az davam edəndən sonra Tamanqo, guya, taqətdən düşmüş adamlar kimi gəminin arxa tərəfindəki məhəccərə söykənmiş dənizçinin düz ayaqlarının yanında tirtap uzandı. Beləliklə, hər dənizçi istər-istəməz bir neçə zəncinin mühasirəsinə düşdü. Qandalları səssiz-səmirsiz təzəcə qıran Tamanqo birdən-birə dəli nərə çəkdi, yanında duran dənizçinin ayağından tutub cəld darddı və yerə yıxdı, ayağını qarına qoyaraq tufəngini onun əlindən aldı və elə həmin tufənglə də kapitan köməkçisini öldürdü. Tamanqonun bu nərəsi əməliyyatın başlanmasını xəbər verən işarə olmalı idi. Eyni zamanda o biri sui-qəsdçilər yerdə qalan gözətçilərə həmlə edib silahlarını əllərindən aldılar, boğazlarından tutub boğdular. Hər tərəfdən söyüş səsi ucaldı. Qandalların açarlarını özü ilə gəzdirən növbətçi, komandirin baş köməkçisi ilk ölənlərdən oldu. Bundan sonra zənci dəstəsi yuxarı göyərtəyə doluşdu. Silah tapa bilməyənlər lövbəri qaldırır, çarxın taxtalarnı, sükanın qollarını sındırıb götürürdülər. Elə bu andan etibarən Avropa gəmi heyəti məğlubiyətə uğradı. Dənizçilərin bir neçəsi yuxarı göyertədə müqavimət göstərsə də, onların silahı və qətiyyəti çatmadı. Lödunun canında hələ can var idi və mətanətini itirməmişdi. Bu sui-qəsdin başçısının Tamanqo olduğunu görəndə fikirləşdi ki, onu öldürsə, yerdə qalanları ilə haqq-hesabı asan çəkə bilər. O, bir dəli nərə çəkərək əlində qılınc Tamanqonun qarşısına tullandı. Tamanqo da elə həmin dəqiqə onun üstünə sıçradı. Tamanqo tufəngin lüləsindən yapışmış və onu əlində dəyənək kimi tutmuşdu. Hər iki başçı gəminin baş tərəfindəki üst göyertəni arxa tərəfindəki oturmaqla birləşdirən orta hissəsindəki bu dar keçiddə üz-üzə durdu. Birinci zərbəni Tamanqo endirdi. Ağdərili adam cəld zərbədən yayındı. Taxtaların üstünə zərblə dəyən tufəngin qundağı sındı və əks zərbə elə qüvvətli oldu ki, tufəng Tamanqonun əlindən düşdü. O, əliyalın qalmışdı; Lödü iblis qəhqəhələri ilə qılınc tutduğu əlini yuxarı

qaldırdı və qılınıcı düz onun ortasından soxmaq üçün Tamanqonun üstünə şığıdı. Ancaq Tamanqo da doğma Afrika meşələrindəki bəbirələr kimi cəld idi. O, rəqibinin üstünə tullandı və onun qılınıc tutduğu əlini qamarlayıb arxaya burdu. İki tutaşandan biri silahı əlində saxlamağa, o biri isə onu rəqibin əlindən almağa çalışırdı. Bu amansız mübarizədə onların hər ikisi yığıldı, ancaq afrikalı altda qalmışdı. Belə olduqda bütün gücünü toplayan Tamanqo rəqibini özünə elə bərk sıxdı və onun boğazını elə möhkəm dişlədi ki, ovunu yerə yıxmış aslanın dişlərinin arasından axan qan kimi onun da dişlərinin arasından qan fişqırtı ilə axmağa başladı. Qılınıc kapitanın taqətsiz əlindən düşdü. Tamanqo onu qapdı, sonra ayağa qalxaraq ağzı qanlı-qanlı qələbə çaldığını bildirən bir dəli nəərə çəkdi və iki dəfə dalbadal zərbə endirməklə artıq yarımcan olan rəqibini öldürdü.

Qələbə artıq şübhə doğurmurdu. Yalnız üsyançı qullardan aman diləməyən bir neçə nəfər dənizçi qalmışdı, ancaq ömründə qullara zərrə qədər pislik eləməyən dilmanca kimi hamısını amansızcasına qırdılar. Leytenant şərəflə öldü. O, gəminin arxasına, kiçik çaplı topların qövs cızaraq fırlandıqları və üzərində top güllələrinin doldurulub hazırlandığı vərədənəyə yaxın toplardan birinin arxasına çəkilmışdi; sol əli ilə topu tuşlayır, qılınıc götürdüyü sağ əli ilə də elə məharətlə müdafiə olunurdu ki, qaradərili üsyançıların böyük bir dəstəsi onun üstünə atılmalı oldu. İşi belə görən leytenant topun tətiyini çəkdi, bir-birinə sıxılmış bu insan kütləsinin düz ortasında, qalaq-qalaq olmuş ölənlərin və canverənlərin cəsədi ilə dolu geniş, uzunsov bir keçid açdı. Bir an keçməmiş isə onun özünü tikə-tikə doğradılar.

Axırıncı ağdərili adamın cəsədi doğrandıqdan sonra dənizə atıldı. İntiqamdan məst olmuş qaralar gözlərini sərin mehdən yellənən, qələbə çalsalar da, sanki, hələ də zülmkarlarının itaətində hazır durmağa çalışan, qalibləri quldarlığın hökm sürdüyü bir ölkəyə aparən gəminin ağ yelkənlərinə tərəf qaldırdılar.

Onlar kədərlə düşündülər: “Deməli, hər şey hədəd gedib? Öz ağalarının qanını tökən bizim kimiləri ağların bu böyük peyğəmbəri öz vətənimizə qaytarıb aparmaq istərdimi?!”

Bəziləri deyirdilər ki, Tamanqo buna itaət edəcəkdir və dərhal Tamanqonu harayladılar.

Tamanqo gəlməyə tələsmirdi. Onu gəminin arxa tərəfindəki kayutların birində, əlinin birini kapitanın qanlı qılıncına dayaq edib ayaq üstə dayanmış vəziyyətdə gördülər. O birini isə arvadı Ayişəyə tərəf uzatmış, Ayişə onun qarşısında diz çökmüşdü və onun əlindən öpürdü. Qələbə sevinci onun bütün varlığına hakim kəsilən qəmli-kədərli narahatlığı yüngülləşdirə bilmirdi. O, başqalarından ayıq idi və vəziyyətinin çətinliyini çox yaxşı başa düşür, hiss edirdi.

Nəhayət, o, sifətində güclə sezilən arxayınlıq ifadəsi yuxarı göyertədə göründü. Hər tərəfdən yüksələn anlaşılmaz, qarmaqarışlıq hay-küyün içərisində Tamanqo ağır addımlarla, sanki, ətrafındakılar üçün hazırda ömürdən gedən anı tutub saxlamaq, yaxud azacıq da olsa, ləngitmək məqsədilə gəminin sükanına yaxınlaşdı; elə bil, bu an, məhz elə bu an onun nə qüdrətə malik olduğunu təyin edəcəkdə.

Bu boyda gəmidə elə küt adam tapılmazdı ki, gəminin hərəkətinin göz qabağındakı çarxından və onunla üzbəüz yeşikdən asılı olduğunu başa düşməsin. Ancaq bu mexanizmdə, sanki, böyük bir sirr vardı. Tamanqo dodaqlarını tər-pədə-tər-pədə uzun-uzadı kompasa diqqətlə baxdı; elə bil, kompasin siferblatında çəkilməmiş cizgiləri oxuyurdu. Sonra əlini alını-na apardı və çətin bir məsələnin həlli üçün baş sındıran riyaziyyatçı görkəmi aldı. Bütün zəncilər ağızlarını açıb gözlərini ona zilləyərək hər bir hərəkətini həyəcanla izləyirdilər. Nəhayət, o, cəhaləti, inam və qorxu hisslərini bürüzə verən bir hərəkətlə cəld sükanın çarxından fırlatdı.

Ehtiyatsız, daha doğrusu, at minməkdə naşı bir cəngavərin məhmızından yerə-göyə sığmayıb cilov gəmirən kəhər kimi qəşəng, ikidorlu yelkən gəmisini “ESPERANS” bu qəfil, gözlənilməz hərəkətdən dalğaların üzərində şahə qalxdı. Gəmi, sanki, qiyam qaldırmış və elə indinin özündə onu idarə edən naşı sükançı ilə birlikdə okeanın girdabına qərç olmaq istəyirdi. Yelkənlərin istiqaməti ilə sükanın arasındakı əlaqə birdən-birə, gözlənilmədən elə pozuldu ki, gəmi əyildi, özü də elə əyildi ki,

baxsaydın deyərdin ki, bu saat batacaq. Yelkənlərin asılması üçün üfəqi vəziyyətdə vurulmuş ağaclar suya batdı. Gəmidəkilərdən bəzisi müvazinətini itirib yıxıldı, bir neçəsi də gəminin kənarına dıgırlandı. Elə həmin dəqiqə də gəmi fəlakətlə bir daha ölüm-dirim mübarizəsi aparacaqmış kimi, dalğanın əks istiqamətinə tərəf qamətini vüqarla düzəltdi. Külək bərkidi və birdən-birə hər iki dor ağacı böyük, dəhşətli şaqqıltı ilə dibindən sınıb düşdü, ağır buraz kimi yuxarı göyərtəni başdan-ayağa tutdu.

Bərk qorxuya düşmüş zəncilər dəhşətli bağırtılarla gəmi anbarının ağzına tərəf qaçdılar; ancaq yelkən olmadığına görə külək heç bir maneəyə rast gəlmədiyindən gəmi müvazinətini düzəltdi və dalğaların qoynunda yüngülcə yırğalanmağa başladı. Belə olduqda zəncilərin ən cəsurları göyərtəyə qalxdılar və buranı zibilləmiş dor ağaclarının qırıntılarını yığışdınıb təmizləməyə başladılar. Tamaqo dirsəyini kompasın yerləşdirildiyi şkaflın kənarına söykəyərək əlinin arxası ilə üzünü örtmüş və hərəkətsiz halda donub-qalmışdı. Ayışə onun yanında dayanmış, ancaq onunla kəlmə kəsməyə cürət etmirdi, matı-qutu qurumuşdu. Zəncilər yavaş-yavaş Tamaqoya yaxınlaşdılar. Pıçılı başlandı, çox keçmədi ki, pıçılı məzəmmət tufanına və nəhayət, söyüşə çevrildi:

– Satqın! Fırılacaq! – zəncilər qışqırmağa başladılar. – Bizim bədbəxtliyimizə bais sənən! Sən bizi aqlara satdın! Onlara qarşı üsyana sən bizi məcbur elədin! Bizə öz biliyindən dəm vurdun, bizi doğma vətənə qaytarıb aparacağına söz verdin. Biz də gör nə qədər ağılsız olduq ki, sənə inandıq! Gördün, az qalmışdı ki, hamımız məhv olaq, çünki sən aqların bütünü təhqir etdin.

Tamaqo başını qürurla yuxarı qaldırdı, onu əhatə edən zəncilər qorxularından kənara çəkildilər. O, iki tufəng götürdü, işarə ilə onun dalınca gəlməyi arvadına əmr etdi, arxasında dayanan insan axınıni keçdi və gəminin burnuna tərəf irəlilədi. O, burada boş çəlləkləri və taxtaları bir yerə yığıb səngər düzəltdi, sonra isə adamın canına vahimə salan tufənglərin lülələrinin çıxdığı bu örtülü səddin ortasında durdu. Üsyan edənlər arasın-

da kimisi ağlayır, kimisi də əllərini göyə qaldırıb səcdə edir, öz bütələrini və ağlarının köməyə çağırırdı. Kompasın qarşısında diz çöküb oturanlar daimi hərəkətdə olan əqrəbə pərəstiş edilmiş kimi sitayiş edir, onları doğma ölkələrinə aparması üçün dua oxuyurdular. Bir neçəsi isə ümidi yerdən-göydən üzülmüş halda, dərd-qəm içində yuxarı göyertədə uzanmışdı. Yaşamaq ümidini tamamilə itirmiş bu bədbəxt insanlar arasında dəhşətdən hönkür-hönkür ağlayan qadınları və uşaqları, kömək diləyən, ancaq belə bir köməyi alacağına ümidini itirmiş, səs-səsə verib ulaşan iyirmiyə qədər yaralını təsəvvürünüzə gətirin.

Yuxarı göyertədə gözlənilmədən bir zənci görüldü, sevincdən üzü güldü. O, ağların arağı gizlətdikləri yeri elə indicə tapdığını hay-küylə bildirdi. Onun sevincindən, hərəkətindən sezilirdi ki, tapdığı araqdan vurub. Bu xəbər göyertədəki bədbəxtlərin səs-küyünü yatırdı. Hamı araq anbarına tərəf götürüldü və içkidən doyunca içdi. Bir saat keçəndən sonra onlar göyertədə atılıb-düşür, deyib-gülür, sərəşluğun bütün eybəcər hərəkətlərini “nümayiş” etdirirdilər. Onların rəqsləri və mahnıları, yaralıların hönkürtüsü iniltilərlə eyni vaxtda “ifa olunurdu”. Günü qalan hissəsi və bütün gecə bu minvalla keçdi.

Səhər hamı oyanandan sonra yenə də ümitsizlik... Gecə yaralıların çoxu ölmüşdü. Gəminin dövrəsində meyitlər suyun üzündə yırğalanırdı. Səmanı bulud örtmüş, dəniz təlatümlü idi. Məsləhət-məşvərət başlandı. Tamanqonun qarşısında indiyə kimi öz bilikləri barədə ağız açıb danışmağa cürət etməyən zəncilərdən bir neçəsi indi sehrkar məharəti ilə öz təkliflərini yağdırırdı. Onlar uzun-uzadı dua oxuyub bəxtlərini sınaçılar. Hər bir uğursuz cəhddən sonra qullar daha çox ruhdan düşür, daha çox məyus olurdular. Nəhayət, söhbət hələ də öz səngərindən çıxmayan Tamanqo haqqında getdi. Bütün bunlardan sonra, necə olsa, gəmidəkilər arasında ən başbiləni yenə də o idi və yalnız Tamanqo onları öz əli ilə saldığı bu dəhşətli girdəbdən çıxara bilərdi. Məsələləri sakit, dinc yolla yoluna qoymağa vəkil edilən bir qoca Tamanqoya yaxınlaşdı, səngərdən çıxıb fikir mübadiləsi aparmağı ondan xahiş etdi. Ancaq Roma zadəganı Koriolan kimi tərsliyinə salan Tamanqo onun bütün

xahiş və yalvanşlarını qulaqardına vurdu. Gecə, qanının lap qara vaxtında o özü üçün suxarı və qaxac ət ehtiyatı yığdı. Görünür, öz daldalanacağında bundan sonra tək-tənha yaşamaq qərarına gəlmişdi.

Araqdan hələ qalmışdı. Heç olmasa, o, dənizi, quldarlığı və yaxınlaşan ölümü unutturur. İçirsən, şirin yuxu aparır səni. Afrikanı yuxuda görürsən, kitrə meşələri, üzünə həmişə açıq olan küləş daxmalar, kölgəsində bütöv bir kənd yerləşən nəhəng baobab ağacları gözünün qabağından keçir. Bir gün əvvəl olduğu kimi, yeyib-içmək yenidən başlandı. Beləliklə, bir neçə gün də ötdü. Qışqırmaq, ağlamaq, saçlarını yolmaq, sonra lülqənbər olana qədər içmək və yatmaq – bax onların günü-güzəranı, həyat təzi belə idi. Çoxu içməkdən ölürdü, bəziləri dənizə atılır, yaxud özünü xəncərlə vurub öldürürdü.

Bir gün səhər Tamanqo öz istehkamından çıxdı və böyük dor ağacının qırılıb qalmış hissəsinə tərəf irəlilədi.

– Ey qullar, – o, sözə başladı, – yuxuda o gözəgörünməz mənim gözümə göründü, sizi buradan qurtarmağın yollarını göstərdi. Sizin naşükürlüyünüzə, nankorluğunuza görə gərək mən sizi elə belə qoyub gedəydim. Ancaq mən bu qışqırışan uşaqlara və qadınlara rəhm etdim. Bunlara yazığım gəldi. Sizi bağışlayıram, indisə mənə qulaq asın!

Bütün zəncilər başlarını ehtiramla aşağı saldılar və Tamanqonun ətrafında sıxlaşdılar.

– Bu böyük evləri, – Tamanqo gəmiyə işarə ilə sözüinə davam etdi, – yerindən tərpədir düz yoluna salan ovsunları yalnız ağlar bilirlər; biz isə, bizim tərəflərdəki qayıqlara oxşayan bu yüngül qayıqları istədiyimiz kimi idarə edə bilərik. Bax onları yemək ehtiyatı ilə dolduraq, özümüz də minək içərisinə və küləyin əsdiyi istiqamətdə avar çəkək; mənim də, sizin də, bir sözlə, hamımızın Allahımız küləyi bizim ölkəyə tərəf əsdirər.

Ona inandılar. Heç vaxt, heç yerdə belə ağılsız plan görünməmişdi. Kompasdan istifadə etməyi bacarmadığından və həm də hazırkı su yollarına nəbələd olduğundan “Allaha Təvəkkül!” deyib getməkdən başqa Tamanqonun ayrı əlacı yox idi. Bu fikirlə o, belə təsəvvür edirdi ki, avar çəkib düz qabağa – irəli

getsə, axırda zəncilərin yaşadığı bir torpağa gəlib çıxacaqdır; çünki o bilirdi ki, zəncilərin haradasa torpağı var və ağlar öz gəmilərində yaşayırlar. Bütün bunların hamısını o, öz anasından eşitmişdi. Xilasedici qayıqlara minmək üçün hər şey və hamı hazır oldu; ancaq bütün qayıqların arasında avarla hərəkətə gətiriləcək iki qayıqdan savayı istifadə ediləsi heç nə yox idi; bunlardan biri böyük, digəri isə balaca idi; bunlar da, təxminən, səksən nəfər sağ qalmış zəncinin hamısını tutmazdı. Bütün yaralılar və xəstələri beləcə qoyub getməkdən başqa çarə yox idi. Xəstə və yaralıların çoxu tərک etməzdən əvvəl onları öldürməyi xahiş etdi.

Hər iki qayıq çox çətinliklə suya salınıb yüklənəndən sonra zəncilər hər an onları udmağa hazır olan coşqun, tufanlı dənizdə gəmini tərک etdilər. Gəmidən əvvəlcə kiçik qayıq aralandı. Tamanqo isə Ayişə ilə birlikdə, daha çox yüklənmiş və buna görə də ağır, son dərəcə ləng tərپənən böyük qayığa minmişdi. İkidorlu yelkənli gəmidə qalmış yaralıların və xəstələrin yalvarışlı, iniltili qışqırıqları hələ də eşidildi, qulaqlarda səsləndiyi bir məsafədə ikən güclü bir dalğa artıq dənizə çıxmış böyük qayığın üstündən aşdı və onun içərisini su ilə doldurdu. Heç bir dəqiqə keçməmiş qayıq batdı. Kiçik qayıqdakılar oradakıların fəlakətə uğradıqlarını gördülər və avarçəkənlər, heç olmasa, batanlardan bir neçəsini xilas etmək niyyəti ilə sürəti ikiqat artırdılar.

Böyük qayığa minənlərin, demək olar, hamısı batdı; on iki nəfər özünü gəmiyə ancaq çatdıra bildi. Bu on iki nəfərin içərisində Tamanqo ilə Ayişə də vardı. Günəş batanda onlar balaca qayığın gözdən itdiyini gördülər, ancaq qayıqdakıların başına nə gəldiyindən heç kim xəbər tutmadı.

Nə üçün oxucunu aclığın ağır, zəhlətökən təsviriylə yorum? Ensiz bir məkanda iyirmi nəfərə qədər adam gah dalğalı dənizdə yırğalanır, gah qızmar günəş altında yanır, gah da ki olub-qalan ehtiyatını bir-birinin əlindən qayıb almaq üçün çarpışır, söyüşürdülər. Hər tikə suxarı böyük mübarizə gücünə qazanılırdı; zəif ölürdü ona görə yox ki, güclü öldürürdü; ona görə ki, ölməyi öz ixtiyarına buraxmışdılar; əlacı yox idi, şərait belə idi. Bir neçə

gündən sonra “Ümid” gəmisindəki keçmiş heyətdən Tamanqo ilə Ayişədən başqa heç kim qalmamışdı.

Günlərin bir günündə, axşamqabağrı dəniz yenə təlatümə gəlmiş, külək var gücü ilə əsirdi, hava elə qaranlıq idi ki, gəminin arxasından baxanda onun burnunu görmək olmurdu. Ayişə kapitan kayutunda döşəyin üstündə uzanmış, Tamanqo isə onun ayaqlarının aşağı tərəfində oturmuşdu. Çoxdan idi onlann heç biri kəlmə kəsmirdi.

– Tamanqo, – nəhayət, Ayişə ucadan dilləndi, – nə ki əzab-əziyyətə dözürsən, hamısı mənim ucbatımdandır...

– Mən heç bir əzab-filan çəkmirəm, – Tamanqo kobud cavab verdi. O, hələ də əlində tutduğu suxannın yansını sındırıb döşəyin üstünə, arvadının yanına tulladı.

– Onu özün üçün saxla, – Ayişə suxannı geri itələdi, – mən ac deyiləm. Axı bir də nə üçün yeyim? Ölüm saatım hələ çatmayıb məgər?

Tamanqo dinməz-söyləməz yerindən durdu, səndirləyə-səndirləyə yuxarı göyertəyə qalxdı və sınımış dor ağacının yanında oturdu. Başını sinəsinə əyib öz qəbiləsinin himnini fiştiriciqlə çalmağa başladı. Birdən dənizin və küləyin uğultusundan da bərk bir səs eşidildi; işıq göründü. O, yad qışqırıq səsləri eşitdi; böyük, qara bir gəmi Tamanqonun gəmisinin yanından elə cəld şütüdü ki, yelkənlərinin sarındığı üfuci ağacları onun başının üstündən sivişib keçdi. Həmin gəminin dor ağacına asılmış fənərin işığında o yalnız iki nəfərin sifətini açıq-aydın görə bildi. Bu adamlar nəse qışqırdılar və küləyin axınına düşən gəmi qaranlıqda birdən-birə gözdən itdi. Yəqin ki, gözətçilər fəlakətə uğramış gəmini görmüşdülər və küləkli-tufanlı hava dönüb istədikləri səmtə getməkdə onlara mane olurdu. Bir an keçməmiş Tamanqo topun ağzından püskürən alovu gördü və partlayış səsi eşitdi; sonra başqa bir topun alov püskürdüyünü gördü, ancaq partlayış-filan eşitmədi... daha sonra isə onun qulaqlarına heç bir səs dəymədi. Sabahı gün üfüqdə heç bir yelkən görünmədi. Tamanqo döşəyin üstündə uzandı və gözlərini yumdu. Ayişə elə həmin gecə ölmüşdü.

Bilmirəm bu hadisədən neçə vaxt keçəndən sonra üçdörlü ingilis hərbi gəmisi “Bellon” dor ağcaqları sınımış, ilk baxışdan heyəti tərki edilmiş bir gəmiyə rast gəldi. “Bellon” gəmisindən qayığa oturub həmin gəmiyə yan alanda orada bir ölmüş zənci qadın və bir dəri-bir sümük qalmış kişi (o da zənci idi) gördülər. Onun huşu özündə deyildi, ancaq nəfəsi gedib-gəlirdi. Gəmidəki həkim onunla məşğul oldu. “Bellon” gəmisi Yamaykanın mərkəzi şəhəri Kinqstona çatanda Tamanqo artıq tamamilə sağalmışdı. Başına gələn hadisəni ondan soruşdular. O nə bilirdi hamısını danışdı. Adadakı plantasiya sahibləri onu bir qiyamçı kimi tutub asmağı tələb edirdilər, ancaq şəhərin qubernatoru alicənab adam olduğundan məsələ ilə maraqlandı və ona bəraət qazandırdı; belə ki, onun düşdüyü şəraitə görə özünü müdafiə etməkdən başqa ayrı çarəsi olmamışdır və bir də ki onun öldürdüyü adamlar fransızlar olublar. Zənci kölələri aparən gəmilərdən ələ keçirdikləri zəncilərlə necə rəftar edirdilərsə, onunla da elə rəftar etdilər. Onu azadlığa buraxdılar, yəni yerli hökumətə işləməyə məcbur etdilər; ona gündəlik yeməyindən əlavə, hər gün altı su zəhməthaqqı verdilər. Bu, boy-buxuniu, qədd-qamətli bir adam idi. Yetmiş beşinci alayın komandiri, polkovnik onu gördü və orkestrə götürüb simbalçalan təyin etdi. O, ingilis dilini bir az öyrənmişdi, ancaq heç vaxt bu dildə danışmırdı. Bununla belə, o, həddindən artıq çox rom və şəkər qamışı arağı içirdi. Tamanqo xəstəxanada sətəlcəmdən öldü.

KARMEN

Qadın bəladır, o, ömründə
yalnız iki dəfə gözəl görünər:
sevəndə və ölüm yatağında.

Pallada

I

Coğrafiyaşünaslar deyəndə ki Munda döyüşünün getdiyi yer Bastülü-Pönilər ölkəsində, indiki Monda şəhərinin yaxınlığında, Marbelladan iki lyö məsafədə yerləşir, heç özləri də bilmirlər nə danışırlar. Naməlum müəllifin yazdığı “İspaniya müharibəsi haqqında” əsərinə istinad edərək özümün şəxsi mülahizələrimə və hersoq Osunanın³⁰ olduqca zəngin kitabxanasından topladığım məlumatlara əsasən fikirləşirdim ki, Sezarın respublika müdafiəçilərinə qarşı axırıncı dəfə apardığı ölüm-dirim müharibəsinin getdiyi yerləri Montilla ətrafında axtarmaq lazımdır. 1830-cu il payızın əvvəllərində Əndəlisdə olarkən şübhələrimi tam aydınlaşdırmaq məqsədilə uzunmüddətli səyahətə çıxdım. Bu haqda yaxın günlərdə dərc etdirəcəyim tədqiqat əsəri, zənn edirəm ki, vicdanı təmiz arxeoloqların heç birində şübhə oyatmayacaq. Hələ ki öz həllini tapmamış, bütün Avropa ziyalıların maraqlandığı bu coğrafi problemi mənim elmi tədqiqatım həll etməmişdən əvvəl sizə kiçik bir əhvalat danışmaq istəyirəm; həmin əhvalatın Munda döyüşünün vaxtilə harada getdiyi məsələsi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Mən Korduda bir nəfər bələdçi tutmuş və iki at kirayə etmişdim; yola düşəndə yüküm Sezarın “Şərhlər”³¹ kitabından və bir neçə köynəkdən ibarət idi. Bir gün Kaşena səhrasının hündür yerində yorğunluqdan taqətdən düşdüyüm, susuzluqdan yandığım, günəşin adamı qarşalayan istisindən nəfəs ala bilmədiyim, Pompeyin oğlanlarını və xeyirxah Sezarı lənətlə-

diyim bir vaxtda getdiyim cığırdan xeyli aralı dörd yanını qamış və kol-kos basmış yaşıl bir çəmənlik gözümə sataşdı. Bu, yaxınlıqda bulaq olduğunu bildirirdi. Doğrudan da, yaxınlaşarkən “çəmənlik” adlandırdığım yerin bataqlıq, göründüyü kimi, Kabra silsiləsinin ətəklərində, iki dağın arasındakı keçiddən axıb gələn kiçik bir çayın isə həmin bu bataqlıqda yox olduğunu gördüm. Belə fikirləşirdim ki, çayboyu yuxarı qalxsam, qurbağası və zəlisi daha az olan təmiz su, ya da bəlkə, qayaların arasında kölgəlik bir yer tapardım. Dar keçidin girəcəyində atım kişnədi və mənim görmədiyim başqa bir at isə atıma kişnəməklə cavab verdi. Heç yüz addım getməmişdim ki, bu dar keçid qarşımda birdən-birə bütün genişliyi ilə açıldı və onu dövrələmiş yamacların kölgələdiyi təbii bir sirk meydançasını xatırlatdı. Dincəlmək üçün səyyah bundan gözəl yer tapa bilməzdi. Bulaq yalçın qayaların ayağında qaynayıb axır, ətrafı qar kimi ağ qumla örtülmüş balaca, təbii gölə tökülürdü. Külək tutmayan bu yerdə bulağın sərin suyundan içib böyümüş beş-altı palıd ağacı gölün hər yanına qalın kölgə salmışdı; nəhayət, bu təbii gölün ətrafında bitən zərif və sığallı ot, dediyim təbii sirk meydançasından on lyö məsafədə yerləşən karvansaraların heç birində kimsənin tapa bilmədiyi çox rahat bir yatağı xatırladı.

Belə gözəl, füsunkar yeri kəşf etmək şərəfi, yəqin ki, mənə aid edilə bilməzdi. Çünki mən ora çatanda bir nəfər artıq orada dincəlirdi və hələ üstəlik, şirin yuxudaydı. At kişnərtisindən oyanmış həmin adam yerindən qalxdı və sahibinin yatmasından istifadə edərək ətrafındakı otlardan doyunca yeyib dayanmış atına yaxınlaşdı. Bu, ortaboylu, zəhmli və məğrur baxışlı, zahirən qüvvətli cavan bir oğlan idi. Bəlkə də, vaxtilə gözəl olmuş sifəti günəşdə çox yandığından indi saçlarından da qara idi. Bir əli ilə atının cilovundan tutmuş, o biri əlində isə qısalülə, fitilli bir tüfəng vardı. Hər şeydən əvvəl, etiraf edirəm ki, fitilli tüfəng və onu əlində tutmuş adamın zəhmli baxışı məni bir az təəcübləndirdi. Onun oğru olduğunu ağılıma gətirməzdim. Oğrular haqqında çox eşitsəm də, onlarla heç vaxt rastlaşmamışdım. Başqa yerlərdə mal alverinə getmək üçün təpədən-dırnağa

silahlanmış icarədarları o qədər görmüşdüm ki, indi əlində odlu silah tutmuş bu naməlum adamın niyyəti məndə heç bir şübhə oymadı. Bir də fikirləşdim ki, mənim köynəklərim və Elzevir-lərin mətbəəsində nəşr olunmuş “Şərhlər” kitabı onun nəyinə lazımdır? Əlində odlu silah tutmuş bu naməlum adamı, sadəcə olaraq, gülümsəyərək başımın işarəsi ilə salamladım və onun yuxusuna marie olub-olmadığımı soruşdum. Cavab verməmiş-dən əvvəl o, məni başdan-ayağa diqqətlə süzdü və sonra bu yoxlamadan razı qalıbmış kimi, eyni baxışla bizə tərəf irəliləyən bələdçimə baxdı. Bələdçinin açıq-aşkar bərk qorxduğunu və rənginin sapsarı saraldığını gördüm. Öz-özümə düşündüm: “Ah! Bu nə pis görünüş oldu?!” Ancaq ehtiyatlı olduğu üçün narahatlıq keçirməməyi qət etdim. Atıdan düşdüm, atların cilovunu bələdçiyə verdim, özüm isə dizlərimi bulağın kənarına söykəyərək əllərimi və başımı bulağın suyunda islatdım, sonra Jedeonun əsgərləri kimi doyunca bulaq suyundan içdim və özümü üz-üstə çəməniyə yıxdım. Buna baxmayaraq, bələdçini və namə-lum adamı gözdən qoymur, onların hər hərəkətini izləyirdim. Birincisi canını dişinə tutaraq yaxınlaşırdı; o biri isə bizə qarşı pis niyyəti yoxmuş kimi atını buraxdı. Əvvəlcə tuşlanmış halda tutduğu odlu silahının lüləsi indi aşağı enmişdi. Azacıq da olsa, bu hərəkətimə görə mənə pis baxacaqlarını ağılıma belə gətir-mədən otun üstündə uzandım və əlində silah tutmuş bu adam-dan yanında alışqanı olub-olmadığını çəkinmədən soruşdum. Həm də siqar qutumu çıxardım. İndiyə kimi hələ kəlmə kəsmə-yən bu naməlum adam cibini qurdaladı və alışqanını çıxarıb siqarımı yandırmağa çalışdı. O, şübhəsiz, iltifat göstərməyə başlayırdı, çünki mənimlə üzbəüz oturmuşdu. Bununla belə, silahını özündən kənara qoymurdu. Siqarımı yandırandan sonra ən yaxşı siqarlardan birini seçdim və ondan çəkib-çəkmədiyini soruşdum. Həmin adam cavab verdi:

– Bəli, senyor.

Bunlar onun indiyə kimi dediyi ilk sözlər idi ki eşidirdik və mən o saat hiss etdim ki, o, “s” səsini əndəlisilər kimi tələffüz etmir³², elə buradan onun da mənim kimi bir səyahətçi olduğunu yəqin etdim, ancaq heç şübhəsiz, o, arxeoloq deyildi.

– Bax bu, sizin çox xoşunuza gələcək! – Havana siqarının ən əla növündən birini ona təqdim edərək dedim.

O, başını yüngülcə əyməklə mənə təşəkkür etdi, siqarını mənim siqarımdan yandırdı, bir daha başının hərəkətiylə mənə öz razılığını bildirdi və bundan sonra çox böyük ləzzətlə siqarını tüstülətdi.

Burnunun deşiklərindən və ağızından tüstü buraxaraq xoşhallaqla dedi:

– Ah! Gör nə vaxtdır çəkmirəm!

İspaniyada verilmiş və qəbul edilmiş siqar Şərqdə duz-çörək kəsmək kimi qonaqpərvərlik, dostluq, ünsiyyət əlaqələrini yaradır. Mənim bu adamım özünü mən düşündüyümdən daha çox söhbətçil göstərdi. Burası vardı ki, özünün Montilla əyalətindən olduğunu söyləməsinə baxmayaraq, bu yerləri yaxşı tanımadığı hiss olunurdu. O hətta hazırda olduğumuz bu vadinin adını da bilmirdi. Ətraf kəndlərdən heç birinin də adını deyə bilmədi. Nəhayət, mən ondan bu ətraflarda uçub-dağılmış divarlara, kənarları yazılı iri kirəmit parçalarına, üzərində yazı həkk olunmuş daşlara rast gəlib-gəlmədiyini soruşduqda o, belə şeylərə heç vaxt diqqət yetirmədiyini söylədi. Bunun əvəzində isə özünü atçılıqda mahir bilici kimi göstərdi. O, mənim atımı pislədi, bu fikri demək o qədər də çətin deyildi. Sonra isə öz atının məşhur Kordu at cinsindən olduğunu söylədi. Doğrudan da, əsl cins atdır, yorulmaq nə olduğunu bilməz, sahibinin dediyinə görə, otuz lyölük yolu bıməfəsə dördnalə, yaxud yorğa yerişlə gedə bilər. Söhbətinin şirin yerində bu naməlum adam, sanki, artıq danışıdığından özü də təəccübləndi və əsəbi halda birdən dayandı.

– Məsələ burasındadır ki, mən Korduya tez çatmaq üçün tələsirdim, – nədənsə, bir qədər sonra sıxıla-sıxıla əlavə etdi, – məhkəməlik bir işə görə birisindən xahiş etməli idim...

O, söhbət edə-edə, gözlərini aşağı dikmiş bələdçim Antonioya baxırdı.

Oturduğumuz kölgəlik və bulaq o qədər xoşuma gəldi ki, montillalı dostlarımla bələdçimin heybəsinə qoyduqları qaxac edilmiş əla donuz əti yadima düşdü. Mən onları bələdçimə

gətizdirdim və tanımadığımı bu qəribə adamı da yüngülvari yol yeməyindən öz qismətini götürmək üçün süfrəyə dəvət etdim. Öz-özümə fikirləşdim: “Əgər çoxdan siqar çəkməmişdirsə, deməli, bu adam, azı, iki gündür dilinə heç nə vurmayıb”. O, yeməyi ac qurd kimi diri-diri udurdu. Mənə belə gəldi ki, Allah mənə bura elə bu adam üçün göndərmiş. Səyahətimizin başlandığı gündən ta indiyə qədər mənə boşboğazlıqda tayı-bərabəri olmayan bir adam kimi görünən bələdçim indi az yeyir, bizim ikimizdən də az içir və demək olar, kəlmə kəsmirdi. Görünür, o ya qonağın burada olmasından sıxılırdı, ya da ki səbəbini bilmədiyim nəsə şübhəli bir məsələyə görə bunlar bir-birindən ehtiyat edirdilər.

Çörəyin son qırıntılarını və donuz ətini artıq yeyib qurtarmış, ikinci siqarı çəkmışdik. Mən bələdçimə atlan cilovlamağı tapşırırdım ki, o, məndən gecəni harada keçirəcəyimi soruşdu.

Bələdçimin mənə vurduğu işarəsinə vaxtında diqqət edə bilmədiyimə görə Küervo karvansarasına gedəcəyimi söylədim.

– Dediyniz yer sizin kimi alicənab adam üçün bir o qədər də yaxşı yer deyil, müsyö... Mən də ora gedirəm və sizi müşayiət etməyimə icazə versəniz, yol yoldaşı olarıq.

– Böyük məmnuniyyətlə, – atın üstünə qalxaraq cavab verdim.

Atımın üzəngisini tutan bələdçim mənə yenə göz vurdu. Ona çiyinlərimi çəkməklə cavab verdim və bildirdim ki, mən heç nədən şübhələnmişəm və çox rahatam. Biz yola düşdük.

Antonionun vurduğu müəmmalı işarələr, onun narahatlığı, naməlum adamın ağzından qaçırdığı bir neçə söz, xüsusilə bir gündə otuz lyö məsafə getməsi və bunu ağlasığmaz bir tərzdə izah etməsi məndə yol yoldaşım haqqında müəyyən fikir oyatdı. Mən bu adamın qaçaq və ya oğru olduğuna şübhə etmirdim. Axı bunun mənə nə dəxli? Bir də ki ispaniyalıların təbiətini yaxşı bildiyimdən mənimlə çörək kəsib siqar çəkən bir adamdan qorxmaq lazım olmadığına əmin idim. Hətta onun yanımda olması bütün gözlənilməz hadisələrdə bir də böyük kömək idi. Başqa sözlə desək, həmin adamın quldur olduğunu bilmək özü mənim üçün çox xoş idi. Belə adamları hər gün gör-

mək hamıya qismət olmur və üstəlik də, belə təhlükəli adamlar yanaşı yol gedəsən, xüsusilə həmin adam sənə xoş gələ, özün də ona isinişəsən.

Bu naməlum adamın kim olduğunu aydın bilmək məqsədilə bələdçimin göz-qaşla vurduğu işarələrə baxmayaraq, mən məşhur yolkəsənlərdən, oğrulardan söhbət saldım. Aydın məsələdir ki, mən həmin adamlar haqqında rəğbətlə danışıdım. Həmin bu vaxtlar Əndəlisdə Xose-Mariya adında çox məşhur bir quldur var idi ki, söhbəti, igidliyi dillərdə gəzirdi. “Yoxsa yanımdakı elə Xose-Mariyadır?” – deyə fikirləşdim. Mən bu igid haqqında bildiklərimin hamısını danışıdım, onun alicənablığına və igidliyinə heyran olduğumu ağızdolusu bildirdim.

– Xose-Mariya təlxəyin birisidir! – bu qəribə adam soyuq-qanlıqla dilləndi.

Öz-özümdən soruşdum: “O, həqiqəti etiraf edir, yoxsa təvazökarlıq eləyir?” Çünki mən yol yoldaşıma diqqətlə baxdıqda onda Əndəlis şəhərindəki qapıların çoxuna yapışdırılmış elanlarda Xose-Mariyanın əlamətlərini görürdüm. Bəli, lap elə o özüdür ki var... Sarı saçlar, göy gözlər, yekə ağız, cərgələnmiş çəşəng dişlər, balaca əllər, nazik köynək, gümüş düyməli məxmər gödəkcə, ayağında ağ dəridən qunc, kəhər at... Daha şübhə-filan yoxdur! Ancaq gərək bunu tanıdığımı hiss etdirməyəm.

Biz gəlib karvansaraya çatdıq. Karvansara həmin bu adamın təsvir etdiyi kimi, yəni indiyə qədər gördüyüm karvansaralardan ən yoxsulu, dilənçi kökündə olanı idi. Böyük bir otaq həm mətbəx, həm yemək və yataq otağı idi. Ocaq elə buradaca, otağın ortasında hamar bir daşın üstündə qalanır, tüstüsü isə tavanın ortasındakı deşikdən, bacadan çıxıb gah havada bulud kimi dayanır, gah da karvansaradan bir neçə addımlıqda yerdə duman kimi sürünürdü. İçəridə, divarboyu yerə köhnə qatır dəriləri döşənmişdi; bunlar burada gecələyən səyyahların yataqları idi. İndicə təsvir etdiyim bu yeganə otaqdan iyirmi addım aralı, tövlə kimi istifadə olunan çardağabənzər bir tikili vardı. Təbiətin qoynundakı bu gözəl mənzildə oturduğumuz vaxt burada qoca bir qadından, on-on iki yaşlarında bir qız

uşağından başqa canlı məxluq yox idi. İkisinin də sifəti his çəkmiş, üst-başlarından cin ürküdü: başdan-ayağa cır-cındır içində idilər.

“Qədim Munda Betika əhalisindən bu günə qalanlar bax elə bunlardır! – öz-özümə fikirləşirdim. – Ah! Sezar! Ah, müqəddəs Pompey! Siz yenidən bu dünyaya gəlsəydiniz, heç bilirsiniz necə təəccüblənərdiniz?”

Mənim yol yoldaşımı görəkən həmin qarı təəccüb doğuran bir heyrətlə qışqırdı:

– Ah! Senyor don Xose!

Don Xose qaşlarını çatdı və əlini yuxarı qaldırmaqla həmin dəqiqə də qannın sözünü ağzında qoydu. Mən bələdçimə tərəf çevrildim və başqalarının anlaya bilməyəcəyi bir işarə ilə onu başa saldim ki, bu gecəni birlikdə keçirəcəyim adam haqqında mənə söz deməyə lüzum yoxdur. Hər şey aydın idi. Şam yeməyi mən gözlədiyimdən də əla oldu. Bizə hündürlüyü bir ayaq ucalığında olan balaca stolun üstündə əvvəlcə düyüdən hazırlanmış xörək, yanında qızardılmış qart bir xoruz və sonra acı bibər, daha sonra yenə də bitki yağında qızardılmış bibər, nəhayət, *gaspacho* deyilən bibər salata verildilər. Üç cür xörəyin üçü də həddindən artıq acı olduğundan tez-tez Montilla şərabından içməli olurduq. Yeyəndən sonra divardan asılmış mandolinanı görəndə – onu da deyim ki, İspaniyada hansı evə getsəniz, mandolina görərsiniz – mən bizə xörək verən balaca qız uşağından, əgər bacarırsa, bir az çalmağını xahiş etdim.

Qız:

– Xeyr, bacarmıram, – cavab verdi, – ancaq don Xose elə gözəl çalır ki!

– Eləsə, lütfən, mənim üçün bir mahnı oxuyun! – yenə də qıza müraciət etdim. – Sizin milli musiqini ehtirasla sevirəm.

Don Xose şən halda:

– Məni əla siqarlara qonaq edən sizin kimi alicənab, səmi mi bir cənab üçün heç nəyi əsirgəmərəm! – dedi və mandolinanı ona verməsini qıza işarə etdi.

Sonra mandolinanı sinəsinə basıb çala-çala oxumağa başladı. Onun səsi kobud, ancaq məlahətli idi, oxuduğu mahnı isə

anlaşılmaz və qəribə səslənirdi. Mahnının sözlərinə gəldikdə isə mən o sözlərdən heç birini başa düşə bilmədim.

– Əgər səhv etməməyə, oxuduğunuz mahnı ispan mahnısı deyil, – dedim, – bu, mənim “Əyalətlər”də³³ eşitdiyim sorsikolara³⁴ oxşayır; sözləri də, gərək ki, bask sözləridir.

– Bəli, elədir ki var, – qəmli-kədərli halda cavab verdi.

O, mandolinanı yerə qoydu və əllərini qoynunda çarpazlayıb qəribə bir hüznə sönməkdə olan ocağa tamaşa etməyə başladı. Balaca stolun üstünə qoyulmuş lampanın işığında onun həm nəcib, həm də heybətli görünən sifəti mənə Miltonun İblisini xatırladırdı³⁵. Bəlkə, həmin İblis kimi mənim yol yoldaşım da elə bu saat tərک etdiyi el-obasını və hansı bir səhvə görəsə bu eldən qovulduğunu düşünürdü? Mən söhbəti yenidən təzələməyə cəhd edirdim, ancaq o, qəmli xatirələrə dalıb mənə cavab vermirdi. Qarı otağın bir küncündə, ipin üstünə gərdək kimi atılmış cırıq yorğanının arxasında artıq şirin yuxuda idi. Balaca qız da qadınlara məxsus yerdə, qarının yanında yatmışdı. Vəziyyətin belə olduğunu görən bələdçim yerindən qalxıb mənə dedi ki, onun dalınca tövləyə gedim, ancaq bələdçimin dediyi sözlərdən qəfildən sıçrayıb yerindən qalxan don Xose acıqla bizdən hara getdiyimizi soruşdu.

– Tövləyə! – bələdçi cavab verdi.

– Nə edəcəksiniz orada? Atların yemi var. Yatın burada, ağa icazə verər.

– Qorxuram ki, ağanın atı xəstələnə, istəyirəm ağa özü ata baxsın, bəlkə, bir şey lazım oldu, o özü bilir nə etmək lazımdır.

Aydın məsələ idi ki, Antonio mənimlə təklildə, məxfi danışmaq istəyirdi; ancaq mən don Xosedə şübhə oyatmaq istəmirdim və bir də bizim burada olduğumuz bir vaxtda mənə elə gəlirdi ki, yaxşısı budur, özümüzü daha etibarlı aparaq. Antonioya cavab verdim ki, at işində o qədər də səriştəm yoxdur və mən yatmaq istəyirəm. Don Xose onu tövləyə ötürdü və tez də qayıdıb gəldi. O, mənə dedi ki, ata heç nə olmayıb, ancaq bələdçi bu heyvanı çox əzizləyir; onu gödəkcəsi ilə sürtür ki, təri qurusun, özü də bütün gecəni xoşladığı həmin məşğulliyətlə keçirmək istəyir. Bu vaxt mən qatır dərilərinin üstündə

uzanmışdım; özüm də paltoma elə möhkəm, elə səliqəli bürünmüşdüm ki, dərilərə toxunmayım. Mənim yanımda yatmaq üçün üzr istəyib icazə alandan sonra – o, ədəb qaydasını gözləyirdi – don Xose qapının ağzında yıxılıb yatdı; ancaq yatmamışdan qabaq silahına güllə qoydu və onu balıq əvəzinə başının altına qoyulmuş dağarcığın altına soxdu. “Gecən xeyrə qalsın!” deyib bir-birimizə şirin yuxu arzuladıq və beş dəqiqədən sonra biz artıq şirin yuxuda idik.

Çox yorğun olduğumdan belə evdə yata billirdim, ancaq bir saat keçməmişdi ki, qaşınma yuxumu qaçırtdı. Elə həmin dəqiqədən bunun səbəbini başa düşdüm, yerimdən qalxdım və gecənin qalan hissəsini bu taxtabitili evdə keçirməkdənsə, açıq havada yatmağı daha üstün tutdum. Ayaqlarımın ucunda yeriyərək qarıya çatdım və qapının ağzında daş kimi yıxılıb yatmış don Xosenin üstündən elə adladım, həyətə elə səssiz-səmişsiz çıxdım ki, o oyanmadı. Qapının yanındakı geniş taxta skamyanın üstündə uzandım və gecəni səhər eləmək üçün yerimi istədiyim kimi rahatladım. Gözlərimi ikinci dəfə yummağa hazırlaşdığım bir anda mənə elə gəldi ki, yanımdan bir adam və bir at kölgəsi keçdi, özləri də elə keçirdilər ki, heç bir səs, hənirti yox idi. Yatağımda dikəldim və Antonionu tanıdım. Belə bir vaxtda onu tövlədə yox, məhz həyətdə gördüyümdən məni təəccüb bürüdü, yerimdən qalxıb onun yanına getdim. Məni görəni kimi o dayandı.

– O haradadır?

– Karvansarada. Yatır. Taxtabitilərdən qorxmur. Bu atı nə üçün apanrsan?

Bu vaxt gördüm ki, səs çıxmasın deyə Antonio atın ayaqlarını yorğanın cırıq parçaları ilə, özü də çox səliqəli sarımışdır.

Antonio mənə dedi:

– Allah xatirinə, bir az astadan danışın! Görmürsünüz ki, bu adam kimdir? Xose Navarrodur, Əndəlisin ən məşhur qulduru. Bütün günü sizə işarə vururam, başa düşürsünüz ki, düşürsünüz.

– Quldurdur, ya hər nədir, mənə nə dəxli? – cavab verdim, – bizdən ki bir şey oğurlamayıbdır.

– Allah köməyiniz olsun! Ancaq onu ələ verən adam üçün iki yüz dukat pul mükafatı ayrılmışdır. Buradan bir lyö yarım məsafədə ulanlar³⁶ məntəqəsi var, tanıyıram, səhər açılmamış mən igidləri buraya tökəcəyəm. Mən onun da atını aparardım, amma elə yamandır ki, çər dəymişə Navarrodan başqa heç kim yaxın dura bilmir.

Ona dedim:

– Allah sizə lənət eləsin! Bu yazıq sizə nə pislik edib ki, onu satırsınız? Bir də ki həmin bu adamın dediyiniz quldur olduğuna əminsinizmi?

– Lap əlimin içi kimi bilirəm. Elə indicə o, mənimlə bərabər tövləyə gələndə mənə dedi: “Sən, deyəsən, axı məni tanıyırsan, əgər mənim kim olduğumu bu xeyirxah cənaba desən, gülləni beyninə çaxaram”. Qalın, ağa, siz qalın onun yanında. Sizin üçün qorxulu bir şey yoxdur. Nə qədər ki siz onun yanındasınız, o heç nədən şübhələnməz.

Biz danışıq-danışıq karvansaradan o qədər aralanmışdıq ki, nal səslərini evdəkilərdən heç kim eşidə bilməzdi. Antonio bir göz qırpımında atın ayaqlarına sarıdığı cır-cındırı açıb kənara tulladı, sonra ata minmək istədi. Mən onu yoldan saxlamaq, bu yoldan çəkəndirmək üçün onu gah hədələməyə, gah da dilə tutmağa çalışdım.

O, mənə dedi:

– Mən lüt oğlu lütün biriyəm, ağa, iki yüz dukatı itirə bilmərəm, xüsusilə ölkəni belə pozğun tör-töküntülərdən, əclafıardan qurtarmaq haqqında söhbət getdiyi bir vaxtda. Ancaq özünüzü gözləyin, Navarro oyansa, hər şeydən əvvəl silahdan yapışacaq, onda vay halınıza. Mən təhlükədən artıq uzaqlaşmışam. Necə bacarırsınız, elə də başınıza çarə qılın.

Bu tühaf adam artıq yəhərdə idi; o, atı mahmızladı və çox keçmədi ki, gecənin qaranlığında gözdən itdi.

Mən bələdçimin əlindən bərk hirsələnmişdim və özümü çox narahat hiss edirdim. Bir az fikirləşdikdən sonra müəyyən qərara gəldim və yenidən karvansaraya qayıtdım. Don Xose narahatlıqla yatır, yuxusuz keçirdiyi bir neçə günün yorğunluğunu canından çıxarırdı. Onu oyatmaq üçün möhkəm silkələməyə

məcbur oldum. Mən onun qorxunc, vəhşi baxışını və silahını qapmaq üçün etdiyi hərəkəti ömrüm boyu unutmuyacağam; ehtiyat üçün mən onun silahını yatağından bir az aralı qoymuşdum.

– Müsyö, – dedim, – sizi oyatdığım üçün üzr istəyirəm, sizə axmaq bir sual verəcəyəm: elə bu saat altı-yeddi ulanın bura gəlməsi sizə yaxşımı olar?

O sıçrayaraq qalxdı və qorxunc səsle soruşdu:

– Bunu sizə kim dedi?

– Kimin deməsinin nə əhəmiyyəti var, fikir özü yaxşı olsun.

– Sizin bələdçiniz mənə satdı, ancaq o, bunun üçün mənə cavab verməli olacaq, hanı o?

– Bilmirəm... Deyəsən, tövlədədir... ancaq kimsə dedi...

– Kim dedi sizə?.. Hər halda, qanının işi deyil...

– Tanımadığım bir adam... Ancaq artıq sözün yeri deyildir, ya “hə” deyin, ya da ki “yox”. Silahlı əsgərləri gözləmək fikriniz var? Əgər varsa, onda gecəniz xeyrə qalsın, yox, əgər yoxdursa, onda vaxtı itirməyə dəyməz. Sizin yuxunuza haram qatdığım üçün üzr istəyirəm.

– Ah! Sizin bələdçiniz!.. Sizin bələdçiniz! Elə əvvəldən ondan gözüüm su içmirdi!.. Ancaq onunla haqq-hesabım qalsın sonraya, əvəzini çıxaram!.. Əlvida, müsyö. Mənə etdiyiniz yaxşılıq üçün Allah özü əvəzini versin! Mən sizin düşündüyünüz qədər də pis adam deyiləm... Bəli, məndə mərhəmətli adamlara rəhm etmək xasiyyəti hələ də vardır... Əlvida, müsyö... Yalnız bir şeyə təəssüflənirəm... O da ki sizin bu hərəkətinizin, xeyirxahlığınızın əvəzinə sizə bir yaxşılıq edə bilməməyimdir.

– Sizə etdiyim yaxşılığın əvəzində, don Xose, mənə söz verin ki, heç kimdən şübhələnməyəcək və kimsədən intiqam almaq fikrinə düşməyəcəksiniz. Alın, bu siqarları da yol üçün götürün, yolunuz uğurlu olsun!

Və mən ona əl verdim. O, mənə cavab vermədən əlimi sıxdı, odlu silahını, yol heybəsini götürdü və mənim başa düşmədiyim dildə qarına bir neçə söz deyib tövləyə tərəf götürüldü.

Bir azdan onun kəndə tərəf çapıb gedən atının ayaq səsləri apaydın eşidilirdi.

Mənə gəldikdə isə, yenidən skamyanın üstünə uzandım, ancaq gözlərimə yuxu getmədi. Bir oğrunu, bəlkə də, qatili dar ağacından qurtarmaqda haqlı olub-olmadığımı öz-özümdən soruşdum. Bu da yalnız onun üçün idi ki, mən onunla Valensiya adətinə görə qaxac edilmiş donuz əti ilə düyü xörəyi yemişdim. Qanun üzrə hərəkət edən bələdçimə xəyanət etməmişdim ki?! Ancaq qonaqpərvərlik borcu... Öz-özümü amansızlıqla mühakimə edirdim. Gələcəkdə bu quldurun bütün cinayət işlərinə görə, bəlkə də, mən məsuliyyət daşımalı olacağam... Bununla belə, bütün bu həqiqətlərə qarşı müqavimət göstərən bu qeyri-şüuri hərəkətlərə haqq qazandıрмаq özü düzgündürmü? Mən bu işdə səhv etmirdim ki? Bəlkə də, düşdüyüm bu çətin vəziyyətdən, vicdan əzabı çəkməkdən qurtara bilməyəcəkdim. Tutduğum işin mənəvi iztirabları və keçirdiyim tərəddüdlər içində hələ də götür-qoy etdiyim bir anda beş-altı nəfər atlinin peyda olduğunu gördüm. Antonio da ehtiyatdanmı, ya nədənsə, onlardan lap arxada gəlirdi. Mən onların qabağına çıxdım və bildirdim ki, axtarıqları quldur iki saat olar ki, aradan çıxıb. Dəstə başçısının sorğularına cavab olaraq qarı bildirdi ki, o, Navarronu tanıyırmış, ancaq tək-tənha yaşadığından və canının qorxusundan onu ələ verə bilməzmiş. Qarı daha sonra dedi ki, Navarro onun yanında yaşadığı müddətdə həmişə gecəyarısı yola düşüb harasa gedirmiş. Mənə gəldikdə isə buradan bir neçə lyölük yol getmək, pasportumu arxeoloji cəmiyyətin rəhbərinə təqdim etmək və yalnız bundan sonra arxeoloji tədqiqatlarıma başlamağım qalırdı. Antonio iki yüz dukatı mənim ucbatımdan qazana bilmədiyini düşünərək ürəyində mənə kin bəsləyir və tərs-tərs baxırdı. Mən elə oradaca maliyyə imkanının daxilində dövlətin ona verə biləcəyi miqdarda pul verdim.

II

Korduda bir neçə gün qaldım. Mənə Dominikan kitabxanasından bir neçə əlyazması göstərdilər. Həmin əlyazmalarda antik Munda haqqında məlumat tapmalı və toplamalı idim. Rahiblər məni çox gözəl qarşıladılar; gündüzləri monastırda

keçirir, axşamlar isə şəhərdə gəzirdim. Korduda günəş batan zaman Qvadalkivir çayının sahili boyunca veyl-veyl gəzənlərə rast gəlirsən. Burada gön hazırlanmasında ölkədəki köhnə adət-ənənəni saxlamağa çalışan dəri zavodundan gələn ağır hava ilə nəfəs almalı olursan. Ancaq əvəzində burada az-çox dəyərli tamaşalara da baxıb həzz almaq olar. “Anjelus”³⁷ başlanmamışdan bir neçə dəqiqə qabaq bir dəstə qadın qarşısındakı didirdin üstünə yığışır. Onların arasında kişi olmamalıdır. “Anjelus”un başlanmasını bildirən kilsə zəngi səslənəndə, deməli, axşam düşür. Zəngin sonuncu zərbəsi vurulanda dəstədəki bütün qadınlar soyunub suya girirlər. Sonra isə dəhşətli səs-küy, gülüş səsləri, qışqırıq əlindən ağız deyəni qulaq eşitmir. Yuxarıdan da kişilər çimən qadınlara diqqətlə tamaşa etməyə başlayır, gözlərini bərəldirlər, ancaq yenə də bir şey görə bilmirlər. Bununla bərabər, tutqun-mavi rəngə çalan çayın səthindəki bu ağımtıl və bir-birinə qarışmış qadın fiqurları şairənə hissləri coşdurur və belə hallarda kiçik bir təsəvvürlə Akteonun³⁸ taleyindən qorxuya düşmədən Diananı və onunla bərabər çimən su pərilərini xəyalda canlandırmaq olar. Mənə dedilər ki, hətta günlərin birində tərbiyəsiz uşaqlar kilsədə zəng çalan rahibi ələ alırlar və “Anjelus”un zəngini ibadətə başlanmasına iyirmi dəqiqə qalmış ona vurdururlar. Gündüz olmasına baxmayaraq, Qvadalkivir pəriləri tərəddüd keçirmədən günəşdən çox “Anjelus”a inanmış, həmişəki kimi, tez başa gələn hazırlıq işlərini görmüş və çimməyə hazır vəziyyətdə olmuşlar. Mən bu işi dəqiq bilmirəm. Mən orada olduğum vaxtlar zəngçalanı ələ almaq mümkün deyildi, qaş qaralmışdı və yalnız pişik gözləri lazım idi ki, portağal satan bir qarnı gözəl, pozğun Kordu qızından ayra bilsin.

Bir gün, axşamın ala-toranında Qvadalkivir çayının sahili boyunca uzanıb gedən hasara dirsəklənib papiros çəkirdim, elə bu zaman bir qadın çayın sahilinə, aşağıya enən pilləkənlərin birinə qalxıb mənim yanımda oturdu. Onun saçlarına ətirli çiçəkləri adamı bihüş edən iri bir dəstə yasəmən taxılmışdı. O, sadə, bəlkə də, kasıb geyinmişdi; adətən, bir qayda olaraq bu yerin gecələr qara geyinən bütün xoşxasiyyət qızları kimi o da

tamam qara geyimdə idi. Burada qadınlar axşamlar yox, səhərlər qara geyinirlər; axşamlar isə fransızsayacağı geyinib-kecinirlər. Mənim pərim gəlib yanımda oturanda başındakı tor örpəyi sürüşüb çiyinə düşdü və mən “ulduzlardan süzülən tutqun işıqda”³⁹ onun bəstəboy, cavan, gözəl əndamlı olduğunu gördüm. Gözləri də çox iri idi. Həmin dəqiqə siqarımı yerə atdım. O, mənim bu sırf fransız nəzakətimi dərhal başa düşərək tütünün qoxusundan xoşu gəldiyini və ətirli “papelito”⁴⁰ tapanda hətta çəkdiyini də dərhal mənə söylədi. Xoşbəxtlikdən, onun dediyi siqarlardan var idi və mən ona cəld siqar təklif etdim. O, razılıq edərək birini götürdü və onu bir uşağın qovun ucunda gətirdiyi odla yandırdı, həmin od bizə bir suya başa gəldi. Siqarı siqarın oduna yandıraraq gözəl pəri ilə o qədər söhbət etdik ki, bir də baxdıq sahilə bizdən başqa heç kim yoxdur. Belə başa düşdüm ki, bu qadına yaxınlıqdakı neveriyaya⁴¹ gedib dondurma yeməyi təklif etsəydim, bu, qəbahət sayılmazdı. Cüzi tərəddüddən sonra o razı oldu, ancaq qəti qərara gəlməmişdən qabaq saati soruşdu. Mən saatımı çıxarıb qurdum ki, zəng çalsın və saatımın belə zəng çalması onu çox təəccübləndirdi.

– Daha nə ixtira qaldı ki etməyəsınız, cənab əcnəbilər? Siz hansı ölkədəsiniz, müsyö? Yəqin, ingilissiniz, eləmi?⁴²

– Fransızam və həm də sizin sadıq nökrəniməm. Bəs siz necə, madmazel, səhv etməməsə, Kordudansınız, eləmi?

– Xeyr.

– Hər halda, Əndəlisdəsiniz. Mənə elə gəlir ki, bunu sizin danışığınızın şirinliyindən təyin etmək olar.

– Əgər siz camaatı danışığından belə tanıyansınızsa, onda mənim də kim olduğumu görə bilərsiniz.

– Mənə elə gəlir ki, siz həzrəti-İsanın ölkəsindən, cənnətin iki addımlığındasınız.

(Mən əndəlisliyə aid olan bu metaforanı dostum, sevilialı Fransisko Sevilyadan⁴³ öyrənmişdim.)

– Bah! Yox bir, cənnətdən!.. Buranın adamları deyirlər ki, cənnət bizim üçün yaradılmamışdır.

– Onda siz ya mavritarı qızısınız... ya da ki... – mən “yəhudı qızı” deməyə cürət etməyib özümü saxladım.

– Bəsdir! Bəsdir! Daha kim qaldı ki, deməyəsiniz? Yaxşı görürsünüz ki, qaraçı qızıyam, istəyirsinizmi falınıza baxım? Karmensita haqqında heç eşitməmişiniz? O mənəm!

O vaxtlar, düz on beş il bundan əvvəl, mən dinə, allaha-filana inanmaz və özümü bir cadugərin yanında gördükdə belə heç nədən qorxub-çəkinməzdim. Öz-özümə dedim: “Lap yaxşı! Keçən həftə məşhur bir yolkəsənlə şam etdim, bu gün isə şeytanın qaravaşı ilə dondurma yeməyə gedirəm, səyahətdə hər şeyi görmək lazımdır”. Söhbəti davam etdirmək üçün bir səbəb də var idi. Mənim üçün nə qədər ayıb olsa da, etiraf etməliyəm ki, kolleci qurtarandan sonra bir müddət də vaxtımı cadugərlik elmini öyrənməyə sərf etdim və hətta cahil adamlara cadu-piti də yazdım⁴⁴. Belə tədqiqat işlərinə həvəsimin çoxdan sönməsinə baxmayaraq, həvəs hələ tamamilə ölüb getməmişdi və buna görə də qaraçılar arasında cadugərliyi öyrənmək fürsətindən istifadə etməyi özüm üçün toy-bayram sayırdım.

Şirin söhbət edə-edə neveriyaya daxil olduq və şüşə kürənin içərisinə qoyulmuş şamla işıqlandırılan balaca bir stolun arxasında oturduq. Bir neçə alicənab adam məni belə gözəl qadınla gördükdə çox təəccübləndi və fürsətdən istifadə edib öz “jitana”ma⁴⁵ diqqətlə, başdan-ayağa tamaşa edə bildim.

Mən Karmenin xalis irqdən olduğuna şübhə edirdim, çünki bu, mənim indiyə kimi gördüyüm qaraçı qadınlarının hamısından gözəl idi. İspanlar deyirlər ki, qadının gözəl olması üçün o gərək özündə otuz əlamət toplansın, yaxud onun kimliyini on əlamətinə görə təyin etmək lazım gələrsə, gərək bu on əlamətin hər biri onun bədəninin üç üzvünə uyğun gəlsin; məsələn, onda üç şey qara olmalıdır: gözlər, kirpiklər və qaşlar. Üç şey incə olmalıdır: barmaqclar, dodaqlar, saçlar və sairə. Yerdə qalanını isə Brantomda⁴⁶ görə bilərsiniz. Mənim qaraçım bu qədlər kamilliyin iddiasında ola bilməzdi. Onun dərisi son dərəcə eyib-siz olduğuna baxmayaraq, mis rənginə çalırdı. Gözləri çaş idi, ancaq ilahi qələm çəkəndə, elə bil, birinci bu gözlərə çəkmişdi; dodaqları bir az qalın idi, dişləri isə soyulmuş badam dənəsindən də ağ görünürdü. Saçları bir az cod görünsə də, uzun və zil qara idi, lap diqqətlə baxanda yaşıla çalırdı. Sizi uzun-uzadı

təsvirlə yormamaq üçün, ümumiyyətlə, sizə deməliyəm ki, o, hər bir nöqsanda öz gözəl keyfiyyətlərini bütün ziddiyyətləriylə, özü də qabarıq şəkildə birləşdirmişdi. Bu çox qəribə və təbii bir gözəllik idi; ilk baxışda səni təəccübləndirir, sonradan isə onu unuda bilmirsən. Xüsusilə onun ehtiraslı, odlü gözlərini heç bir məxluqda görməmişəm. “Qaraçı gözü – canavar gözü” – bu ispan ifadəsi diqqətli müşahidədə özünü doğruldur. Əgər canavarın baxışını görmək üçün heyvanxanaya getməyə vaxtınız yoxdursa, onda sərçəni tutmaq üçün marıqda dayanıb pusan pişiyin baxışına diqqətlə tamaşa edin.

Əlbəttə, qəhvəxanada fala baxdırmaq gülünc olardı. Bu səbəbdən mən bu gözəl cadugər qadını evinə qədər ötürmək üçün ondan icazə istədim. O, buna asanlıqla razı oldu, bir daha saati soruşdu və məndən xahiş etdi ki, onu yenə qurum, zəng vursun, o da baxsın.

– O, doğrudan, qızıldır? – qeyri-adi bir diqqətlə saata baxan cadugər qadın soruşdu.

Biz küçəyə çıxanda hava tamam qaralmışdı, köşklərin çoxu bağlanmış, küçələrdən əl-ayaq çəkilmışdi. Biz Qvadalkivir çayının körpüsünü keçdik və qəsəbənin lap qurtaracağında zahirən adi, dəbdəbəsiz bir evin qarşısında ayaq saxladıq. Bir oğlan uşağı qapını açdı. Qaraçı qadın həmin uşağa mənim başa düşmədiyim dildə nəsə dedi, mən elə başa düşdüm ki, onlar ya “romani”, ya da “çipe kalli”, yəni qaraçı dilində danışırıdılar. Uşaq həmin dəqiqə gözdən itdi və biz içərisində kiçik stol, iki kətil və bir sandıq olan geniş otaqda qaldıq. Bunlardan əlavə, burada xeyli portağal, bir dəstə soğan və bir bardaq su vardı.

Biz otaqda tək qalan kimi qaraçı qadın sandığı açdı və oradan çox işlənmiş bir dəst kart, bir ahənrüba, bir qurudulmuş buqələmun və öz sənəti üçün lazım olan başqa şeylər çıxartdı. Sonra dedi ki, dəmir pulla sol əlimin içində xaç çəkim. Mən deyilənlərin hamısına əməl etdim və bundan sonra cadugərlik mərasimi başlandı. Onun dediklərini burada sizə xatırlatmağa lüzum yoxdur, ancaq onun fala baxmaqda işlətdiyi əməliyyatlara gəlincə, deməliyəm ki, o, doğrudan, bir cadugər idi, bir də onun yarısı.

Bədbəxtlikdən, bizi tez narahat etdilər. Qapı qəfildən tayıbatay açıldı, gözlərinə qədər paltoya bürünmüş bir kişi içəri girdi və kobud səsə qaraçı qadının üstünə qışqırmağa başladı. Mən onun nə dediyini başa düşmürdüm, ancaq səsinin ahəngi, ifadəsi onun ovqatının təlx olduğunu bildirirdi. Qaraçı qadın onu görərkən nə təəccübləndi, nə də hirsələndi, ancaq yerindən qalxıb onun qabağına qaçdı və cəld danışıq-danışıq bir az əvvəl eşitdiyim həmin dildə ona müraciət etdi. “Paillo” sözü danışıqda tez-tez eşidilirdi; bu, mənim başa düşdüyüm yeganə söz idi. Mən bilirdim ki, qaraçılar öz qəbilələrinə yad olan adamı “paillo” adlandırırlar. Söhbətin məndən getdiyini güman etdiyimdən məsələni tam aydınlığı ilə başa düşməyə çalışdım. Artıq əlimi dolabçalardan birinin ayağına atmışdım və lazım gəlsə, bu adamın kəlləsinə endirmək üçün öz-özlüyümdə məqam gözləyirdim. Bu adam qaraçı qadını özündən kənara itələyib mənə tərəf irəlilədi, sonra bir addım kənara çəkilib:

– Ah! Müsyö, sizsiniz? – dedi.

Mən də, öz növbəmdə, ona diqqətlə baxdım və dostum don Xoseni tanıdım. Bu dəqiqə onu vaxtında asdırmadığıma görə bir az təəssüfləndim.

– Eh! Bu sizsiniz, mənim qoçağım! – zorla gülümsəyib cavab verdim, – bu madmazel mənə maraqlı şeylər danışdığı bir vaxtda siz ona mane oldunuz, onun dediklərini yarımçıq qoydunuz.

– Yenə həmin oyun! Buna da son qoyar! – O, sərt nəzərlərlə qaraçı qadını başdan-ayağa süzdü.

Buna baxmayaraq, qaraçı qadın öz dilində don Xose ilə hələ də danışırdı. O, getdikcə qızışırdı. Gözləri hədəqəsindən çıxır, getdikcə dəhşətli bir görkəm alır, sifətinin cizgiləri şəkildən-şəklə düşür, hirsindən ayaqlarını yerə döyürdü. Mənə elə gəldi ki, bu qadın nəyisə təkid edir, o isə tərəddüd edirdi. Qadının balaca əlini çənəsinin altında tez-tez irəli-geri aparmaqla qarşısında dayanan kişiyyə nə demək istədiyini mən indi başa düşdüm və hər şey mənə aydın oldu. Mən belə başa düşdüm ki, söhbət bir boğazın kəsilməsindən gedir və şübhəm qalmadı ki, bu boğaz elə mənim boğazımdır ki var.

Gözəl natiqlik istedadı ilə deyilmiş bir yığın sözə don Xose üç-dörd kəlmə ilə qısa cavab verdi. Bu zaman qaraçı qadın nifrət dolu nəzərlə ona baxdı və sonra otağın bir küncündə türk-sayağı bardaş qurub oturdu, portağallardan seçib götürdü, qabığını soyub yeməyə başladı.

Don Xose mənim qolumdan tutdu, qapını açdı və məni küçəyə qədər ötürdü. Biz dinməz-söyləmz, təxminən, iki yüz addım yol getdik, heç birimiz dinmirdik. Sonra o, əlini məndən çəkərək dedi:

– Bu yol ilə düz getsəniz, qabağınıza körpü çıxacaq.

Elə həmin dəqiqə də o, arxasını mənə çevirdi və cəld uzaqlaşdı. Bir az pərt və qanıqara karvansaraya qayıtdım. Paltarımı soyunarkən saatımın yoxa çıxdığını gördüm, elə bil, başımdan bir qazan qaynar su tökdülər.

Bir neçə dəfə ölçüb-biçəndən sonra sabahı gün qaraçı qadının evinə gedib saatın yoxa çıxdığını bildirməkdən, yaxud polisə xəbər verməkdən vaz keçdim. Dominikan əlyazmaları üzərində işimi qurtardım və Sevilyaya yola düşdüm.

Bir neçə ay Əndəlisdə səyahətimi davam etdirdikdən sonra Madridə qayıtmaq istədim və iş elə gətirdi ki, yenə Kordudan keçməli oldum. Burada çox qalmaq fikrim yox idi, çünki Qvadalquivir çayında çimən qadınlar və bu gözəl şəhər mənim o qədər də xoşuma gəlmirdi. Bununla belə, dostlarımdan bir neçəsini görmək və bir neçə işi yoluna qoymaq məsələsi məni yenə, heç olmasa, üç-dörd günlüyə müsəlmanların bu qədim paytaxtına çəkirdi⁴⁷.

Dominikanların monastırına çatar-çatmaz Munda şəhərinin vaxtilə harada yerləşdiyini öyrənmək üçün tədqiqat apardığım zamanlar həmişə xüsusi diqqət gördüyüm rahiblərdən biri məni görən kimi qollarını açaraq bağına basdı və sevincək dedi:

– Çox şükür sənə, ilahi! Xoş gəlmisiniz, mənim əziz dostum! Biz hamımız elə bilirdik ki, siz artıq ölmüsünüz və sizin ruhunuzun şad olması üçün elə mən özüm dəfələrlə “Pater” və “Ave” oxumuşam⁴⁸. Deməli, sizi öldürməmişlər, sadəcə, qarət etmişlər, bunu isə biz bilirik.

– Necə məgər? – mən təəccüblə soruşdum.

– Bəli, biz sizə “kilsəyə getmək vaxtıdır” dedikdə sizin kitabxanada zəng vurmaq üçün qurduğunuz saat, yəqin ki, yadınızdadır. Hə! Həmin saat tapılmışdır və onu sizə qaytaracaqlar.

– Yəni məsələ burasındadır ki, – səbirsizliklə onun sözünü ağzında qoydum, – mən həmin saati itirmişəm.

– Həmin dələduz həbs olunmuşdur və bir qara qəpik üçün xristianın üstünə tufəng çəkib öldürməyin ona görə su içmək kimi bir şey olduğunu eşidəndə biz hamımız qorxduq və belə hesab etdik ki, indi o, sizi, yəqin, öldürmüş olar. Mən sizinlə polis məmurunun yanına gedəcəyəm və gözəl saatınızı sizin özünüzə qaytardıracağam. Sonra da evinizə qayıdanda hünəriniz var deyin ki, İspaniyada ədalət məhkəməsi öz işini bilmir.

Ona dedim:

– Sizi inandıriram ki, saatımın itməsi bədbəxt bir adamın dar ağacından asılmasına şahid kimi durub baxmaqdan mənim üçün daha xoşdur, xüsusilə ona görə ki... ona görə ki...

– Oh! Heç narahat olmayın, onu lap yaxşı tanıyırlar və onu iki dəfə asmaq lazım gəlməyəcək. Mən “asılmaq” deyəndə buna o qədər də əmin deyiləm. Bu da sizin hidalqodur⁴⁹, deməli, sabah yox, birisi gün rəhm etmədən onu boğub öldürəcəklər⁵⁰. Siz görürsünüz ki, bir dəfə az, bir dəfə çox oğurluq etmək onun vəziyyətini yüngülləşdirməyəcək. Allahın altında onun cinayəti kaş oğurluq olaydı! Ancaq o, dəfələrlə adam öldürmüşdür, özü də bir-birindən dəhşətli.

– Onun adı nədir?

– Onu ölkədə hamı Xose Navarro adı ilə tanıyır, ancaq onun bask dilində başqa bir adı da var ki, həmin adı nə sən, nə də mən heç vaxt dilimizə gətirməyəcəyik. Yadınızda saxlayın ki, bu adamı görmək, onunla görüşmək olar və bizim yerlərin qəribəliklərini, yerli xüsusiyyətlərini öyrənən, tədqiq edən sizin kimi bir adam gərək İspaniyada fındıdaqçıların o biri dünyaya necə getdiklərini görmək fürsətini əldən buraxmasın. O kilsədədir, Martinez ata sizi ora aparar.

Mənim dominikanlım bu “balaca, gözəl boğazdan asma”nı görməyimi elə təkidlə tələb etdi ki, boyun qaçıra bilmədim.

Mən məhbusu görməyə getdim və özümlə bir qutu siqar götürdüm, düşündüm ki, siqarlar onun qarşısında mənim nəzakət-sizliyimə, bəlkə, bir az haqq qazandıra bildi.

Mən don Xosenin yanına gələndə o nahar edirdi; başının işarəsi ilə məni çox soyuq qarşıladı və gətirdiyim hədiyyə üçün mənə çox nəzakətlə təşəkkür etdi. Ona verdiyim siqarların hamısını sayıb qurtarandan sonra bir neçəsini götürdü, qalanları isə özümə qaytardı, çünki onun dediyinə görə, bunlar ona lazım olmayacaqdı.

Cəzasını bir az pul gücünə, yaxud dostlarımla köməyi ilə yüngülləşdirə biləcəyimi onun özünə dedim. Əvvəlcə kədərli bir görkəmlə gülümsəyərək çiyinlərini çəkdi, sonra isə fikrə gedərək onun ruhunun şad olması üçün dua oxutdurmağımı məndən xahiş etdi.

– Siz, – utana-utana əlavə etdi, – sizi təhqir edən bir adamın ruhunun şad olması üçün dua oxutdurardınız mı?

– Əlbəttə, buna əmin ola bilərsiniz, mənim əzizim, – dedim, – ancaq məni, elə bilirəm ki, bu ölkədə heç kim təhqir etməmişdir.

O, mənim əlimi əlinə aldı və bərk sıxdı. Bir anlıq sükutdan sonra yenə sözlünə davam etdi:

– Sizdən daha bir xahiş edə bilərəmmi?.. Ölkənizə qayıdanda, bəlkə, yolunuz Navarradan düşdü. Heç olmasa, yolunuza Navarranın yaxınlığındakı Vittoriyadan⁵¹ salın.

– Baş üstə, mən mütləq Vittoriyadan keçəcəyəm və həm də heç cür ola bilməz ki, Pampölünə⁵² getmək üçün yolumu başqa yerdən salım, əmin edirəm ki, sizin xatrinizə istədiyinizi edəcəyəm.

– Hə, yaxşı! Əgər Pampölünə getsəniz, orada daha maraqlı şeylər görəcəksiniz. Bu, gözəl şəhərdir. Mən bu ikonanı (o, boynundan asdığı balaca, gümüş ikonanı mənə göstərdi) sizə verəcəyəm. Onu kağıza bükərsiniz, – özünü ələ almaq üçün o, bir anlığa dayandı, – və bunu ünvanını sizə deyəcəyim gözəl bir qadına ya özünü verərsiniz, ya da ki çatdırarsınız. Siz ona mənim öldüyümü xəbər verərsiniz, ancaq necə öldüyümü demərsiniz.

Mən onun tapşırığını yerinə yetirəcəyimə söz verdim. Onu sabahı gün yenə gördüm və günün xeyli hissəsini onunla keçirdim. Sizin indi oxuyacağınız bu kədərli əhvalatı mən onun öz dilindən eşitmişəm.

III

– Mən, – o, söhbətinə belə başladı, – Elizondo şəhərinin Baztanda vadisində anadan olmuşam. Adım don Xose Lizarra Bençoadır və siz də, müsyö, İspaniyaya bələd olduğunuzdan, yəqin ki, elə mənim adımdan milliyətcə basklı, özümün də köhnə xristian⁵³ olduğumu o saat bildiniz. Əgər “don” sözünü adımdan qarşısına qəbul edirəmsə, bu, o deməkdir ki, buna mənim haqqım var və bir də ki indi mən Elizondoda olsaydım, özümün əsil-nəcabətimi, nəslimin kökünü sizə perqament kağızında yazılı sənəd kimi göstərərdim. Məni valideynlərim keşiş eləmək istəyirdilər və oxutdururdular da, ancaq heç nə çıxmadı. Mən top-top oynamağı çox sevirdim, evimi yıxan da elə bu oldu. Biz navarralılar top-top oynayanda dünyada hər şeyi unuduruq. Günlərin birində mən oyunda uddum və Alava kəndindən olan bir oğlan mənimlə savaşımaq istədi. Biz “makilamızı”⁵⁴ götürdük və mən yenə də qalib çıxdım, onu öldürdüm, ancaq bu, məni ölkədən baş götürüb getməyə məcbur etdi. Draqunlara⁵⁵ rast gəldim və məni Almanza süvari alayına qəbul etdilər. Bizim dağlılar hər b sənətini çox tez öyrənirlər. Mən az bir vaxtda bölük komandiri oldum və mənə zabit rütbəsi verəcəklərinə söz də vermişdilər. Elə bu vaxt bədbəxtlikdən məni Sevilya şəhərindəki tütün fabrikinə gözətçi təyin etdilər. Əgər Sevilyaya yolunuz düşübsə, Qvadalkivir çayının lap yaxınlığındakı qala divarlarının arxasında olan bu nəhəng binanı görməmiş deyilsiniz. Tütün fabriklinin darvazası və onun yanındakı qarovulxana indi də gözümün qabağındadır. İspanlar qarovulda dayananda ya kart oynayarlar, ya da ki yatarlar. Mən işə əsl navarralı kimi həmişə bir şeylə məşğul olmağa çalışırdım. Mən silahımın sünbəsi üçün san mis məftildən zəncir hazırlayırdım. Birdən gördüm ki, yoldaşlarım deyirlər: “Bax, zəng çalınır, qızlar

indi işə qayıdacaqlar”. Bilirsiniz, müsyö, həmin bu dediyim fabrikdə dörd-beş yüzə qədər qadın işləyir. Bu qadınlar böyük bir salonda siqar bükürlər. Oraya şəhər bələdiyyə rəisinin icazəsi olmadan kişi keylağı gedə bilməz, çünki onlar, xüsusilə cavan qadınlar, hava isti olanda yüngül alt paltarında, istədikləri kimi oturlar. Fəhlə qadınlar nahardan sonra işə qayıdanda cavan oğlanlar gedib yolun kənarında dayanır, onların keçib-getməsinə tamaşa edirlər və onlara hansı rəngdə olur-olsun toxunma paltarlardan gətirib satmalarını xahiş edirlər. Bu gənc qadınlar arasında da az adam tapılar ki, tafta boyun şəffəri, tül örpəklər satmaqdan imtina etsin, belə bir balıq ovunda işə tutduğunu çıxarmaq üçün ovçunun azacıq əyilməsi kifayətdir. Başqaları baxanda mən qapının yanında, gözətçi skamyasının üstündə oturdum. Onda mənim cavan vaxtlarım idi, həmişə doğma vətəni düşünürdüm, uzun saçları çiyinlərinə tökülən göy yubkalı qızlar⁵⁶ gözümün qabağından bir an olsun getmirdi. Bunu da deyim ki, Əndəlis qızlarından ehtiyat edirdim, çünki onların xasiyyətlərinə hələ alışa bilməmişdim. Onlar adamı həmişə ələ salar, heç vaxt ağıllı bir söz deməzdilər. Mən öz zəncirimi hazırlamaqla məşğul ikən birdən eşitdim ki, mülki adamlar deyirlər: “Bax, qaraçı qızı gəldi!” Mən gözlərimi səs gələn tərəfə qaldırdım və onu gördüm. Həftənin cümə günü idi, mən həmin günü heç vaxt unutmayacağam. Bir neçə ay bundan əvvəl evində rastlaşdığımız və sizin tanıdığınız bu Karmeni gördüm.

O, qırmızı və çox qısa yubka geymişdi; yubka elə qısa idi ki, ağ, cırıq ipək corabları yuxarıya qədər görünürdü və ayaqlarındaki qəşəng qırmızı Mərakeş ayaqqabıları al rəngli bağlarla ayaqlarına sarınmışdı. O, çiyinlərinə və saçlarına vurulmuş böyük ətirli akasiya çiçəyi dəstəsini göstərmək üçün tor örpəyini aşağı saldı. Onun ağızında bir akasiya çiçəyi vardı, özü də Kordu şəhərindəki at zavodunda olan cavan madyanlar kimi yanlarını əsdirə-əsdirə yeri yirdi. Mənim vətənimdə belə geyinmiş qadını hər kəs görsə, dərhal xaç çevirər. Sevilyada beləsinə görünərsə ona söz atarlar; o da ona söz atan adama qaş-göz edərək yumruğunu ombasına qoyar, əsl qaraçı qızlarına xas olan tərzdə cavab verərdi. İlk baxışda o, mənim xoşuma gəlmədi və

mən yenə öz işimlə məşğul oldum; ancaq o, bir dəfə çağırılarda yox, çağırılmayanda gəlib adamın qabağında dayanan qadınlar və pişiklər kimi mənim qabağımda dayandı və əndə-lissayağı mənə müraciət elədi:

– Kirvə, zəncirini mənə verərsənmi, daxılımin açarlarını o zəncirə keçirib saxlamaq istəyirəm.

– Bu, tufəngimin sünbəsini asmaq üçün lazımdır, – ona cavab verdim.

– Hə, sənin tufənginin sünbəsi üçün... – o gülümsədi. – Ah! Deyirəm axı, madam ki müsyönün sünbəyə ehtiyacı var, deməli, o, haşiyətoxuyandır!⁵⁷

Orada olan adamlar gülməyə başladılar, mən isə pərt olduğumdan qızardım və ona cavab vermək üçün söz tapmadım.

– Bura bax, canım-ciyərim, – yenidən sözə başladı, – onda mənə örpəyim üçün yeddi qulac uzunluğunda qara haşiyə toxu, ey mənim qəlbimin sancaqçısı!

Bundan sonra isə ağzındaki akasiya çiçəyini götürüb baş barmağı ilə şəhadət barmağının arasında sıxaraq mənə tərəf elə tulladı ki, gül düz gözlərimin arasına dəydi.

Elə bil, ürəyimdən güllə ilə vurdular, müsyö... Mən nə edəcəyimi, hara gedəcəyimi bilmirdim, ağac kimi quruyub yerimdə qalmışdım. O, fabrikə girəndə mən həmin akasiya çiçəyinin ayaqlarımın arasında yerə düşdüyünü gördüm. Həmin anda heç özüm də bilmədim ki, mənə nə oldu, ancaq mən yoldaşlarımdan gizlin gülü yerdən götürdüm və onu pencəyimin cibinə qoydum. Birinci səfehlik!

Bu hadisədən iki-üç saat sonra mən yenə onu düşünürdüm ki, qapıçı tövşüyə-tövşüyə, rəngi qaçmış halda qarovulxanaya gəldi. O, bizə xəbər verdi ki, sıqar bükülən böyük salonda bir qadını öldürüblər və ora qarovul göndərmək lazımdır. Zabit mənə iki nəfər götürməyi və gedib deyilən hadisəni yoxlamağı tapşırırdı. Adamlarımı götürdüm və yuxarı qalxdım. Təsəvvür edirsinizmi, müsyö, mən salona girəndə hər şeydən əvvəl üç yüzə qədər qadını alt paltarda, yaxud elə-belə, yançılpaq gördüm, hamısı da elə qışqırır, əlləri ilə elə hərəkətlər edirdi və elə haray-həşir salmışdı ki, inanın, ildırım çaxsaydı, heç Allahın özü

də eşitməzdi. Bir tərəfdə tamam qan içində bir qadın əlləri, ayaqları gərilməmiş şəkildə yerə uzanmışdı. Onun sifətində vurulmuş iki bıçaq zərbəsi ilə sanki “X” hərfi yazmışdın. Yaralı qadının qarşısında qadınlardan bir neçəsi ona kömək etmək məqsədilə dayanmışdı. Mən Karmenin də özü kimi beş-altı nəfər qadınla orada dayandığını gördüm. Yaralı qadın qışqırırdı: “Keşiş çağırın! Keşiş çağırın. Mən öldüm!” Karmen heç nə demirdi. O, dodaqlarını dişləri arasında sıxır, gözləri də buqələmun gözləri kimi oynayırdı – nəyisə axtarırdı. “Nə olmuşdur?” – soruşdum. Mən baş vermiş əhvalatın səbəbini çox çətinliklə öyrənə bildim, çünki fəhlə qadınların hamısı mənimlə eyni vaxtda danışır, bir sözlə, ağız deyəni qulaq eşitmirdi. Məlum oldu ki, yaralı qadın Tryana bazarından bir eşşək almaq üçün cibinə pul qoyduğu ilə öyünürmüş. “Buna bir bax ey, – acidil Karmen ona deyibmiş, – süpürgə, demək, sənə bəs etmədi?” Görünür, deyilən sözlər, bəlkə, doğrudan da, bu məsələnin özü yaralı qadına bərk toxunduğundan cavab veribmiş ki, heç bir süpürgə-filan tanımır, qaraçı qızı və şeytan balası olmaq şərəfinə də nail ola bilməyib. Ancaq şəhər məhkəməsi onu gəzməyə aparanda arxadan gedəcək iki nöker onun milçəklərini qovanda madmazel Karmensitanı öz eşşəyi ilə tanış edəcəkdir, bu isə tezliklə olacaq, çox çəkməz. “Hə, nə olar, – Karmen cavab veribmiş, – indi də sənənin yanağında milçəklərin su içməsi üçün bir təkne düzəldərəm, üstəlik, bir şahmat taxtası da çəkərəm. Bax belə, al, götür! Lap üstədən olsun!” – demiş və siqaraların ucunu kəsdiyi bıçaqla onun sifətində müqəddəs Andreyin⁵⁸ xaçını çəkməyə başlamışdır.

Məsələ aydın idi; mən Karmenin əlindən tutdum və nəzakətlə ona dedim: “Bacı, dalımca gəlin!” O, mənə elə baxdı ki, guya, mənə tanıyır; ancaq itaətkarlıqla dedi: “Gedək! Mənim örpəyim hanı?” O, örpəyi başına elə örtüdü ki, təkə iri gözləri görsəndi və bundan sonra mənim yanıma gələn iki nəfər əsgərin arxasınca yeridi. Elə yumşalmışdı ki, lap quzuya dönmüşdü.

Qarovulxanaya gəlib çatanda zabıt dedi ki, iş ciddidir və onu həbsxanaya aparmaq lazımdır. Yenə mən aparmalı idim. Onu iki nəfər əsgərin arasına saldım, özüm isə belə hallarda

özünü əda ilə hamıya göstərmək istəyən başçılar kimi arxada gedirdim. Biz şəhərə yola düşdük. Əvvəlcə bu qaraçı qızı dinib-danışmırdı, ancaq elə ki İlanlar küçəsinə çatdıq, – siz həmin küçəni tanıyırsınız, bu küçəyə verilən ad, onun elə doğrudan da, ilanvari olduğunu bildirir, – hə, İlanlar küçəsində o, hiyləgər sifətini mənə göstərmək qəsdilə başındakı tor örpəyini çiyinlərinə saldı və mənə tərəf çevrilərək utanıb-çəkinmədən dedi:

– Müsyö zabit, məni hara aparırsan?

– Həbsxanaya, mənim balam, – bacardıqca astadan mələni bir əsgərin məhbusla, xüsusilə qadın məhbusla danışa biləcəyi nəzakətlə cavab verdim.

– Təəssüf! Görəcəklə günlərim varmış ki?! Ağa zabit, mənə rəhmin gəlsin. Siz necə də cavan, necə də ağıllısınız!.. – Sonra, az qala, pıçiltı ilə dedi: – Qoyun mən qaçım, sizə bir tikə “bar laçı” verərəm, bütün qadınlar da sizi sevər. “Bar laçı”, müsyö, ahənrüba daşı deməkdir, qaraçı onun köməyi ilə istədiyi adama cadu edir. Onun əzilmişindən bir çimdik bir stəkan ağ şəraba qatıb hansı qadına içirtsən, o, sənə müqavimət göstərməz. Mən isə ona bacardıqca kəskin bir ahənglə dedim:

– Biz bura laqqırtı vurmaq üçün gəlməmişik, həbsxanaya getmək lazımdır, əmr belədir, bunun daha ayrı yolu yoxdur!

İspanlar bizi, Bask ölkəsinin adamlarını ləhcəmizdən çox asanlıqla tanıyırlar, ancaq ispanlarda elə adam tapılmaz ki, *bai, joana*⁵⁹ ifadəsini bizim kimi tələffüz edə bilsin. Bunun üçün də Karmen mənim əyalətdən olduğumu çox asanlıqla təyin etdi. Siz, müsyö, yaxşı bilirsiniz ki, doğma yer-yurdları olmayan qaraçılar ömürlərini səyahətdə, dünyanı gəzib-dolaşmaqda keçirirlər, özləri də, demək olar, bütün dillərdə danışa bilirlər və hər yerdə, məsələn, Portuqaliyada, Fransada, Provənsdə, yaxud Katalonda, bir sözlə, harada olurlar-olsunlar, hətta mavırlarla və ingilislərlə də danışa bilirlər. Karmen bask dilini çox gözəl bilirdi.

– *Laguna ene bilhotsarena*, ey ürəyimin sirdaşı, – birdən-birə mənə müraciət etdi, – siz də bu yerlərdəsiniz?

Bizim dilimiz, müsyö, elə şirin, elə gözəldir ki, onu əcnəbi bir ölkədə eşidəndə az qalır ürəyimiz qanadlanıb uçsun! Bu, bizi

sarsıdır, – quldur səsinə alçaltdı, – mən bu saat istərdim ki, Provənsdən bir keşiş yanımda olaydı...

Bir qədər sükutdan sonra o, yenidən sözüne davam etdi:

– Mən Elizondodanam, – mən onun bizim dildə danışdığıni eşidəndə çox həyəcanlandığımndan ona bask dilində dedim.

– Mən isə Etşalardanam, – qaraçı qadın mənə bildirdi. – O, bizim yerdən dörd saatlıq yoldur. Qaraçılar məni Sevilyaya apardılar. Mən Navarraya, kasıb anamın – anamın məndən və iyirmiyə qədər sidr ağacı olan kiçik bağından başqa heç nəyi yoxdur – yanına qayıtmaq üçün fabriyə işə girdim ki, yolpulu qazanım. Ah! Kaş indi öz doğma yurdumda, Ağ dağın yanında olaydım! Bu yerlərdən olmadığımı görə çürük portağal alverçiləri, bu fırladaçılar məni təhqir etdilər. Bu yaramazların hamısını mənə qarşı qoydular, çünki mən onlara dedim ki, onların Sevilya şəhərinin bütün igidləri bizim yerlərin əlində “makilas” və başında göy bereti olan tək bir nəfərinin cavabını verə bilməzlər. Yoldaş, dost, öz elinizin bir qadınına kömək əlinizi uzatmırsınız?

O, yalan danışdı, müsyö, o, həmişə, ömrü boyu yalan danışdı. Bilmirəm ömründə bu qaraçı qızının dilinə bircə dəfə doğru söz gəlibmi? Ancaq o danışanda inanırdım. İnanırdım – elə bil, məni ovsunlamışdı. O, bask dilində pis danışdı, danışanda dili təhrif edirdi, mən də elə bilirdim ki, o, navarralıdır, təkə gözlərinə və dodaqlarına, bir də sifətinin rənginə görə deyərdin ki, bu qaraçıdır. Mən ağılımı itirmişdim, daha heç nəyə fikir vermirdim. Fikirləşirdim ki, əgər ispaniyalılar mənim yanımda cürət edib mənim vətənim haqqında hərzə-hərzə danışsaydılar və təhqiramiz bir söz deməyə cürət etsəydilər, o zaman mən də onların sifətini, bu qaraçı qadın öz rəfiqəsinin sifətini kəsib doğradığı kimi doğradım. Qıyası, mən sərxoş adamın günündə idim, səfeh-səfeh danışmağa başlayırdım və güzəştə getməyə hazır idim.

Qaraçı qızı bask dilində mənə dedi:

– Əgər mən sizi itələsəm və siz yıxılısanız, əsgərliyə təzə başlanmış bu iki kastiliyalı məni tuta bilməz.

And olsun inandığımız ki, mən hərbi əmri, hər şeyi unudum və ona dedim:

– Hə, qoy sən deyən olsun, əzizim, həmyerlim, hünərini bir yoxla görüm, qoy Məryəm ana özü sənə kömək olsun!

Bu vaxt biz Sevilyanın dar küçələrinin birindən keçirdik. Karmen birdən-birə geri dönür və mənim sinəmdən bir yumruq illiştir. Mən yalandan yerə yığılıram. O, bir sıçrayışla mənim üstümdən tullanır və bir cüt gözəl ayağını bizə göstərərək qaçmağa başlayır!.. Mən bask gözəlinin ayaqlarını dedim, onun ayaqlarından heç yerdə tapa bilməzsiniz. Onlar çevik olduğu qədər də gözəl idi. Mən tez yerimdən qalxdım və nizəmi o qaçan tərəfə elə bir tərzdə tutdum ki, küçəni kəsdim, daha doğrusu, onun dalısınca qaçan yoldaşlarım dayandılar. Sonra mən özüm də onun dalınca qaçmağa başladım, onlar da mənim arxamca qaçmağa üz qoydular, ancaq gəl onu tut görüm?! Yanımızda gəzdirdiyimiz mahmızlar və qılinc bizim qaçmağımıza mane olurdu. Sizə əhvalat danışdığım bu az vaxtdan da qısa bir müddətdə apardığımız məhbus qadın gözəldən itdi. Əvvəlcə onu deyim ki, məhəllənin qadınlarının hamısı ona qaçmaqda kömək edir, şərait yaradırdı və bizi ələ salıb gülür, bizə yolu səhv göstərirdilər. Bir qədər sağa-sola dolaşdıqdan sonra həbsxana rəisindən qəbz almadan qarovulxanaya qayıtmaqdan başqa ayrı çarəmiz qalmadı.

Mənimlə gedən o iki nəfər cəza almamaq üçün dedi ki, Karmen mənimlə bask dilində nəsə danışdı və düzünü desək, Karmen kimi zərif qızın mənim kimi qollu-qüvvətli cavan oğlanı ilk zərbədə asanlıqla yerə sərməsi də ağlasığan deyildi. Bütün bunlar şübhəli, daha doğrusu, lap aydın görünürdü. Qarovulu dəyişdikdən sonra mənim hərbi rütbəmi alçaltdılar, mənə bir ay həbs cəzası kəsdilər və həbsxanaya göndərdilər. Bu, mənim hərbi xidmətdə olduğum müddətdə ilk cəzam idi. Əlvida, ey həsrətində olduğum, alacağına ümid bəslədiyim zabit nişanlan!

Həbsxanada keçirdiyim ilk günlər çox ağır və kədərli idi. Hərbi xidmətə başladığım ilk gündən belə hesab edirdim ki, heç olmasa, zabit olacağam. Mənim eloğlulanm Lonqa, Mina general-kapitan olmuşlar, Şapalanqarra da polkovnik rütbəsinə

qədər yüksəlmişdi, o da Mina kimi zəncidir və həm də sizin ölkəyə qaçmışdır. Uşaqılıqda Şapalanqarranın qardaşı ilə o qədər top-top oynamışam ki.. O da mənim kimi, Allahın yazığı idi. İndi isə öz-özümə deyirdim: “İndiyə kimi qüsursuz hərbi xidmətimin hamısı hədəf getdi. Sən tamam biabır oldun. İndi bundan sonra komandanlığın rəğbətini qazanmaq üçün orduya təzə gəldiyin vaxtlar çalışdığından gərək onqat artıq çalışasan! Yaxşı, bəs mən nə üçün özüm özümü cəzalandırdım? Nəyə görə özümü bu günə saldım, hə? Sənə gülən, səni ələ salan və indi, kim bilir, şəhərin hansı bucağında oğurluqla məşğul olan bir yaramaz qaraçı qızına görəmi?” Bununla belə, mən onun haqqında düşünməyə özümü məcbur eləyə bilmirdim. Buna inanırsınızmı, müsyö? Var gücü ilə qaçarkən ayaqlarında gördüyüm cırıq ipək corablar indi də gözlərimin qabağındadır. Həbsxananın barmaqlığından küçəyə baxırdım və küçədən keçib-gedən bütün qadınların arasında bu şeytan balasının tayı ola biləcək bir qadın görə bilmirdim. Və sonra mənə elə gəlirdi ki, onun mənə atdığı akasiya çiçəyinin ətrini hələ də duyuram... Quru, gözəl ətrini həmişəlik saxlamış akasiya çiçəyi... Əgər dünyada, doğrudan da, cadugər deyilən məxluq varsa, bu qız onların birincisidir!

Bir gün gözətçi içəri girdi və mənə bir Alkala çörəyi verdi⁶⁰.

– Alın, – dedi, – bunu sizə əmiqızınız göndərib.

Mən çörəyi götürdüm və təəccübləndim, çünki mənim Sevil-yada heç bir qohumum yox idi. Öz-özümə düşündüm: “Bəlkə, bu, mənə səhvən gəlib çatıb?” Ancaq çörək elə ləzzətli, iştahaçan, elə xoşətirli idi ki, onun haradan, kimə göndərildiyini soruşmadan yeməyi qərara aldım. Çörəyi kəsmək istədikdə bıçağım bərk bir şeyə toxundu. Baxıb gördüm ki, çörəyi bişirməzdən əvvəl kündəsinin içinə bir ingilis yeyəsi qoyublar.

Çörəyin içində bundan başqa iki piastrlıq qızıl pul da vardı.

Daha şübhə yeri qalmırdı, bu hədiyyə Karmendən idi. Onun irqindən olan adamlar üçün azadlıq hər şeydən əfzəldir və onlar bircə günlük həbsxana cəzasından qurtarmaq üçün bir şəhəri yandırarlar. Həm də bu çörəyi göndərən qadın həssas idi, o, bu çörəklə həbsxana gözətçilərini ələ salırdı. Bir saatın ərzində ən

yoğun barmaqlıq kiçik bir yeyə ilə kəsilə bilərdi, iki piastrlıq qızıl pul ilə də bir köhnə pal-paltar satanın mənzilində əynimdəki əsgər şinelini zadəgan paltarına dəyişə bilərdim. Razılışın ki, sıldırım qayalardan dəfələrlə qartal balalarını düşürmüş bir adam üçün yerdən otuz metr hündürlüyündə olan pəncərədən tullanıb küçəyə düşmək çox da çətin iş deyildi. Ancaq mən qaçmaq istəmirdim. Mən hələ əsgəri şərəfimi itirməmişdim və fərarilik etməyi özüm üçün cinayət hesab edirdim. Ancaq bir şey vardı ki, bu damğa mənim heysiyyətimə toxunmuşdu. Həbsxanada olarkən bayırda qayğına qalan, haqqında düşünən bir nəfər dostun olduğunu biləndə yaşamaq haqqında fikirləşmək də sənə xoş gəlir. Həmin bu qızıl pul məni bir az sıxırdı, onu məmnuniyyətlə geri qaytarardım, ancaq mənə borc verən bu adamı haradan tapaydım? Bu, mənim üçün asan iş deyildi.

Hərbi rütbəmi əlimdən aldıqdan sonra belə güman edirdim ki, bütün əzab-əziyyətdən qurtaracağam; ancaq indi daha bir təhqiri udmalı idim; bu isə mənim həbsxanadan çıxarılıb adı, sırası bir əsgər kimi qarovulxanaya göndərilməyim idi. Siz belə bir şəraitdə qürurlu adamın daxilən nə əzab çəkdiyini təsəvvür edə bilməzsiniz. Belə “əzizlənməkdənsə” güllələnmək minqat yaxşıdır, heç olmasa, güllələnməyə gedəndə səni aparən alaydan qabaqda gedirsən, hiss edirsən ki, hələ adamsan, camaat sənə baxır.

Məni polkovnikin qapısına keşikçi təyin etdilər. Bu, gənc, varlı, mərhəmətli və kefcil bir adam idi. Bütün cavan zabitlər, mülki zadəganlar, hamının aktrisa adlandırdığı qadınlar onun yanına yığılmışdılar. Mənə gəldikdə isə elə düşündüm ki, bütün şəhərin camaatı bu qapının yanında məhz mənə baxmaq üçün görüş təyin etmişdir. Budur, polkovnikin kareti gəldi, sürücünün yerində onun nökrü oturmuşdu. Heç bilirsiniz karetdən kim düşdü? İlahi, mən kimi görürdüm? Mənim qaraçım! Bu dəfə o, büt kimi bəzənmiş, zərxara geyinmiş, qızıllarını, lentlərini taxmışdı. Əynindəki donuna və ayaqqabılarına par-par parıldayan bəzək şeyləri vurulmuşdu, paltarının üstünə düzülmüş gül-çiçəklər, haşiyələr hər tərəfdən sallanırdı. Onun əlində baskların əlində tez-tez gördüyüm dəf də vardı. Onunla iki nəfər

qaraçı qadın da gəlmişdi: biri cavan, o birisi qoca. Həmişə bir yerə gedəndə bir qoca qaraçı qadını da onları müşayiət edərdi. Karedən daha bir yaşlı kişi düşdü, o da qaraçı idi, əlində gitara vardı; bu, çalmaq və qadınları oynatmaq üçün idi. Bildiyiniz kimi, qaraçı qadınlarını onların “romalis” rəqslərinə tamaşa etmək üçün və bəzən də başqa şeylər üçün evlərə dəvət edirlər.

Karmen məni tanıdı və biz bir-birimizə baxdıq. Bilmirəm, nədənsə, bu dəm istədim ki, yer ayrılısın, mən yerə girim.

– *Agur, laguna*⁶¹, – o, mənə dedi. – Mənim zabitim, siz indi də əsgərliyə təzə gəlmiş əsgər kimi qarovulda dayanırsınız?

Mən söz axtarıb ona cavab verənə kimi o, evə girdi.

Hamı heyrətdə idi və camaatın çox olmasına baxmayaraq, mən məhəccərin yaxınlığında baş verən hadisələrin hamısını görürdüm. Mən rəqs edən qadının barmağına taxdığı çarpnaqların şaqçılığını, dəfin səsinə, qəhqəhələri və “Əhsən!” nidalarını eşidirdim. Hərdənbir əlində tutduğu dəflə yuxarı tullandı onun da başını görürdüm. Daha sonra zabitlərin ona atdıqları atmacaları eşidəndə qan beynimə vururdu. Ancaq elə bilirəm ki, onu elə həmin gündən ürəkdən sevməyə başladım, çünki üç-dörd dəfə içəri həyətə⁶² girib qılıncımı ona söz atan zabitlərin qarnına soxmaq istədim. Sonra qaraçılar çıxdılar və karet onları apardı. Karmen yanımdan keçəndə təsvirini artıq bildiyiniz canalan gözləriylə mənə yenə qıyqacı baxdı və lap astadan dedi:

– Eloğlu, könlü balıq istəyən Tryana, Lillas Pastyanın yanına gedib yeyir.

Bu sözlərdən sonra o, çəpiş çevikliyi ilə karetə tullandı, sürücü qatırları qamçıladi və mən bu şən, deyib-gülən bir dəstə adamın hara getdiyini bilmədim.

Yəqin, başa düşürsünüz ki, qarovuldan qurtaran kimi Tryana getdim, ancaq hər şeydən əvvəl, rəsmi hərbi keçidə getməyə hazırlaşdığım kimi üzümü tərəş elədim, saçımı daradım. O, qızardılmış balıq satan, mavr kimi qara, qoca Lillas Pastyanın dükanında idi. Nəcəbətli, adlı-sanlı zadəganlar həmişə, xüsusilə Karmen həmin bu məhəllədə özünə məskən salandan bəri tez-tez bu dükan qızardılmış balıq yeməyə gəlirlər.

O, məni görün kimi dedi:

– Lillas, bu gün mən əlimi ağdan-qaraya vurmuram. Qoy qalsın sabaha. Gedək, eloğlum, gedək gəzək.

O, tor örpəyini burnunun ucuna kimi saldı və biz küçəyə çıxdıq. Heç özümüz də bilmirdik ki, hara gedirdik.

– Madmazel, – ona müraciətlə dedim, – elə bilirəm ki, mən həbsxanada olanda göndərdiyin şey üçün indi təşəkkür etməliyəm, belə deyil? Çörəyi yedim, yeyə mənə qaçmağım üçün, nizəmi itiləməkçün lazım oldu və onu hələ də sizdən bir yadigar kimi özümdə saxlayıram, ancaq pulunu, budur, gətirmişəm.

– Bir buna bax, sən Allah! O, pulu hələ indiyə kimi saxlayıb, – Karmen şaqqanaq çəkərək güldü. – Qaldı ki, pul... çox gözəl, hazırda yanımda pulum yoxdur, nə etməli? Sümsük it sümük tapar⁶³. Gedək, hamısını yeməyə verək. Sən məni qonaq edərsən.

Biz yenidən Sevilyaya gedən yola düşdük. İlanlar küçəsinin girəcəyində o, on-on iki dənə portağal aldı və mənə buyurdu ki, onlan dəsmala büküb götürüm. Bir az getmişdik ki, o, çörək, kolbasa, bir şüşə manzanilla⁶⁴ aldı və nəhayət, qənnadı dükanına girdi. Karmen orada mənim ona qaytardığım qızıl pulu piştaxtanın üstünə tulladı, sonra başqa bir qızıl pulu da cibindən çıxartdığı bir neçə qara pulla piştaxtanın üstünə atdı. Sonra məndən cibimdə nə qədər pulum olduğunu soruşdu. Mənim cibimdə isə cəmi-cümlətəni bir gümüş və bir neçə qara pul var idi, onları da ona verdim, daha pulum olmadığına görə bərk xəcalət çəkdim. Mənə elə gəldi ki, o, indi dükandakı şeylərin hamısını alacaq. Karmen dükanda ən gözəl və ən bahalı nə vardısı, hamısını götürdü: yemas⁶⁵, turrón⁶⁶, şəkərli meyvələrin hamısından pulun çatdığı qədər aldı. Bütün bunların hamısını mən gərək kağız torbada aparaydım. Siz, yəqin ki, Ədalətli Pedronun büstü qoyulmuş Kandelixo küçəsinə tanırırsınız⁶⁷. Həmin küçə məni müxtəlif fikirlərə saldı. Biz həmin küçədə köhnə bir evin qarşısında dayandıq. O, həyətdən keçib xiyabana daxil oldu və birinci mərtəbədəki qapını döydü. Bir qaraçı qadın (lap cinə oxşayırdı) gəlib qapını açdı. Karmen ona romani dilində nə isə dedi. Qarı əvvəlcə donqulandı. Onu sakitləşdirmək

üçün Karmen ona portağal, bir ovuc konfet verdi ki, şərabla içsin. Sonra Karmen öz paltosunu qaraçı qadının kürəyinə salaraq onu qapının yanına gətirdi, o da taxta cəftəni çəkib qapını bağladı. Elə ki biz tək qaldıq, Karmen rəqs etməyə və deyib-gülməyə başladı; dəli olmuş kimi oxuya-oxuya deyirdi:

– Sən mənim “romum”⁶⁸, mən isə sənin “rominəm”⁶⁹.

Mən otağın ortasında durmuşdum, mağazadan aldığımız şeylərin hamısı qucağımda idi və onları hara qoyacağımı bilmirdim. O, qucağımda tutduğum şeyləri vurub yerə tökdü və boy-uma sarılaraq dedi:

– Mən öz borclarımı verirəm, öz borclarımı! “Kaleslərin”⁷⁰ qanunu belədir! Ah! Müsyö, heç bilirsiniz o gün necə gün idi?! Həmin günü düşünəndə sabahkı günümü unuduram.

Quldur bir anlığa susdu, sonra siqar yandırıb yenidən söhbətinə davam etdi:

– Biz bütün günü bir yerdə keçirdik; yedik, içdik və sair. O, altıyaşlı uşaq kimi yeyib doyandan sonra konfetlərin qalanını ovucaylıb qoca qarının su bardağına doldurdu və dedi: “Bu da qoca qarı üçün şərbət olsun!” O, şimiyyatları divara çırpıb əzirdi. “Qoy milçəklər bizi rahat buraxsınlar, bunlar da onların payı!” – deyirdi. Elə bir səfeh hərəkət qalmadı ki, o etməmiş olsun. Mən onun rəqs etməsini görmək istədiyimi dedim. Bəs çarpanaqları haradan tapaq? O, həmin dəqiqə qarının evindəki yeganə çini boşqabı götürdü, onu çilik-çilik elədi və sınımış parçalardan ikisini əlinə alıb bir-birinə vuraraq romalı rəqsini oynamağa başladı. Elə qəşəng oynayır, əlində tutduğu çini parçalarını bir-birinə elə məharətlə vururdu ki, onlar fil dışından və qarağacdən düzəldilmiş çarpanaqlardan heç də pis səslənmirdi. Sizi inandırırım ki, adam bu qızın yanında olanda qəm-qüssənin nə olduğunu qətiyyən bilməz. Axşam oldu və mən əsgərləri səsləyən təbil səslərini eşitdim.

– Çağırış başlandı, gərək kazarmaya qayıdam, – dedim.

– Kazarmaya? – Karmen narazı halda dilləndi, – deməli, sən boğazında xalta gəzdirən bir zəncisən, hə? Sən xasiyyətinə və geyiminə görə əsl sarı bülbülsən ki!⁷¹ Get, sənin ürəyin cüca ürəyidir, cücə!

Mən həbsə alınacağımı əvvəlcədən bildiyim halda Karmenin yanında qaldım. Səhəri gün ayrılmaq lazım olduğunu birinci olaraq o özü dedi:

– Eşit, Xoseito, sənin borcunu verdim! Bizim qanuna görə, mən sənə heç nə borclu deyildim, çünki sən “paillosan”, ancaq yaxşı oğlansan, mənim xoşuma gəlirsən. Biz daha əvəz-əvəz olduq. Di salamat qal.

Mən onu bir daha nə vaxt görə biləcəyimi soruşdum.

– Bir az ağillanandan sonra, – o gülərək cavab verdi. Daha bir az ciddi tərzdə əlavə etdi: – Bilirsən, mənim balam, mənə elə gəlir ki, səni bir balaca sevirəm axı?! Ancaq bu çox davam edə bilməyəcək. İt ilə qurdun bir yerdə yaşaması, dostluğu çox davam edə bilməz. Bəlkə, sən müsəlman qanunu ilə hərəkət edəsən, belə olsa, mən sənə “rominin” olaram. Ancaq bütün bunlar hamısı axmaq şeylərdir. Bu heç cür mümkün deyil. Bah! Mənim balam, mənə inan, sənə haqq-hesabın çox ucuz başa gəldi. Sən şeytana rast gəlmisən... bəli, şeytana; o, həmişə qara olmur və o, sənə boyununu sındırmayıb. Geyimim yundur, ancaq qoyun deyiləm⁷². Get, öz “maxari”nin⁷³ qarşısında şam yandır, – o, bunu çox təmtəraqla dedi. – Hə, get! Bir daha xoş getdin! Get, bir də Karmensita haqqında fikirləşmə, yoxsa o, səni ayaqları ağacdən olan dul qadınla evləndirər⁷⁴.

Belə danışa-danışa Karmen qapının arxasındakı cəftəni açdı, örpəyini küçədə düzəldərək arxasını mənə çevirdi və uzaqlaşdı.

O, düz deyirdi. Onun haqqında fikirləşməmək daha ağıllı iş olardı; ancaq həmin gündən sonra mən Kandelixo küçəsində bundan başqa ayrı bir şey haqqında düşünə bilmədim. Ona rast gəlmək ümidi ilə küçələri dolaşırdım. Mən onu qoca qarından və qızardılmış balıq satan alverçidən soruşurdum. Alverçi də, qoca qar da Karmenin Laloroya, yəni ispanların Portuqaliya adlandırdıqları bir ölkəyə yola düşdüyünü söyləyirdi. Şübhə yoxdur ki, bunlar Karmenin tapşırığına görə belə deyir, mənə azdırırdılar, ancaq mən bunların yalan olduğunu tezliklə öyrəndim. Kandelixo küçəsinə gəldiyim gündən bir neçə həftə sonra mən şəhər qapılanndan birinin qarşısında qarovulda dayanmışdım. Bu qapıdan bir az aralı olan qala divarında bir deşik var

idi; həmin deşiyi tıxamaq üçün bənnalar bütün günü orada işləyirdilər, axşam olanda isə qaçaqmal gətirənləri buraxmamaq üçün bura gözətçi qoyurdular. Mən gündüz Lillas Pastyanın qarovulxananın ətrafında fırlandığını və mənim yoldaşlarımdan bəziləri ilə danışdığını gördüm; hamı onu, onun qızardıb satdığı balıqları, yaxşı böyrək qızartmasını çox gözəl bilirdi. O, mənə yaxınlaşdı və Karmendən bir xəbərim olub-olmadığını soruşdu.

– Yox, – cavab verdim, – xəbərim yoxdur. Bilmirəm.

– Hə, yaxşı! Bilərsən! – dedi.

O, yalan demirdi. Həmin günün axşamı mən divarın təzə düzəldilmiş yarığının yanında gözətçi təyin olundum. Zabit çəkilib gedən kimi mənə tərəf bir qadının gəldiyini gördüm. Ürəyim bu gələnin Karmen olduğunu, sanki, mənə xəbər verirdi. Buna baxmayaraq, mən qışqırdım:

– O tərəfdən keç! Buradan keçmək olmaz!

– Yaxşı bir görək, zalımlıq eləməyin! – o, tanışlıq verdi.

– Necə, sizsiniz, Karmen?

– Bəli, eöğlü. Bir az söhbət edək, özü də yaxşı-yaxşı. Bir düro⁷⁵ qazanmaq istəyirsənmi? İndi buradan bir neçə adam gəlib-keçəcək, bellərində tay var, onlarla işin olmasın, qoy keçib-getsinlər...

– Olmaz! – cavab verdim. – Onları tutub saxlamalıyam. Əmr belədir.

– Əmr! Əmr! Kandelixo küçəsi yadından çıxıb, onda əmr-filan düşünmürdün?!

– Ah! – həmin xatirədən, sanki, sarsılmış kimi köks ötürdüm; bir də ki elə bir gündə əmri çox asanlıqla unutmaq olardı, – ancaq mənə qaçaqmal gətirənlərin pulu lazım deyildir.

– Bura bax, əgər sənə pul lazım deyildirsə, onda biz ikimiz yenə Dorote qarının mənzilinə nahar etməyə gedəkmi?

– Yox! – sanki, heydən düşmüş halda cavab verdim. – Bacarmaram.

– Çox gözəl. Əgər bu da sənin üçün çətindərsə, onda mən kimə müracət etmək lazım gəldiyini bilərəm. Dorotenin mənzilinə mənimlə getməyi sənın zabitinə təkiif edərəm. O, yaxşı adama oxşayır və özü də bura başqa bir cavan oğlanı gözətçi

təyin edər ki, nəyi görməyin münasib olduğunu bilər. Xudahafiz, ay sarıbülbül. Qanun səni boğazından asanda gülərəm, indi yox.

Mən yenə zəiflik edib onu yanıma çağırıdım və əgər lazım gələrsə, bütün qaraçıları buradan buraxacağıma söz verdim, ancaq gərək əvəzində o da məni istədiyim yeganə bir şeylə mükafatlandırıydı. O, verdiyi vədi elə günü sabah yerinə yetirəcəyinə söz verdi və iki addımlıqda durub gözləyən yoldaşlarını xəbərdar etmək üçün götürüldü. Onlar beş nəfər idilər, Pastyada onların içində idi, ingilis malı gətirirdilər. Karmen qarovul çəkirdi. Mühafizə dəstəsi görsəydi, barmaqlarındakı çarpanaqları şaqıldatmaqla onları xəbərdar etməli idi, ancaq onun buna ehtiyacı olmadı. Qaçaqmal gətirənlər işlərini bir anda gördülər.

Sabahı gün mən Kandelixo küçəsinə getdim. Karmeni gözləməli oldum, nəhayət, o, ovqatı təlx halda gəlib çıxdı və dedi:

– Adamı yalvarmağa məcbur edənləri mən xoşlamıram. Birinci dəfə bir şey qazanıb-qazanmayacağını fikirləşmədən mənə çox böyük bir yaxşılıq etdin. Dünən isə mənimlə alver elədin. Heç özüm də bilmirəm indi nə üçün gəldim, çünki səndən xoşum gəlmir. Buna bax!.. Al, bu, sənin düron, özün də sürüş buradan!

Mən, az qala, pulu onun təpəsinə çırpacaqdım və onu döyməmək üçün səbrimi basıb özümü güclə ələ aldım. Bir saat mübahisə etdikdən sonra çox qəzəbli halda evdən çıxdım. Şəhərdə dəli adamlar kimi hara gəldi getdim, nəhayət, bir kilsəyə girdim və ən qaranlıq künclərdən birinə qısılıb hönkür-hönkür ağlamağa başladım.

Qəfildən bir səs eşitdim:

– Draqunun göz yaşları!⁷⁶ Mən onlardan məhəbbət bədəsi düzəldəcəyəm.

Başımı qaldırdım. Qarşımda dayanan Karmen idi.

– Hə, yaxşı, eloğlu, mənə qarşı hirsiniz hələ soyumayıb? – dedi. – Mən sizi sevirəm, siz yanımdan gedəndən sonra heç özüm də bilmirəm nə oldu. Bax indi özüm deyirəm, istəyirsənsə, gedək Kandelixo küçəsinə.

Beləliklə, biz barışdıq, ancaq burasını da deyim ki, Karmen bizim yerlərin havası kimi tez-tez dəyişirdi. Bizim dağlarda tufanqabağı günəş çox parlaq olar. O, mənə Dorotenin evində görüşəcəyimizə söz verdi və gəlib çıxmadı. Dorote mənə dedi ki, Karmen qaraçı işlərinə görə Laloroya getmişdir.

Belə sözlərin nə demək olduğunu artıq təcrübədən keçirdiyimdən gümanım gələn hər yerdə Karmeni axtarı və elə gün olurdu ki, Kandelixo küçəsinə iyirmi dəfə baş çəkirdim. Bir gün axşam yenə Dorotenin evində idim. Onu da deyim ki, mən bu arada hərdən bir cırə arağı içirtməklə onu ələ keçirmişdim, bir də gördüm ki, Karmen cavan bir oğlanla içəri girdi. Bu, bizim alayın leytenantı idi.

Karmen bask dilində mənə dedi:

– Tez rədd ol buradan!

Mən isə içimi yeyə-yeyə qəzəbdən yerimdəcə donub-qalmışdım.

– Sən burada nə edirsən? – leytenant mənə müraciət etdi.
– Cəhənnəm ol bayıral!

Heç bir addım da ata bilmədim; sanki, ayaqlarım birdən-birə iflic oldu. Qəzəblənmiş zabıt mənim yerimdən qımıldanmadığını və onu gördüyüm anda əsgər papağını çıxarıb təzim etmədiyimi görəndə köynəyimin yaxalığından tutdu və məni bərk-bərk silkələdi. Ona nə dediyimi indi də bilmirəm, yadımda deyil. O, qılıncını çıxartdı, mən də öz qılıncımı qınından siyirdim. Qoca qadın mənim qolumdan tutdu və elə bu an leytenant alınımdan bir zərbə vurdu; bax, izi hələ də qalıb. Mən geri sıçradım və dirsəyimin zərbəsi ilə qarını yerə sərdim, sonra qılıncımın ucunu hələ də üstümə həmlə edən leytenantın sinəsinə dayadım və onun qarına soxdum. Bu zaman Karmen lampanı söndürdü, öz dilində Doroteyə dedi ki, aradan çıxsın. Mən özüm də küçəyə atıldım. Hara qaçdığımı heç özüm də bilmirdim. Mənə elə gəlirdi ki, kimsə məni qovur. Özümə gələndə Karmeni yanımda gördüm.

– Ay səfeh sarıbülbül! – Karmen mənə dedi. – Sənin əlindən ancaq elə belə səfeh işlər gələr. Yadımdadırmı, mən səni bədbəxt edəcəyimi demişdim. Gedək, madam ki romalı flamand

qızı ilə dostluq edirsən, deməli, hər şeyə çarə tapılar⁷⁷. Əvvəlcə bu yaylığı başına bağla və qılıncının qayışını mənə tərəf at gəlsin. Məni bu keçiddə gözlə. İki dəqiqəyə gəlirəm.

O yox oldu və çox keçmədi ki, əlində zol-zol qadın bürüncəyi ilə qayıdıb gəldi; onu haradan tapdığını deyə bilmərəm. Karmen mənim hərbi formamı soyundurdu və gətirdiyi bürüncəyi köynəyimin üstündən saldı. Beləliklə, məni geyindirib-kecindirdikdən sonra başımdakı yaranı bağladığı dəsmalla mən Sevilyada Valensiya kəndlilərinə oxşayırdım. Sonra Karmen məni həmin bu dar küçənin axırında yerləşən, eynilə Dorotenin evinə oxşayan bir evə apardı. Karmenlə başqa bir qaraçı qadın yaramı yuyub elə məharətlə sarıdılar ki, heç hərbi cərrah da belə sariya bilməzdi. Sonra onlar bilmirəm mənə nə isə içirdilər və yorğan-döşəyə saldılar, mən yuxuya getdim.

Heç şübhəsiz ki, bu qadınlar içkiyə adama yuxugətirən və sirri yalnız onların özlərinə məlum olan nə isə qatmışdılar, çünki sabahı gün çox gec oyandım. Başım bərk ağrıyırdı, istiliyim də vardı. Bir gün əvvəl iştirakçısı olduğum dəhşətli səhnəni birdən-birə xatırlaya bilmədim, xeyli fikirləşdim. Karmen və onun rəfiqəsi yaramı təzədən açıb-bağlayandan sonra döşəyimin yanında bardaş qurub oturdular və “çipe kallı” dilində nəsə fikir mübadiləsi etdilər; bu, həkimlərin tibbi müşavirəsini xatırladırdı. Sonra onların ikisi də məni inarırdı ki, tez sağalacağam; ancaq Sevilyanı mümkün qədər tez tərk etməliyəm, çünki məni burada tutsaydılar, danışıqsız güllələyəcəkdilər.

– Oğlum, – Karmen mənə dedi, – sən gərək indi bir işin qulpundan yapışasan. Kral sənə daha nə düyü verəcək, nə də morina balığı⁷⁸; bundan sonra öz güzəranın barədə düşünməlisən. *A pastesas*⁷⁹ oğurluq üçün hələ çox kalsan, ancaq sən gənc və güclüsən; əgər cəsəretin çatırsa, ürəklisənsə, dəniz sahilinə get və qaçaqmal gətirməklə məşğul ol. Məgər səni dar ağacından asdırmağa söz verməmişəm? Bu, güllələnməkdən yaxşıdır. İşə yaxşı girişsən, sahil mühafizə dəstəsi və minonlar⁸⁰ səni yaxalayana qədər kral kimi yaşayacaqsan.

Beləliklə, bu cür şimikdirici ifadələrlə, min cür şirin dillə bu şeytan balası mənə yeni peşə yolunu göstərdi; bu, məni ölüm-

dən qurtaran yeganə çıxış yolu idi. Sözün düzünü etiraf edim, müsyö? O, məni çox asanlıqla dilə tutdu. Mənə elə gəlirdi ki, bu iztirablı və narahat həyat məni ona daha ürəkdən bağlayır. Elə həmin gündən mən özümdə ona qarşı məhəbbət oyandığını hiss etdim. Əlində qılıncı, sevgilisi mindiyi atın sağrısında, Əndəlisi dolaşan qaçaqmal gətirənlər haqqında çox eşitmişdim. İndi isə özümü tərkimdə gözəl qaraçı qızı, dağlarda-daşlarda at çapan bir igid kimi təsəvvür edirdim. Mən bunu Karmenə deyəndə o gülərək əllərini ombalarının üstünə qoyur və cavab verirdi ki, düşərgədə keçirilən gecədən gözəl heç nə ola bilməz, çünki belə gecədə hər “rom” öz “romisinin” qoluna girib üç qurşaq uzunluğunda, üstünə yorğan salınmış kiçik bir çadırın altına çəkilir.

Mən Karmenə deyirdim:

– Səni həmişəlik dağa apara bilsəydim, arxayın olardım. Orada sənə şərik çıxacaq leytenant olmazdı.

Cavabında o, mənə deyirdi:

– Ah! Sən qısqancsan! Bu, sənin üçün çox pis... Sən belə işlərdə doğrudanmı bu qədər səfehсэн? İndiyə kimi səndən pul istəmişəmmi? Bu isə o deməkdir ki, mən səni sevirəm.

Karmen belə deyəndə az qalırdı durub onu boğam.

Qısa, müsyö, Karmen mənim üçün bir zadəgan paltarı tapıb gətirdi və həmin paltarda mən Sevilya şəhərindən çıxdım. Belə bir qiyafədə məni heç kim tanımazdı. Pastyadan aldığı məktubla Xeres şəhərinə, qaçaqmal alverçiləri ilə cirə arağı satan bir nəfər alverçinin yanına gəldim. Məni buradakı adamlara təqdim etdilər. Onların başçısı Dankayre⁸¹ ləqəbli bir nəfər məni öz dəstəsinə qəbul etdi. Biz buradan Karmenlə görüş təyin etdiyim Qausin⁸² şəhərinə yola düşdük. Qaçaqmal gətirdiyimiz vaxtlar Karmen bizə casus kimi xidmət göstərirdi; sözün düzü, belə gözəl işləyən casus ömrümdə görməmişdim. O, Cəbəlüttariqdən gəlirdi və bizim sahilə alacağımız malların gəmidən boşaldılması barədə məsələni gəmi sahibi ilə danışib yoluna qoymuşdu. Biz onları Estepona yaxınlığında gözləmək üçün yola düşdük, sonra isə malların bir hissəsini dağlarda gizlətdik, qalanını da dalımıza alıb Rondaya yollandıq. Karmen ora

bizdən qabaq çatmışdı. Bizim şəhərə nə vaxt girəcəyimizi Karmen əvvəlcədən təyin etmişdi. Bu və bundan sonra daha bir neçə səfərimiz müvəffəqiyyətlə başa çatdı.

Qaçaqmal alveri ilə keçirdiyim həyat əsgərlik həyatından daha çox xoşuma gəlirdi; Karmenə hədiyyə verə bilirdim. Mənim pulum və məşuqəm vardı. Heç bir peşmançılığım yox idi, çünki qaraçıların dediyi kimi, nəşələnən adamı heç vaxt qotur qaşındırmaz. Bizi hər yerdə yaxşı qarşılayırdılar. Yoldaşların mənimlə yaxşı rəftar edir və hətta qulluğumda dururdular. Səbəbi də bu idi ki, mən bir adam öldürmüşdüm və onların arasında, insafən desək, belə qəhrəmanlıq göstərən adam yox dərəcəsinə idi.

Ancaq mənim təzə qədəm qoyduğum bu həyatda ən çox xoşuma gələn bu idi ki, Karmeni tez-tez görürdüm. O, mənə həmişəkindən daha çox mehribanlıq göstərirdi. Bununla belə, yoldaşların qarşısında mənim məşuqəm olduğunu boynuna almırdı və hətta cürbəcür andlar içdirmişdi ki, aramızda olan haqq-hesab barədə onlara heç bir şey deməyim. Bu məxluq qarşısında özümü elə aciz hesab edirdim ki, onun bütün şiltaqlıqlarına dözü, hər əmrini yerinə yetirirdim. Başqa sözlə demiş olsaq, o, birinci dəfə idi ki, özünü mənə düzəlmiş, əxlaqlı, əsl qadın kimi göstərirdi və mən də elə sadələvh olmuşdum ki, onun, həqiqətən, düzəldiyinə, əvvəlki şiltaqlıqlarından əl çəkdiyinə inanırdım.

Səkkiz-on nəfərdən ibarət dəstəməiz yalnız zəruri anlarda bir yerə toplaşır və biz ikibir, üçbir şəhərlərə, kəndlərə səpələnirdik. Bizim hər birimiz özümüzü zahirən müxtəlif peşə sahibləri kimi göstərirdik: bəzimiz “qalayçı”, bəzimiz isə “alverçi” idik; mən xırdavatçı idim – çərçi. Ancaq Sevilyada törətdiyim axmaq işə görə adam gur olan yerlərdə görünürdüm. Günlərin bir günündə, daha doğrusu, bir axşam sözləşmişdik ki, Vexer şəhərində görüşək. Dankayre ilə mən ora hamıdan qabaq gəlmişdik. O çox şən görünürdü.

– Dəstəməizə daha bir nəfər gələcək, – o, dedi, – Karmen yenə bir hoqqa çıxarıb. O, öz “rom”unu Tarifa həbsxa-nasından qaçırb.

Mən bütün yoldaşlarımla danışdıqları qaraçı dilini artıq başa düşürdüm və “rom” sözünü hər dəfə eşidəndə ətim ürپəşirdi.

– Necə? Öz ərini? Deməli, Karmen ərə gedib? – mən kapitandan soruşdum.

O, cavabında mənə dedi:

– Bəli, Taygöz Qarsiyaya, özü kimi hiyləgər bir qaraçıdır. Yazıq oğlan həbsxanada idi. Karmen həbsxana cərrahını barmağına elə doladı ki, öz “romunu” azad etdi. Ah! Bu qız özü ağırlığında qızıla dəyər! İki il idi ki, onu qurtarmaq üçün fürsət axtarırdı. Həbsxana həkimini görməyə qədər heç bir iş baş tutmur, demək olar ki, bütün yaptıkları küt gedirdi. Görünür, həmin bu həkimlə tez dil tapmışdır.

Bu xəbərin mənə necə “xoş” təsir bağışladığını özünüz təsəvvür edin. Mən tezliklə Taygöz Qarsiya ilə görüşdüm. O, bu sərsəri həyatın yedirib saxladığı adamların içərisində ən murdarı və ən bədheybətini idi: dərisi qara, qəlbi ondan da qara... ömrümdə belə bir caniyə rast gəlməmişdim. Karmen onunla bərabər gəldi və bunu da deyim ki, Karmen onu mənim yanımda öz romu çağıranda, yaxud Qarsiya üzünü bir tərəfə çevirib baxanda Karmenin ağız-burnunu necə əydiyinə tamaşa edəydiniz?! Mən hiddətlənmişdim və bütün gecəni onunla kəlmə də kəsmədim. Səhəri gün yığışib yola düşmüşdük ki, on-on iki nəfər atlinin bizim ardımızca çaparaq gəldiyini gördük. Əndəlisin indiyə qədər asıb-kəsməkdən dəm vuran bu yalançı pəhləvanları atlıları görəni kimi titrəməyə başladılar və dərhal aradan çıxmağa çalışdılar; bir sözlə, başlı başını saxlasın idi. Dankayre, Qarsiya, Esixa qəsəbəsindən olan Romendado adlı qəşəng bir oğlan və Karmen özlərini itirmədilər. Yerdə qalanlar isə qatırlarını buraxıb hərəsi bir dərəyə atıldı ki, burada atlılar onları daha təqib edə bilməzdilər. Biz heyvanlarımızı saxlaya bilmədik, odur ki malların ən qiymətlini çiyinimizə alaraq, dərə-təpəyə düşüb özümüzü qurtarmağa cəhd etdik. Yüklərimizi özümüzədən qabağa atıb özümüz də onların dalınca dabanlarımız üstündə sürünə-sürünə üzünəşağı enirdik. Bu halda düşməni bizi gülləyə tutdu; ömrümdə birinci dəfə idi ki, güllələrin necə vıyıldadığını eşidirdim. Ancaq açığını deyim ki, bu, mənim üçün qorxulu şey

deyildi. Adamın yanında qadın olanda ölümü heç vecinə almır. Biz salamat qurtardıq, təkcə yazıq Romendadodan başqa: güllə onun qamından dəymişdi. Mən yükümü kənara tulladım və onu tutmağa cəhd etdim.

– Sarsaq! – Qarsiya mənə tərəf qışqırdı, – cəmdəyi neynirik? Onun işini bitir, pambıq corabları da itirmə.

Karmen də üstümə qışqırdı:

– Tulla onu!

Yorğunluqdan istifadə edib dincimi almaq bəhanəsi ilə mən yaralını güllə tutmayan bir qayanın altında yerə qoydum. Qarsiya yaxınlaşdı və əlindəki tütəngi onun başına boşaltdı.

– İndi mən qoçaq istəyirəm ki, bunu tanısın, – o, sifətində on iki güllə yeri olan Romendadoya baxaraq dedi. Güllələr oğlanın sifətini deşik-deşik etmişdi.

Müsyö, mənim keçirdiyim gözəl həyat bax budur. Həmin gün axşam yorğun-argın, ac-susuz, qatırlarımızı itirdiyimizdən tamamilə müflisləşmiş vəziyyətdə gəlib bir kolluğa çıxdıq. Heç bilirsiniz bu alçaq Qarsiya neylədi? O, cibindən bir dəst kart çıxarıb yandırdıqları tonqalın başında Dankayre ilə səhərə kimi kart oynadı. Bu müddətdə mən arxası üstə uzanıb göydəki ulduzlara tamaşa edir, Romendadonu düşünür və bu saat onun yerində olmağımı arzulayırdım. Karmen mənim yanımda çömbəlmişdi və hərdənbir əlindəki çarpanaqları bir-birinə vurub səsləndirməklə dodaqaltı nəsə mızıldayırdı. Sonra qulağıma söz demək bəhanəsi ilə mənə yaxınlaşdı və məni qucaqlayıb iki-üç dəfə öpdü.

– Sən şeytansan! – dedim.

– Doğrudan, elədir ki var! – cavab verdi.

Bir neçə saat dincəldikdən sonra Karmen Qausin kəndinə yola düşdü və sabahı gün balaca bir çoban bizə çörək gətirdi. Biz bütün günü orada qaldıq və həmin günün sabahı axşam-tərəfi Qausinə yaxınlaşdıq. Karmendən xəbər gözləyirdik. Xəbər-ətər yox idi. Səhəri bir nəfər qatırçının geyinib-kecinmiş, əlində çətir tutmuş bir qadını və bu qadının qulluqçusuna oxşayan bir qız uşağını qatırın üstündə gətirdiyini gördük. Qarsiya dedi:

– Bax bu iki qatırı və bu iki nəfər qadını qurban olduğum

özü bizim üçün göndərir; qatır dörd olsaydı, daha yaxşı olardı. Eybi yoxdur, bu da bəsimizdir!

O, silahını götürüb kolların arasına sinə-sinə cığıra tərəf enməyə başladı və kolluqda gizləndi. Dankayre ilə mən bir az aralıda onun arxasınca gedirdik. Bir güllə mənzili məsafədə açıqlığa çıxdıq və qatırçıya dayanmasını əmr etdik. Bizi görən qadın qorxmaq əvəzinə (çünki bizim qiyafəmiz adamı qorxudacaq şəkildə idi), şaqqanaq çəkərək gülməyə başladı və dedi:

– Ah! Bu “lillipendilər” mənə “erani” hesab etmişlər⁸³.

Bu, Karmen idi, ancaq elə geyinib-kecinmişdi ki, başqa bir dildə danışsaydı, mən onu tanımazdım. O, qatırın üstündən aşağı sıçradı və bir müddət Dankayre və Qarsiya ilə xısın-xısın danışdı, sonra isə mənə dedi:

– Sarıbülbul, boğazından asılana qədər səninlə hələ görüşəcəyik. Mən qaraçı işlərinə görə Cəbəlüttariqə gedirəm. Çox çəkməz ki, sorağımı eşidərsiniz.

O, bizə bir neçə günlük yaşayacağımız sığınacağı göstərdikdən sonra bir-birimizdən ayrıldıq. Bu qız dəstənin allahı idi. Çox keçmədi ki, biz onun göndərdiyi bir qədər pul və puldan da qiymətli bir xəbəri aldığımız: iki nəfər ingilis milordu filan gün filan yol ilə Cəbəlüttariqdən Qrenadaya yola düşür. Ətyeyən quş dimdiyindən bəlli olar. Onların külli miqdarda pulları vardır. Qarsiya onları öldürmək istədi, amma Dankayre ilə mən buna yol vermədik. Biz onların yalnız pullarını, saatlarını və köynəklərini alıb özlərini buraxdıq. Köynəklərə bərk ehtiyacımız vardı.

Müsyö, insan heç özü fikirləşmədən oğru olur. Gözəl bir qız sizi başınızı itirməyə məcbur edir, onun yolunda vuruşursunuz, bədbəxtlik üz verir, indi də gəl dağlarda yaşa. Qaçmaq alverindən başın açılmır, heç özün də bilmədən dönüb olursan oğru. Milordlarla işimizi qurtardıqdan sonra Cəbəlüttariq ətrafına getməyi bir daha lazım bilmədik və Ronda dağlarına çəkildik. Siz mənə Xose-Mariya haqqında danışmışdınız, bax mən elə onunla orada tanış olmuşam. O, məşuqəsini bütün yürüslərə özü ilə aparırdı. Bu, gözəl, ağıllı, təvazökar, xoşrəftar bir qız idi. Heç vaxt ağzından pis söz çıxmaz və pis hərəkət etməzdi!..

Bütün bu gözəl xüsusiyyətlərinin əvəzində Xose-Mariya onun gününü qara eləmişdi. O, günlərini həmişə başqa qızlarla keçirir, onun-bunun dalınca qaçır, onunla kobud rəftar edir, sonra da onu qışqanırdı. Bir dəfə o, öz məşuqəsini bıçaqlamışdı. Eh! Heç bilirsiniz nə oldu? Qız onu daha çox sevməyə başladı. Qadınlar hamısı belə məxluqdur, ələlxüsus da Əndəlis qadınları. O, əlindəki bıçaq yarasının yerini ən gözəl bir şey kimi hamıya göstərirdi. Bunlardan əlavə, Xose-Mariya həm də çox pis yoldaş idi!.. Oğurluğa gətirdiyimiz günlərin birində gətirdiyimiz şeyləri o, elə böldü ki, bütün xeyir ona düşdü, bizə isə əziyyətdən başqa heç nə qalmadı. Nə isə, yenə öz başıma gələnlərdən danışım. Bizim Karmendən heç xəbərimiz yox idi. Dankayre dedi:

– Karmendən xəbər tutmaq üçün gərək birimiz Cəbəlüttariqə gedək; bəlkə, orada bir iş düzəldib? Məmnuniyyətlə gedərdim, ancaq Cəbəlüttariqdə mən çox məşhur idim, tanıyırdılar, bəli, hamı məni tanıyırdı.

Taygöz dedi:

– Məni də orada tanıyırlar, mən orada o xərçənglərin⁸⁴ başına o qədər iş açmışam ki... Bir də bir gözüm kor olduğundan məni daha tez tanıyrlar.

– Deməli, oraya mən getməliyəm? – Karmeni görmək üçün əlimə imkan düşdüyündən məmnun halda dedim. – Yaxşı, orada nə etmək lazımdır?

Yoldaşlar mənə dedilər:

– Ora ya dənizdən get, ya da Sən-Pok tərəfdən, kefin necə istəyirsə, elə də et. Cəbəlüttariqə ki çatdın, limanda Rollana⁸⁵ adlı şokoladsatan qadının harada yaşadığını xəbər alarsan, onu tapanda vəziyyətin nə yerdə olduğunu özündən öyrənərsən.

Belə qərara gəldik ki, üçümüz də Qausin dağlarına yola düşək, mən yoldaşlarımdan ikisini də orada qoydum, özüm də meyvə alverçisi tək Cəbəlüttariqə baş çəkdim.

Ronda şəhərində bizim adamlardan biri mənə pasport düzəltdi. Qausində mənə bir eşşək verdilər, mən də onu portağal və qovunla yüküladım və yola düşdüm. Cəbəlüttariqə çatanda hamının Rollanani tanıdığını öyrəndim, ancaq o ya burada

yox idi, ya da ki *finibus terrae*-yə vasil olmuşdu⁸⁶; onun burada olmaması bizim indiyə kimi Karmendən xəbər tutmamağımızın səbəbini bildirirdi. Eşşəyimi tövlələrin birində qoydum və portağallarımı götürüb satmaq bəhanəsi ilə şəhərə yollandım, ancaq əslində, mənim məqsədim tanış-bilişə rast gəlmək idi. Burada dünyanın hər cür lotusuna, cüvəllağısına rast gələrsən və bura əsl Babil qalasıdır, çünki küçədə heç on addım atmamış cürbəcür dillərdə danışana rast gəlirsən. Qaraçıları yaxşı tanıyırdım, ancaq onlara etibar eləməirdim; mən onları sınaıyrdım, onlar da məni. Bizim fırılacaqçı olduğumuz bəlli idi, ancaq başlıca məsələ burasında idi ki, hamımızın eyni dəstədən olub-olmamağımız bəlli deyildi. İki gün tamam küçələri boş-boş gəzdikdən sonra nə Rollana, nə də Karmen haqqında heç bir soraq öyrənə bilmədim, bəzi xırda-xuruş şeylər alıb yoldaşlarımla yanına qayıtmaq istədim. Şər qarışan vaxt küçələrin birindən keçəndə yaxınlıqdakı evin pəncərəsindən məni qadın səsi çağırırdı:

– Ay portağal satan!..

Başımı yuxarı qaldırdım və bir eyvanda məhəccərə söykənmiş Karmeni qırmızı geyimli, qızılı epoetli, saçları qıvrım və məğrur görkəmli bir milordla gördüm. Karmen özü də çox gözəl geyinmişdi: çiyinlərinə şal atmış, saçlarına qızıl daraq vurmuşdu, başdan-ayağa ipəyin içərisində idi; elə həmişəki Karmen idi, heç dəyişməmişdi! Əllərini belinə qoyaraq, həmişəki kimi şaqqanaq çəkərək gülürdü. İngilis ispan dilinin qol-qabırğasını sındıra-sındıra mənə dedi ki, yuxarı qalxım, xanım portağal istəyir. Karmen isə mənə bask dilində dedi:

– Yuxarı qalx, ancaq heç nəyə təəccüblənmə.

Doğrusu, onun heç bir işi məni təəccübləndirməməli idi. Bilmirəm onu tapdığımıza görə sevindim, yoxsa məyus oldum. Qapıda bir kök nökr dayanmışdı, ingilis idi, pudralanmışdı. O, məni gözəl bir salona müşayiət etdi. Karmen məni görəndə kimi bask dilində dedi:

– Sən ispanca bir kəlmə də bilmirsən və özün də məni qətiyyənlə tanıyırsan.

Sonra ingilissə tərəf çevrilərək:

– Sizə deyirdim axı, o saat bildim ki, o baskdır. İndi bu dilin necə qəribə dil olduğunu eşidərsiniz. Görürsünüz, bu adamın necə səfeh sir-sifəti var? Anbarda oğurluq üstündə tutulmuş pişiyə oxşayır, – dedi.

Mən də öz dilimdə dedim:

– Sən isə çox həyasız bir fırılacaqçıya oxşayırsan və bu oynaşının yanında sənin sir-sifətini də doğrayardım!

– Oynaşım? – dedi. – Bu fikri haradan tapdın? Məni bu axmağa qışqarırsan? Kandelixo küçəsində əvvəllər keçirdiyimiz qaraçı gecələrindəki kimi hələ də kobudsan. Ay səfehə bir səfeh, görmürsən qaraçı işlərini düzəldirəm, özü də necə gözəl? Bu ev mənimdir; bu xərçəngin pulları da mənim olacaqdır; mən onu elə bir yerə aparıram ki, o, ömründə oradan çıxma bilməyəcək.

– Mən isə, – dedim, – bir də qaraçı işlərini bu üsulla düzəltmə, elə edəcəyəm ki, sənənin əlin bir daha iş tutmasın.

– Ah! Gör əlindən daha nələr gələr! Sən mənim romumsan ki, mənə əmr edirsən? Taygöz mənim işlərimə razılıq verəndən sonra sən kimsən? Mənim “*minçorrom*”⁸⁷ təkcə sənə, mənə, sənə kifayət eləmir?

İngilis soruşdu:

– O nə deyir?

Karmen cavab verdi:

– Deyir ki, susuzdur və bir cam su olsa, məmnuniyyətlə içər. Və Karmen öz tərcüməsinə şaqqanaq çəkib gülərək divanın üstünə sərələndi.

Müsyö, bu qız güləndə onunla ağıllı-başlı danışmaq mümkün deyildi. Çünki hamı onunla bərabər gülürdü. Bu zırpı ingilis də səfeh-səfeh hırıldamağa başladı və əmr etdi ki, mənə su gətirsinlər.

Mən su içəndə Karmen mənə deyirdi:

– Onun barmağındakı üzüyə bax, istəsən, onu sənə verərəm.

– Mən isə sənənin milordunla dağlarda qarşılaşmaq üçün barmaq verərdim, amma bu şərtlə ki, ikimizin də əlimizdə makila olsun.

İngilis soruşdu:

– Makila? Bu nə deməkdir?

Həmişəki kimi gülərək:

– Makila portağal deməkdir. Görürsən, portağal hara, makila hara... gülməlidir, eləmi? O dedi ki, sizi portağala qonaq etmək istəyir, – dedi.

İngilis:

– Hə? Yaxşı! – dedi. – Onda sabah bir az makila gətirərsən.

Biz söhbət edəndə xidmətçi içəri girdi və yeməyin hazır olduğunu söylədi. İngilis yerindən qalxdı, mənə bir piastr pul verdi və qolunu Karmenə tərəf uzadaraq onun qoluna girməsini təklif etdi, guya, Karmen özü tək gedə bilməzdi. Gülməyində davam edən Karmen mənə dedi:

– Mənim əzizim, səni yeməyə dəvət edə bilmirəm, ancaq sabah əsgərləri rəsmi keçidə səsləyən tənburun səsinə eşidən kimi burada hazır ol, əlbəttə, özünə portağal da gətir. Sən burada Kandelixo küçəsindəkindən daha bəzakli, içərisində daha çox avadanlığı olan bir otaq görəcəksən və onu da görəcəksən ki, mən həmişəlik olaraq sənin Karmensitanam. Yalnız bundan sonra biz qaraçı işləri barəsində söhbət edərik.

Mən Karmenə cavab vermədim, küçəyə çıxanda isə ingilis arxamca deyirdi:

– Sabah makila gətirərsən!

Nə edəcəyimi özüm də bilmədən çıxıb getdim. Həmin gecə səhərə qədər yata bilmədim və səhər açılarda bu xain qadına qarşı elə hiddətlənmişdim ki, Cəbəlüttariqə onu görmədən yola düşməyi qərara aldım; ancaq tənbur ilk dəfə səslənən kimi iqtidarımı itirdim; zənbilimi portağalla doldurub Karmenin yanına götürüldüm. Onun pəncərəsinin pərdəsi yarıaçıq idi və onun iri qara gözlərinin məni güddüyünü gördüm. Həmin pudralanmış nökrə məni o dəqiqə içəri apardı. Karmen ona nə isə bir tapşırıq verdi və elə ki biz içəridə tək qaldıq, Karmen yenə iblis qəhqəhələri ilə şaqqanaq çəkdi, özünü üstümə atıb boynumu qucaqladı. Mən onu ömrümdə belə gözəl görməmişdim. O, bu dəmdə ancaq madonna ilə müqayisə oluna bilərdi, ətirlənmişdi... Ah! Mən isə, oğru ki oğru, əvvəlki kimi...

Karmen deyirdi:

– Minçorro! İstəyirəm buradakı hər şeyi sındıram, evə od vurub yandıraram və dağlara qaçam.

Sonra yenə naz-qəmzə!.. Daha sonra gülüşlər!.. Və o rəqs edir, əynindəki paltarlarının büzmələrini cıncırdı. Heç meymun da belə atılıb-düşə, ağız-burnunu əyə, iblisənə hərəkətlər edə bilməzdi. Nəhayət, Karmen ciddi vəziyyət alaraq mənə dedi:

– Eşit, indi isə söhbət qaraçı işlərindən gedir. İstəyirəm ki, o, mənə Rondaya aparsın, orada monastırda mənim bir bacım var (burada yenə şaqqanaq səsləri). Biz elə bir yerdən keçəcəyik ki... – sənə deyəcəyəm haradan. Onun üstünə hücum edirsiniz, var-yoxunu əlindən alarsınız! Yaxşı olardı ki, onu o dünyaya göndərəydiniz, ancaq (o, sifətində müəyyən dəqiqələrdə özünü bürüzə verən iblisənə təbəssümlə əlavə etdi. Həmin təbəssümü heç kim eynilə təqlid edə bilməzdi) bilirsən neyləmək lazımdır? Qoy əvvəlcə Taygöz görünsün, sən özün bir az arxada dayanarsan. Bu xərçəng cəld, özü də qoçaqdır, onun yaxşı tapançaları var... Başa düşürsən?

Karmen mənə sarsıdan yeni bir qəhqəhə ilə sözüünə yekun vurdu.

– Yox, – ona dedim, – mən Qarsiyaya nifrət edirəm, ancaq o, mənim yoldaşımdır. Bəlkə də, gün gələr, mən səni onun əlindən alaram, ancaq biz haqq-hesabımızı öz adət-ənənəmizlə yoluna qoyacağıq. Mən təsadüfən qaraçı olmuşam və bəzi məsələlərdə əsl mərd navarralı olaraq qalacağam, bizim atalar sözündə deyildiyi kimi: əsl nəcib navarralı.

Karmen sözüünə davam etdi:

– Səfehən, ağılsızsan, əsl “paillosan”, uzağa tüpürə bildiyinə görə özünü nəhəng hesab edən çırtclansan⁸⁸. Sən mənə sevmirsən, rədd ol buradan!

O, mənə “rədd ol buradan!” deyəndə mən yerimdən qımıldana bilmirdim. Mən yoldaşlarıma yanına qayıdacağıma, ingilisi gözləyəcəyimizə söz verdim. O isə öz tərəfindən mənə bildirib söz verdi ki, Cəbəlüttariqdən Rondaya yola düşənə qədər xəstə olacaqdır. Mən iki gün də Cəbəlüttariqdə qaldım. Karmen qiyafəsini dəyişərək mən düşdüyüm karvansaraya gəl-

məkdən qorxmurdu. Yola düşdüm, mənim özümün də planlarım vardı. Karmenlə ingilisin nə zaman və haradan keçəcəkləri yeri öyrənib qayıtdım. Əlbəttə, Karmenlə təyin etdiyimiz görüş yerinə. Məni gözləyən Dankayre ilə Qarsiyanı tapdım. Biz həmin gecəni şamağacının qozalarından qaladığımız tonqalın yanında keçirdik. Mən Qarsiyaya kart oynamağı təklif etdim. O razılaşdı. İkinci əldə mənə fırlıdaq gəldiyini söylədim, o gül-məyə başladı. Mən əlimdəki kartları onun üzünə çırpıdım. O, əlini tütənginə atmaq istəyirdi, mən ayağımı onun əlinin üstünə qoyaraq dedim:

– Deyirlər ki, sən bıçaqla təkbətək Malaqa igidlərindən heç də pis vuruşmursan; gəlsənə, mənəmlə vuruşmaqda özünü bir yoxlayasan, hə?

Dankayre bizi aralamaq istəyirdi. Mən Qarsiyaya iki-üç yumruq ilişdirdim. O qəzəbləndi, bıçağını çıxartdı, mən də özümünkünü. İkimiz də Dankayreyə dedik ki, bizimlə işi olmasın, qoy mərd-mərdənə vuruşaq. O, bizi saxlamaq mümkün olmadığını gördü və çəkilib bir tərəfdə dayandı. Qarsiya sıçan üstünə tullanmağa hazır olan pişik kimi artıq ikiqat olmuşdu. O, mənəmlə endirəcəyim zərbələri dəf etmək məqsədilə papağını sol əlində tutmuş, bıçağını isə sağ əlinə almışdı. Bu, onların Əndəlis qaydasıdır. Mən isə navarralı üsulu ilə vuruşurdum: onun qabağında dik dayanmış, sol qolumu yuxarı qaldırmış, sağ ayağımı qabağa vermiş, bıçağımı isə sağ əlimdə tutaraq sağ böyrümə qısımışdım. Mən özümü pəhləvandan da güclü hesab edirdim. O, ox kimi mənəmlə üstümə şığıdı. Mən sol ayağımın üstündə fırlandım, onun qarşısında boşluq əmələ gəldiyindən zərbəsi boşa çıxdı, mənəmlə zərbəm isə onun boğazından tutdu və bıçaq o qədər işlədi ki, mənəmlə əlim onun çənəsinin altına qədər getdi. Mən bıçağın tiyəsinə elə güclə burdum ki, tiyə qırıldı. Hər şey bitmişdi. Qol yoğunluğunda açılmış yaradan qan fəvvarə vururdu. O, üzüstə tir kimi yerə sərildi.

Dankayre mənə dedi:

– Sən nə etdin?

– Eşit, biz ikimiz bir yerdə yaşaya bilməzdik. Mən Karmeni sevirəm və bunun üçün də tək olmaq istəyirəm. Həm də Qar-

siya əclaf adam idi və yazıq Romendadonun başına onun nə oyun açdığı hələ yadımdan çıxmamışdır. Hə, indi iki nəfərlik və ikimiz də yaxşı oğlanıq. De görüm, mənimlə dost olmaq istəyirsənmi, əsl dost, həyatda ömür dostu, ölüm-dirim dostu, hə?

Dankayre əlini mənə uzatdı. Bu, əlli yaşında bir kişi idi.

– Sevgi işləri şeytan əməlidir! – Dankayre dedi. – Əgər sən Karmeni ondan istəsəydin, o, bir piasra onu sənə satardı. İndi iki nəfərlik; hə, indi de görək, sabah nə edəcəyik?

– Qoy hər işi mən tək özüm görüm. İndi dünya mənim vecimə deyil.

Biz Qarsiyanı basdırdıq və bu yerdən iki yüz addım aralı-da təzədən məskən saldıq. Sabahı gün Karmen öz ingilisi ilə gəlib həmin yerdən keçdi. Onların yanında iki qatırçı və bir də nökrə vardı. Mən Dankayreyə dedim:

– İngilisi öz boynuma götürürəm, o biriləri isə sən qorxut. Arxayın ola bilərsən, onlar silahlı deyillər.

İngilis qoçaq adam imiş. Karmen onun qolunu kənara itələməsəydi, məni güllə ilə vuracaqdı. Qısa, həmin gün Karmeni yenidən kəşf etdim və ona ilk sözümlə bu oldu ki, ona dul qaldığını bildirdim. O, bu işin necə baş verdiyini biləndə mənə dedi:

– Sən həmişəlik “lillipendi” olaraq qalacaqsan! Qarsiya səni öldürməli idi. Sənin bu navrallısayaq vuruşmağın boş şeydir, o, səndən də qoçaqlarını o biri dünyaya çox göndərib. Məsələ burasındadır ki, onun əcəli tamam imiş. Səninki də gələ.

– Sənin də əcəlin... – ona cavab verdim, – əgər mənə əsl romi olmasan...

Karmen:

– Allah ürəyindəkini versin, – dedi, – mən dəfələrlə qəhvə xıltına baxıb ikimizin də birlikdə öləcəyimizi görmüşəm. Vah! Qismət nə isə, o da olacaq. Yazıya pozu yoxdur.

Karmen çarpanaqlarını şaqqıldatmağa başladı, bu isə, həmişəki kimi, onun mənasız bir fikri özündən uzaqlaşdırmağa çalışması demək idi.

Adam özündən danışanda hər şeyi unudur. Şübhəsiz ki, bütүн bu təfsilatlar sizi darıxdırır, ancaq tezliklə qurtaracağam.

Bizim bu minvalla sürdüyümüz həyat uzun çəkdi. Dankayre

və mən əvvəlki yoldaşlarımızdan da etibarlı bir neçə yoldaş tapıb dəstəməzə qoşduq və qaçaqmal alveri ilə məşğul olmağa başladıq. Etiraf etmək lazımdır ki, əlacımız yerdən-göydən üzüləndə ara-sıra yol kəsib gəlib-gedən adamları da qarət edirdik. İnsafən desək, biz yoldan keçənləri öldürmürdük, pullarını əllərindən almaqla kifayətlənirdik. Bir neçə ay mən Karmendən razı qaldım; o, bizim apardığımız əməliyyatlarda lazımlı adam olaraq qalırdı; əməliyyatları başa vurmaq üçün əvvəlcədən bizə yol göstərir, köməyini əsirgəmirdi. O, bəzən Malaqada, bəzən Korduda, bəzən isə Qrenadada olurdu, ancaq mənim bir sözümlü eşidən kimi hər şeyi atır və ucqar bir kəndə, yaxud düşərgəyə məni görməyə gəlirdi. Yalnız tək bircə dəfə, biz Malaqada olanda o, məni təşvişə saldı. Öyrəndim ki, o, varlı bir tacirlə dostlaşmışdır və Cəbəlüttariqdəki əməllərini yenidən başlamaq fikrindədir. Dankayrenin məni bu yoldan çəkəndirmək üçün dediyi məsləhətlərə baxmayaraq, yola düşdüm və günün günortaçağı Malaqaya çatdım. Karmeni axtardım və onu tapıb özümlə gətirdim. Bizim aramızda uzun-uzadı söhbət başlandı.

– Bilirsənmi, – Karmen mənə dedi, – sən əsl romum olandan bəri səni az sevirəm. Səni əvvəllər, mənim minçorrom olduğun vaxtlar daha çox sevirdim. Mən istəmirəm ki, məni incitsinlər və yaxud üstümdə ağalılıq etsinlər. Mənim istəyim bax budur: azad yaşamaq və istədiyimi etmək. Özünü qoru və məni də özümdən çıxartma. Əgər mənə əziyyət versən, onda elə bir oğlan taparam ki, Taygözün başına gətirdiyini o, sənin başına gətirər.

Dankayre bizi barışdırdı; ancaq biz bir-birimizə elə sözlər demişdik ki... O sözlər, düzdür, ürəyimizdə qaldı, bununla belə, biz daha əvvəlki kimi deyildik. Çox keçmədi ki, bizə bədbəxtlik üz verdi. Əsgərlər dəstəməzə hücum etdilər. Dankayre və daha iki nəfər yoldaşım öldürüldü, ikisi isə əsir alındı. Mən özüm çox ağır yaralanmışdım və vəfalı atım olmasaydı, yəqin ki, əsgərlərin əlinə keçəcəkdim. Yorğunluqdan addım atmağa heyim yox, bədənimdə də ki güllə... bax belə bir vəziyyətdə sağ qalmış yeganə yoldaşım ilə meşədə gizlənməli oldum. Atıdan yerə enərkən bayıldım və güllə dəymiş dovşan kimi kol-kos

dibində öləcəyim gəlib gözlərimin qabağında dayandı. Yoldaşım məni bizə tanış bir mağaraya apardı və sonra Karmeni axtarmağa getdi. O, Qrenadada idi və əhvalatı eşidən kimi gəldi. On beş gün tamam mənim yanımdan bir addım kənara atmadı. Gecələr səhərə qədər kirpik çalmadı; o, mənə elə diqqətlə, elə nəvazişlə qulluq edirdi ki, heç bir qadın indiyə kimi çox sevdiyi kişisinə belə bir qulluq etməmişdir. Elə ki ayaqlarımın sözlümə baxacağını hiss etdim, yəni ayaq üstə dura biləcəyimə əmin olduğumu bildim, Karmen məni gizlicə Qrenadaya apardı. Qaraçı qızlar hər yerdə, həmişə etibarlı sığınacaqlar tapa bilirlər və beləliklə, mən altı həftədən də çox məni axtaran korrexidordan iki qapı aralı bir mənzildə yaşamağa oldum. Mən dəfələrlə pəncərənin tağının arxasından baxanda onun küçədən keçib-getdiyini görmüşdüm. Nəhayət, tamam sağaldım, ancaq xəstə yatdığım zamankı həyat tərzimi sağaldıqdan sonra dəyişmək haqqında uzun-uzadı fikirləşmiş, çox götür-qoy etmişdim. Çünki belə yaşamaq olmazdı. Mən Karmenə İspaniyadan çıxıb getməyi və yeni dünyada namusla yaşamağı təklif etdim. O, mənə gülüb dedi:

– Biz kələm əkmək üçün yaranmamışıq, bizim taleyimiz, biz qaraçıların taleyi “pailloların” hesabına yaşamaqdır. Billirsən, mən cəbəlüttariqli Natan-ben-Xoseflə bir iş düzəltmişəm. Onun çoxlu pambıq parçası var, özü də malları sərhəddən keçirmək üçün yalnız səni gözləyir. O, sənin sağ olduğunu bilir. Əgər sən onların sözlərinə müsbət cavab verməsən, bizim cəbəlüttariqli adamlarımız nə deyərlər?

Mən Karmenin sözlərinə istər-istəməz tabe oldum və bu iyirənc həyatıma yenidən başladım.

Mənim Qrenadada gizləndiyim müddətdə öküz döyüşləri gedirdi və Karmen də gedib bu oyunlara baxırdı. Bir gün öküz döyüşlərindən qayıdan Karmen Lukas adlı çox cəld, diribaş bir pikador⁸⁹ haqqında uzun-uzadı danışdı. Karmen bu pikadorun mindiyi atın və qıraqları haşiyəli geyiminin qiymətini də bilirdi. Mən buna əhəmiyyət vermədim. Bir neçə gündən sonra sağ qalan yoldaşlarımdan Xuanito mənə Karmeni Lukas ilə birlikdə Zakatən bazarındakı tacir dükanlarının birində gördüyünü dedi.

Bu, məni narahat etməyə başladı. Mən Karmendən həmin pikadorla nə üçün və necə tanış olduğumu soruşdum.

– Bu elə bir oğlandır ki, onunla istədiyini işi görmək olar. Çay qıjıldayırsa, deməli, onda həm su var, həm də çınqıl⁹⁰. O, yarışlarda iki min real qazanmışdır. İki şeydən biri olmalıdır: ya bu pulları əldə etməli, ya da onun yaxşı atminən və hünərli oğlan olduğunu nəzərə alaraq onu dəstəməizə daxil etməliyik. Filankəs və filankəs ölmüşlər, sən isə onların yerinə kimisə götürməlisən. Onu özünlə götür.

– Nə onun özünü, nə pulunu – heç nə istəmirəm, – dedim, – və sənə də onunla danışmağı qadağan edirəm.

– Özünü gözlə ha! – Karmen mənə cavab verdi. – Sən bir işi mənə qadağan edəndə mən də acıqca onu edirəm.

Xoşbəxtlikdən, pikador Malaqaya getdi və mən də həmin yəhudinin – Ben-Xosefi deyirəm – pambıq parçalarını sərhəddən keçirmək işləriylə məşğul olmağa başladım. Bu iş mənə çox əziyyətlə başa gəldi. Karmen özü də işə qoşulmuşdu və mən Lukası unutmuşdum. Bəlkə, Karmen özü də onu, heç olmasa, müvəqqəti unutmuşdu? Məhz elə bu vaxtlar mən sizə, müsyö, əvvəlcə Montillada, sonra isə Korduda rast gəldim. Mənsə Karmenlə sonuncu görüşüm barədə heç nə danışmayaçağam. Bu haqda, bəlkə də, siz məndən də çox bilərsiniz. Karmen sizin saatınızı oğurladı, hələ deməyəsən, pulunuzu da oğurlamaq könlündən keçirdi və indi sizin barmağınızda gördüyüm bu üzüyü də... Onun dediyinə görə, bu, sehrli üzükdür və çox çalışırdı ki, bu üzüyü də ələ keçirsin. Bizim aramızda çox kəskin bir mübahisə oldu və mən onu vurdum. Onun rəngi saraldı, o ağladı. Birinci dəfə idi ki, onun ağladığını göürdüm və bu, mənə dəhşətli dərəcədə ağır təsir elədi. Mən ondan üzr istədim, ancaq o, bütүн günü mısınğını salladı və mən Montillaya yola düşəndə belə mənimlə görüşmək istəmədi. Ürəyim bərk sıxılırdı. Üç gündən sonra o, deyə-gülə və çox şən halda gəlib məni tapdı. Hər şey unudulmuşdu və indi biz təzə sevişən aşiq-məşuqa oxşayırdıq. Ayrıliq dəmi çatanda o, mənə dedi:

– Korduda bayramdır, mən də ora gedib baxmaq istəyirəm və qayıdanda sənə danışaram.

Onu buraxdım. Tək-tənha qaldıqdan sora mən bu bayram və Karmenin dəyişmiş xasiyyəti haqqında xeyli fikirləşdim. “Madam ki birinci olaraq mənim yanıma gəldi, deməli, məndən intiqam almışdır”, – deyə öz-özümə düşündürdüm. Bir nəfər kəndli Korduda öküz döyüşü getdiyini dedi. Yenə damarlarımda qanım qaynamağa başladı. Mən dəli kimi yola düşdüm və birbaşa öküzlərin döyüşdüyü meydançaya gəldim. Lukası mənə göstərdilər, Karmen isə birinci sırada, məhəccərin lap dibində, meydançaya yaxın oturmuşdu. Məsələnin nə yerdə olduğunu bilmək üçün ona bir dəqiqə baxmaq kifayət idi. Lukas birinci öküz meydançaya çıxdıqdan sonra, mənim əvvəldən təsvir etdiyim kimi, özünü iltifatlı, dəliqanlı kimi göstərdi. Öküzün boynuna bağlanmış dəmir nişanı çıxardı və gətirib Karmenə verdi, o da həmin dəqiqə nişanı saçlarına vurdu. Öküz mənim əvəzimə Lukasdan intiqam aldı. Lukas öz atı ilə yerə sərilmiş, öküz isə onların ikisinin də üstündə dayanmışdı. Mən Karmenə tərəf baxdım, o artıq yerində deyildi. Oturduğum yerdən heç cür çıxmaq mümkün deyildi. Odur ki yarışın qurtarmasını gözləməli oldum. Sonra artıq sizin tanıdığınız evə getdim və orada gecədən xeyli keçənə qədər rahat nəfəs aldım. Gecə saat ikiyə yaxın Karmen qayıdıb gəldi və mənə görə bir az təəccübləndi.

Ona dedim:

- Gəl mənə gedək!
- Hə, yaxşı! Gedək!

Gedib atımı gətirdim, onu tərkimə aldım və gecənin qalan hissəsini biz kəlmə kəsmədən səssiz-səmirsiz yol getdik.

Səhər açılarda ucqar bir kənddə, kiçik bir monastırın yaxınlığında dayandıq. Mən burada Karmenə dedim:

– Qulaq as, gör nə deyirəm: mən bütün olub-keçənlərin hamısını unuduram, ancaq bir şeyə and iç, and iç ki, mənəmlə Amerikaya gedəcəksən və ömrünün axırına kimi sakit yaşayacaqsan.

– Xeyr, – o, hirsə cavab verdi, – Amerikaya getmək istəmirəm. Mənəmlə üçün bura yaxşıdır.

- Çünki burada sən Lukasə yaxınsan, ancaq aç qulağını,

yaxşı-yaxşı eşit, əgər Lukas sağalsa da, çox yaşamayacaq. Bir də ki onunla nə işim? Mən sənin oynaşlarını öldürməkdən yorulmuşam, indi isə səni öldürəcəyəm.

O, vəhşi baxışları ilə düz gözlərimin içinə baxdı və dedi:

– Mən sənin əlində öləcəyimi əvvəlcədən bilirdim. Səni birinci dəfə görəndə evimizin qabağında bir keşişə rast gəldim. Və bu gecə Kordudan çıxarkən heç nə görmədin? Bir dovşan yolu sənin atının ayaqları arasından qaçaraq keçdi. Deməli, alınma belə yazılıbmış.

– Karmensita... Məgər məni daha sevmirsən?

O heç bir cavab vermədi. O, həsir üstündə bardaş qurub oturmuş və barmağı ilə torpağın üstündə cızıqlar çəkirdi.

Yalvacı təzədə ona dedim:

– Karmen, həyat tərzimizi dəyişək. Gedək bir yerdə yaşayaq ki, həmişə bir-birimizin yanında olaq. Bilirsən ki, bu yaxında, bir palıd ağacının altında yüz iyirmiyə qədər qızıl unsiya quylamışığıq... Sonra bizim yəhudi ben-Xosefdə yatırımımız var.

O gülməyə başladı və mənə dedi:

– Əvvəlcə mən, sonra isə sən, bilirəm ki, belə də olmalıdır.

– Fikirləş, – bir daha ona dedim, – mənim səbir kasam artıq dolmuşdur və özümü artıq ələ ala bilmirəm, bir qərara gəl, yoxsa mən öz qərarımı verəcəyəm.

Mən onu burada tək qoydum və monastırın ətrafını gəzib-dolanmağa başladım. Burada ibadət edən bir rahib gördüm. Gözlədim ki, o, ibadətini qurtarsın. Mən də bu saat böyük məmnuniyyətlə ibadət edərdim, ancaq bacarmırdım. Rahib yerindən qalxanda mən onun bərabərinə getdim.

– Ey müqəddəs ata, – ona müraciətlə dedim, – böyük çətinlik içində olan bir adamın əvəzinə ibadət edərsinizmi?

Rahib cavab verdi:

– Mən dərdə düçar olanların hamısına dua oxuyuram.

– Bir azdan öz xalqının yanına gedəcək bir nəfərin ruhunun şad olması xatirinə dua oxuyarsınızmi?

– Bəli, – rahib gözlərini düz mənə zilləyərək cavab verdi.

Mənim sifətimdə qəribə bir ifadə olduğunu hiss edən rahib məni danışdırmaq istədi və:

– Deyəsən, sizi haradasa görmüşəm, – dedi.

Onun oturduğu skamyanın üstünə bir piastr pul qoydum:

– Duanı nə vaxt oxuyacaqsınız?

– Yarım saatdan sonra. Bu yaxınlıqdakı karvansara sahibinin oğlu indi gəlib dua oxuyacaqdır. Cavan oğlan, mənə deyən görüm, sizin vicdanınızı narahat edən elə bir işiniz yoxdur ki? Xristian bir adamın məsləhətlərini eşitmək istərdinizmi?

Mən, az qala, ağlayacaqdım. Ona elə indi bu saat qayıda-cağımı söylədim və ondan uzaqlaşdım. Gedib monastırın zəngi vurulana qədər yerdə, göy otun üstündə uzandım. Zəng vurulanda monastıra yaxınlaşdım və bayırda dayandım. İbadət qurtardıqdan sonra kəndə qayıtdım. Elə gūman edirdim ki, Karmen qaçar. O, mənim atımı minib qaçıb qurtara bilərdi, ancaq onu əvvəlki yerində gördüm. Onu qorxutduğumu demək istəmir-dim. Mən onun yanında olmadığımı müddətdə Karmen əynin-dəki donunun ətəyini söküb oradan qurğuşun çıxarmışdı. İndi isə bir stolun başında oturub, əritdiyi qurğuşunu su ilə dolu mis kasaya tökərək diqqətlə ona tamaşa edirdi. Öz cadusu ilə o qədər məşğul idi ki, qayıdıb gəldiyimi hiss etmədi, daha doğ-rusu, görmədi. O gah əlinə bir tikə qurğuşun alıb kasanın hər tərəfində gəzdirir, gah da deyilənlərə görə, qaraçıların kraliçası olmuş “Bari Krallisa”, don Pedronun məşuqəsi Mariya Padillanı vəsf edən cadu mahnılarından birini zümzümə edirdi⁹¹. Mən ona dedim:

– Karmen, mənimlə getmək istəyirsənmi?

O yerindən qalxdı, mis kasasını kənara tulladı və sanki, bu saat harasa yola düşəcəkmış kimi örpəyini başına atdı. Atımı gətirdilər, Karmen yenə qalxıb tərkimdə yerini tutdu və biz uzaqlaşdıq.

Bir az yol getdikdən sonra ondan soruşdum:

– Mənim Karmenim, deməli, mənimlə getməyə razısan, hə?

– Mən ölənə qədər sənirləyəm, ancaq daha sənirlə bir yastığa baş qoymayacağam, – dedi.

Biz boş bir dərəyə çatmışdıq, ətrafda ins-cins yox idi, atın başını çəkdim.

– Buradır? – Karmen soruşdu.

O, bir sıçrayışla yerə tullandı. Örpəyini başından götürüb onu ayaqlarına atdı, bir əlini düyünləyib ombasına qoydu və dinməz-söyləməz dayanıb düz gözlərimin içinə baxdı.

– Məni öldürmək istəyirsən, bilirəm. Bu, alınma yazılıbdır, olmalıdır, ancaq sən məni diz çökdürə bilməyəcəksən..

– Yalvarıram sənə, – ona dedim, – ağıllı ol. Məni eşit! Bütün olub-keçənlər unuduldu. Bununla belə, yaxşı bilirsən ki, sən məni məhv etdin, mən səni yox. Mən ancaq sənin ucbatından oğru və qatil oldum. Karmen! Mənim Karmenim! Qoy səni və səninlə birgə də özümü xilas edim.

– Xose, – Karmen mənə müraciətlə dedi, – məndən mümkün olmayan bir şeyi xahiş edirsən. Mən səni daha sevmirəm, sən isə hələ də məni sevirsən və məhz buna görə də məni öldürmək istəyirsən. Mən sənə yenə yalan sata bilərdim, ancaq özümü bir daha əziyyətə salmaq istəmirəm. Bizim aramızda hər şey qurtardı. Mənim romum kimi sənin öz romini öldürməyə ixtiyarın var, ancaq Karmen həmişə azad olacaqdır. O, qallı olaraq doğulmuş, qallı kimi də öləcəkdir.

– Deməli, sən Lukası sevirsən? – ondan soruşdum.

– Bəli, mən onu sevmişəm, səni sevdiyim kimi, bir anlıq, səni sevdiyimdən, bəlkə də, bir qədər az. İndisə heç nəyi, heç kimi sevmirəm və sevdiyimə görə də indi özümə nifrət edirəm.

Mən onun ayaqlarına döşəndim, əllərini əlimə aldım, onları göz yaşlarına qərç etdim. Mən onunla birlikdə keçirdiyimiz ömrün ən gözəl anlarını ona xatırlatdım. Mən ona yalnız onun xatirinə, ömrünün axırına qədər quldur olaraq qalacağıma söz verdim. Mən ona hər şey, hər şey üçün söz verirdim, ta ki o, məni sevəydi.

Karmen mənə dedi:

– Səni yenə sevmək? Bu mümkün deyil. Səninlə bir yastığa təzədən baş qoyum? Mən bunu istəmirəm.

Qan beynimə vurdu. Bıçağımı çıxardım. Mən onu qorxutmaq və onun mənə yalvararaq aman diləməsini istəyirdim, ancaq sən demə, bu qadın iblis imiş.

– Axırınıcı dəfə deyirəm, – bağırırdım, – mənimlə birlikdə qalmaq istəyirsənmi?

– Yox! Yox! Yox! – Karmen ayağını yerə döyərək dedi. Və o, barmağından vaxtilə mənim ona bağışladığım üzüyü çıxarıb kolluğa tərəf fırlatdı.

Mən onu iki dəfə vurdum. Bu, Taygözün bıçağı idi, onu öldürəndə götürmüşdüm, özümünkünü isə sındırmışdım. İkinci zərbədən sonra o, səssiz-səmirsiz yerə yıxıldı. Mənə zillənən qara, iri gözləri indinin özündə də gözlərimin qabağındadır; az sonra həmin gözlər torlandı və yumuldu. Düz bir saat qəhər içərisində boğularaq bu cəsədin qarşısında donub-qaldım. Sonra Karmenin mənə meşədə dəfn olunmaq istədiyini tez-tez xatırladığı sözlər yadıma düşdü. Mən əlimdəki bıçaqla qəbir qazdım və onu qəbrə qoydum. Onun kolluğa tərəf tulladığı üzüyü çox axtardım, nəhayət, tapdım. Üzüyü də kiçik bir xaçla bərabər qəbrə, onun yanına qoydum. Bəlkə, düz eləmişdim... Sonra atıma minib Korduya qədər çapdım və rast gəldiyim birinci qarovulxanaya özümü təslim etdim. Mən Karmeni öldürdüyümü dedim, ancaq onun meyitinin harada olduğunu demək istəmədim.

Rahib müqəddəs adam imiş. O, Karmenin ruhunun şad olması üçün dua oxudu... Bədbəxt qız! Onun belə tərbiyə almasının səbəbkarı kaleslərdir.

IV

Avropanın hər yerinə səpələnmiş *bohemiens gi*, *tanossepsg izyigeuner* və sair adı ilə tanınmış bu köçəri tayfalann bu gün ən çox məskən saldığı ölkələrdən biri İspaniyadır. Bunlann əksəriyyəti ölkənin cənub əyalətində və şərqində – Əndəlisdə, Estremadürdə, Mürsi krallığında yaşayır, yaxud sərsəri həyat tərzini keçirir; bunlardan Kataloniyada xirtdəyəcəndir. Onlar buradan tez-tez Fransaya da keçib-gedirlər. Həmin köçərilərə bizim bütün cənub bazarlarımızda, yarmarkalarda rast gəlirik. Bunlann kişiləri alverçiliklə, baytarlıqla və qatır saxlamaqla məşğuldurlar; onlar həmçinin mis qabları və qazanları qalaylamaq peşəsi ilə də məşğuldurlar; biz hələ onların qaçaqmal alveri və qanun üzrə qadağan olunmuş bir çox işlərlə məşğul olduqlarını demi-

rik. Arvadları fala baxır, dilənir və hər cür zərərli və zərərsiz dava-dərman işləri ilə məşğul olurlar.

Qaraçıların fiziki xüsusiyyətlərini təyin etmək, təsvir etmək asandır və onlardan tək-cə birini gördükdən sonra min nəfərin arasında qaraçı irqinə mənsub adamı dərhal tanımaq olar. Bunları eyni ölkədə yaşayan xalqlardan ayıran xüsusiyyətlər onların zahiri görünüşü və sir-sifətlərinin ifadəsidir. Qaraçıların üzlərinin rəngi onlarla eyni ölkədə yaşayanlarınkindən qara və həmişə tutqun olur. Qaraçıların özlərinə tez-tez “kales”, yəni “qara” deməsi məhz elə buradan meydana gəlir⁹². Onların hissediləcək dərəcədə çəp, gözəl biçimli, zil qara gözləri uzun kirpiklərinin altında kölgəli kimi görünür. Onların baxışını yalnız vəhşi heyvan baxışı ilə müqayisə etmək olar. Bu baxışda həm igidlik, həm də qorxaqlıq var və belə bir əlamətə görə onların gözləri bu millətin xüsusiyyətini daha tez bürüzə verir: hiyləgər, məğrur, ancaq Panurq⁹³ kimi təbii olaraq zərbədən qorxan. Kişilərinin əksəriyyəti qədd-qamətli, mütənasib bədənli, zirək və cəsur olur; bunların içərisində bir nəfər qəmli adama rast gəldiyimi xatırlamıram. Almaniyada qaraçı qızları daha gözəl olurlar; İspaniyada qaraçı qızları arasında belə gözəlliyə çox nadir hallarda təsadüf olunur. Lap gənc yaşlarında bunların çirkinlərindən də adamın xoşu gəlir, ancaq elə ki ana olurlar, çox iyrənc hala düşürlər. Hər iki cins – həm kişiləri, həm də qadınları son dərəcə natəmizdir və hər kim ki qaraçı arvadının saçlarını yaxından görməyib, nə qədər cod, nə qədər yağlı, nə qədər tozlu tük görsə, yenə də qaraçı qadının saçlarının necə olduğunu təsəvvür edə bilməz.

Əndəlis vilayətinin böyük şəhərlərində bəzi cavan qaraçı qızları başqalarına nisbətən özlərinə az-çox sığal verirlər. Belələri pul xatirinə rəqs etmək üçün hara gəldi gedirlər və onların rəqsləri bizim ictimai rəqslərimiz və karnavallarımız üçün qadağan edilmiş rəqslərə oxşayır. İngilis missioneri, İspaniya qaraçıları haqqında ikicildlik çox maraqlı əsərin müəllifi, qaraçıları Bibliya cəmiyyətinin xərçi ilə xristianlığa cəlb etmək fikrinə düşmüş müsyö Borrou inandırıcı surətdə təsdiq edir ki, hələ indiyə qədər qaraçı qızının öz irqindən olan əcnəbiyə ərə

getdiyi hadisəsinə rast gəlməyib. Mənə elə gəlir ki, onun qaraçıların əlaqı ilə əlaqədar söylədiyi təriflərdə xeyli şişirtmələr vardır. Əvvəla, onların çoxu Ovidi çirkinliyində olan vəziyyətdədir, yəni: “*Casta quam nemo rogavit*”⁹⁴. Gözəllərə gəlincə, onlar da bütün ispan qızları kimidirlər, oğlanları hələm-hələ bəyənirlər. Gərək onların xoşuna gələsən, onlara layiq olasan. Mister Borrou onların ləyaqətlərinin, xüsusilə sadələvhlüklərinin yalnız onların özlərini xoşbəxt etdiyini misal gətirir və sübut etməyə çalışır. Onun əxlaqsız tanışlarından biri, özünün dediyinə görə, gözəl qaraçı qızına bir neçə qızıl unsiya təklif etmiş, ancaq bundan kar aşmamışdır. Bir nəfər əndəlisliyə mən bu əhvalatı danışanda həmin adam dedi ki, əgər o əxlaqsız adam gözəl qaraçı qızına bir neçə unsiya qızıl pul əvəzinə iki, ya üç piastır göstərsəydi, işi daha uğurlu ola bilərdi və bir də ki qaraçı qızına qızıl təklif etmək karvansarada işləyən qıza iki milyon pul vəd etmək kimi inandırıcı üsuldur. Nə olursa olsun, kim nə deyir-desin, qaraçı qadınları öz ərlərinə təsəvvür edilməyəcək dərəcədə sədəqətliyərlər. Ərləri ehtiyac içərisində olarkən arvadları təhlükədən, bədbəxtlikdən çəkinmədən onlara kömək edirlər. Qaraçıların özlərinin özlərinə verdikləri adlardan biri olan “rome”, yaxud “ərlər” sözü, mənə elə gəlir ki, evlənmək məsələsində onların öz irqlərinə çox böyük hörmətlə yanaşdıqlarını göstərir. Əgər qaraçıların öz həmtayfaları ilə necə tez münasibət yaratdıqlarının, bir-birinə kömək etdiklərinin sirrini sədəqət adlandırma biləriksə, onların əsl ləyaqəti elə vətənpərvər olmalarıdır. Bununla belə, bütün gizli və qeyri-qanuni təşkilatlarda onlar yuxarıda saydığımız və bunlara bənzər keyfiyyətləri öz aralarında sirr kimi saxlayırlar.

Bir neçə ay bundan əvvəl mən Vogezdə məskən salmış bir qaraçı köçünə getmişdim. Onların qəbilələrinin ağbirçəyi olan qoca qaraçı arvadın komasında ayrı qəbilədən olan ağır bir xəstə yatırdı. Bu adam böyük qayğıkeşliklə müalicə olunduğu xəstəxanayı tərk edib öz həmvətənlərinin arasında ölmək üçün buraya gəlmişdi. Düz üç ay idi ki, həmin qaraçı bu ev sahiblərinin yanında yatırdı. Ev sahibləri ona onlarla birlikdə yaşayan oğullarından, kürəkənlərindən də yaxşı qulluq edirdilər. Onun

üçün küləşdən və yumşaq yosundan xüsusi yataq hazırlanmış, döşəyinin üstünə ağ mələfə çəkilməmişdi, halbuki on bir nəfərə qədər ailə üzvü olan bu evdə qalanların hamısı üç addım uzunluğunda olan taxta parçalarının üstündə yatırdı. Bax budur onların qonaqpərvərliyi. Həmin o ağbirçək öz qonağına elə canıyananlıq edir, elə insanpərvərlik göstərirdi ki, xəstənin yanında mənə deyirdi: “*İsinqo, sinq, home mulo*”, yəni: “Tezliklə, lap tezliklə bu yazıq öləcək”. Bütün bunlara baxmayaraq, bu adamların sürdükləri həyat elə acınacaqlıdır ki, ölüm xəbəri heç veclərinə də deyil.

Qaraçıların spesifik keyfiyyətlərindən biri də onların din məsələsinə laqeyd olmalarıdır. Bu heç də o demək deyildir ki, onlar son dərəcə azadfikirli, yaxud skeptikdirlər, yəni hər şeyə şübhə ilə baxırlar. Onlar heç vaxt allahsız olmamışlar, belə şeydən uzaqdırlar. Yaşadıqları ölkənin dini onların da dinidir, ancaq onlar yerlərini, məskənlərini dəyişdikcə etiqadlarını, dinlərini də dəyişirlər. İbtidai xalqlarda hissi əvəz edən mövhumat da qaraçılara yabançıdır. Bir də ki, doğrudan da, başqalarının hesabına yaşayanlarda heç mövhumat olarmı? Bununla belə, mən İspaniya qaraçılarındakı cəsədə toxunanda qəribə qorxu hissini müşahidə etmişəm. Onların arasında pul xatirinə ölümlü qəbiristanlığa aparan az adam tapılır.

Mən dedim ki, qaraçı qadınlarının əksəriyyəti fala baxmaqla məşğuldur, bu işin ustasıdır. Amma onların böyük gəlir mənbəyi ovsunlu və xoşagələnlərini satmaqdır. Onlar birbirinə quşu qonmayanların arasında məhəbbət yaratmaq xatirinə yanlanca qurbağa ayağı, yaxud məhəbbət deyilən şeyin olmadığı bir adamda güclə məhəbbət yaratmaq xatirinə ahənrüba tozu gəzdirirlər. Ancaq möhkəm ehtiyac olanda bəddua oxuyurlar ki, şeytan özü onlara kömək əli uzatmağa məcbur olur.

Keçən il bir ispaniyalı qadın mənə aşağıdakı əhvalatı danışdı: həmin qadın günlərin bir günündə çox qəmgin və dalğın halda Alkala küçəsindən keçirmiş; bir qaraçı qızı arxadan qaça-qaça gəlib ona deyir: “Gözəl xanım, əriniz sizə xəyanət etmişdir”. Bu, həqiqətən də belə idi. “İstəyirsinizmi onu bu

yoldan qaytarım?” Belə təklifin necə böyük sevincə qəbul olunduğunu başa düşmək olar, ancaq burası var ki, ürəyin gizli sirlərini bir baxışla tez bilən, başa düşən adama necə inanasan? Cadu, fala baxdırmaq işlərini Madridin gediş-gəlişi çox olan küçələrində icra etmək mümkün olmadığından ertəsi günə görüş təyin olunur: “Sizə xəyanət edən ərinizi sizin ayağınıza gətirməkdən asan şey yoxdur, – qaraçı qızı söhbətə başlayır. – Deyin görüm, onun sizə verdiyi dəsmaldan, şərfdən, yaxud örpəkdən-zaddan bir şey varmı?” Qaraçı qızına ipək ləçək verilir. “İndi isə tünd-qırmızı sapla bu ləçəyin bir küncünə bir piastr pul tikin, o biri küncünə isə yarım piastr. Bu küncünə bir peseta, o biri küncünə də iki reallıq bir peseta pul tikin. Sonra ləçəyin ortasına gərək bir qızıl pul da tikəsən, dublon tiksən, daha yaxşıdır”. Dublonu və başqa pulları arvad deyilən yerlərə tikir. “İndi isə bu ləçəyi mənə verin, onu gecəyarısı Kambo-Santo qəbiristanlığına aparacağam. Əgər möcüzə görmək istəyirsinizsə, gəlin özünüz də mənimlə gedək”. Qaraçı qızı Kambo-Santoya tək getməli olur, çünki həmin qadın şeytanlardan çox qorxmuş. İndi özünüz fikirləşin: öz sevgilisindən ayrı düşən bu yazıq, bədbəxt qadın, ləçəyini və bivəfa yanını, sevgilisini bir daha gördümü?

Bədbəxtliklərinə və başqalarına qarşı nifrət hissi ilə yaşamalarına baxmayaraq, qaraçılar avam, azsavadlı adamlar arasında müəyyən hörmətlə qarşılanırlar və onlar bununla çox fəxr edirlər. Onlar ağıllı olduqlarını düşünərək özlərini ali irqə mənsüb hesab edirlər və onlara qonaqpərvərlik göstərən xalqa nifrət bəsləyirlər.

Vogez qaraçılarından bir qadın mənə deyirdi:

– Büt-pərəstlər elə axmaqdırlar ki, onları aldatmaq üçün heç ustalıq da lazım deyil. Bir gün küçə ilə getdiyim yerdə bir qaraçı qadın məni evinə çağırdı. İçəridə soba tüstülüyüydü və o, bu tüstünün kəsilməsi üçün bir fal açmağımı xahiş etdi. Mən hər şeydən əvvəl bir tikə piy istədim. Sonra romani dilində bir neçə sözü dodaqaltı mızıldaya-mızıldaya vird etdim. Həmin sözlərin mənası belə idi: “Sən heyvansan, heyvan kimi bu dünyaya gəlmisən, heyvan kimi də ölüb gedəcəksən...” Qapının astana-

sında olanda xalis almanca dedim: “Sobanın tüstüsünə qarşı ən yaxşı çarə onu yandırmamaqdır”. Bundan sonra çıxıb getdim.

Qaraçıların tarixi hələ də problem olaraq qalır. Ancaq bu məlumdur ki, onların ilk kiçik dəstələri XV əsrin əvvəllərində Avropanın şərq hissəsində görünmüşdür. Lakin onların Avropaya haradan və nə üçün gəldikləri məlum deyil və qərībā burasıdır ki, az vaxt içərisində bir-birindən çox uzaq olan ölkələrdə onların bu qədər artıb çoxalmasına heç kim inana bilmir. Qaraçıların özləri də öz adət-ənənələri və mənşələri barədə indiyə kimi heç nə qoruyub saxlamamışlar və əgər onların əksəriyyəti Misiri birinci vətənləri hesab edirsə, bu da onların ta qədimdən indiyə qədər öz aralarında yaranmış bu uydurmalara əsaslanmalıdır.

Qaraçıların dilini öyrənən şərqşünasların əksəriyyəti onların Hindistandan gəldiklərini fərz edir. Doğrudan da, romani dilinin söz köklərinin və çoxlu qrammatik formalının sanskrit dilindən törədiyi görünür. Öz-özlüyündə aydındır ki, uzun-uzadı sərsəri həyat tərzlərində qaraçılar külli miqdarda əcnəbi sözlərini mənimsəmiş və qəbul etmişlər. Romani dilinin bütün dialektlərində külli miqdarda yunan mənşəli sözlərə rast gəlmək olur; məsələn, *kokkalon* sözündən olan *cocal* – sümük, *petalon* sözündən *petalli* – at nalı, *karfi* sözündən isə *cafi* – mıx, mismar sözlərini misal gətirmək olar. Hazırda qaraçı qəbilələrini bir-birindən qismən ayıran nə qədər dəstə, tayfa vardırırsa, bir o qədər də dialektlər vardır. Onlar hər yerdə yaşadıkları ölkənin dilində öz dillərindən daha sərbəst danışirlər. Ancaq çox zəruri bir məsələ barəsində danışmaq lazım gələrsə, əcnəbi adamların yanında öz doğma dillərindən istifadə edirlər. Əgər biz əsrlərdən bəri bir-biri ilə heç bir əlaqəsi olmayan Almaniya qaraçılarının danışığını İspaniya qaraçılarının danışığı ilə müqayisə etsək, külli miqdarda ümumi sözlər tapa bilərik; ancaq bu ibtidai dil hər yerdə eyni dərəcədə olmasa da, daha mədəni, daha inkişaf etmiş dillərlə sıx əlaqədə olmuşdur. Bir tərəfdən alman, digər tərəfdən isə ispan dili romani dilinin kökünü elə dəyişdirmişdir ki, şvardsvallı bir qaraçı əndəlisli qaraçının danışığını başa düşə bilməz. Halbuki bir neçə kəlmə söyləmiş olsalar, eyni dilin

müxtəlif şivələrində danışdıqlarını görürlər. Mənə elə gəlir ki, dildə bir neçə daha çox işlənən söz bütün qaraçı dialektləri üçün ümumdür. Beləliklə, əlimə keçən lüğətlərin hamısında *pani* – *su*, *manro* – çörək, *mas* – ət, *lon* isə duz deməkdir.

Saylar hər yerdə, təxminən, eynidir. Qaraçı dilinin alman dialekti ispan dialektindən daha təmizdir, çünki alman dialekti bu günə qədər ən sadə qrammatik formaları saxlaya bilmişdir. Halbuki ispan dialekti Kastilya ləhcəsinin formalarını mənimsəyib. Bununla belə, dilin qədimliyi baxımından bir neçə söz istisna təşkil edir; bu sözlər isə qaraçı şivələrinin qədim zamanlardan ümumi bir dildən meydana gəldiyini göstərir. Alman dialektində felin keçmiş zaman forması fel kökündən düzəldilən əmr formasına “*ium*” sonluğunu əlavə etməklə düzəldilir. İspaniya romanisində isə fellər Kastilya fellərinin birinci təsrifinə əsasən şəxslər üzrə dəyişir. Felin məsdər forması olan “*iamar*” – “yemək”dən “*iame*” – “mən yedim”, “*lillar*” – “götürmək”dən “*lille*” – “mən götürdüm” düzəltmək lazım gəlirdi.

Lakin bəzən qoca qaraçılar istisna olaraq “*iyon*, *lillon*” deyirlər. Mən bu antik formaları saxlayan başqa fellər tanımıram.

Romani dili sahəsindəki bu azacıq biliyimlə qeyd etmək istəyirəm ki, fransız dilində olan jarqonlardan bir neçəsini bizim oğrular⁹⁵ qaraçılardan götürmüşlər. “Parisin sirləri”ni oxuyanlar “*chourin*” sözünün “bıçaq” olduğunu öyrəndilər. Bu, xalis romani sözüdür. “*Chourin*” sözü isə bütün qaraçı dialektləri üçün ümumi sözdür. Müsyö Vidok “at”a – “*gres*” deyir, bu da qaraçı sözü olan “*gras*”, “*gre*”, “*graste*”, “*gris*”dəndir. Paris jarqonunda işlədilən və qaraçı mənasını verən “*lomanichef*” sözünü də bura əlavə edin. Bu, “*rommani tchave*” – “qaraçı oğlanları” söz birləşməsinin təhrif olunmuş formasıdır; mənim xoşladığım bir söz varsa, o da “*firousse*” – “üz”, “sifət”dir ki, bütün məktəblilərimiz həmin sözü əvvəllər işlətdikləri kimi, indi də işlədirlər. Hər şeydən qabaq buna diqqət yetirin ki, Udən⁹⁶ öz maraqlı və zəngin lüğətində hələ 1640-cı ildə “*firlimouse*” sözünü yazırdı. Burası da var ki, “*Afirla*, *fla*” sözləri də romani dilində “üz”, “sifət” deməkdir; “*muf*” sözü də eyni qayda üzrə izah oluna bilər, ancaq demək lazımdır ki, bu söz latın dilində

olan “os” – “sümük” sözünə uyğun gəlir. “*Firlamui*” söz birləşməsinin mənası qaraçı-pürüst tərəfindən dərhal anlaşıldı və mən həmin adamın öz dilinin bilicisi olduğuna inandım.

Romani dili sahəsində apardığım elmi tədqiqatlar haqqında “Karmen”in oxucularına bax bir bu qədər söyləmək, məncə, kifayətdir. Mən öz hekayətimi çox yerinə düşmüş bir zərbi-məsəllə qurtaracağam: “*En retudi panda nasti abela macha*”, yəni: “Örtülü süfrənin bir eybi olar, açıq süfrənin min”.

İZAHLAR

¹ *Kapral* (onbaşı) – feodal senyorlara qarşı əvvəllər üsyan etmiş Korsika kommunalarının özlərinə seçdikləri başçılara deyirlər. Köhnə adət-ənənəyə görə, korsikalılar beş təbəqəyə bölünürlər: zadəganlar (bunların bir qismi *magnitgueslər*, yəni dəbdəbəli həyat sürənlər, ikinci qismi isə *stgmori* – senyorlar adlanır), kaprallar, vətəndaşlar, plebeylər və əcnəbilər.

² *Voltijerlər* – polisə kömək məqsədi ilə dövlətin təşkil etdiyi atıcı dəstəsində iştirak edənlərə deyirlər. Voltijerlərin qəhvəyi rəngli geyimlərinin yaxalığı sarı rəngdə olduğundan, onlara sarıyaxalılar deyirdilər.

³ Bu söz burada “sürgündən qaçmış” ifadəsinin sinonimi kimi anlaşılmalıdır.

⁴ *Ekü* – qədim fransız pul vahidi

⁵ Merime rus kəndlərindən olan Şevardinonun adını təhrif olunmuş formada verir. Borodino vuruşmasında (1812) Şevardino istehkam qızğın vuruşlarda gah bu, gah da digər tərəfin əlinə keçirdi; belə ki, bu istehkam rus ordularının bütün istiqamətlərdə möhkəmlənməsi üçün əsas mövqə olmuşdur.

⁶ Mürtəcə katolik ruhani cəmiyyətinin üzvü, katolik rahibi

⁷ *Jüdit Pasta* (1798–1865) – italyan müğənni qadını; 1820–30-cu illərdə Parisin opera teatrında çıxış etmişdir.

⁸ Fransa təmsilçisi Ləfontenin (1621–1695) təmsili nəzərdə tutulur.

⁹ *Corc Brümel* (1778–1840) – ingilis modabazı, kübar cəmiyyətdə modalar qanunvericisi

¹⁰ Aldadıcı formalar

¹¹ Hekayəti danışan şəxs dinləyicilərinin sadələşməsi üçün istifadə edir. XIX əsrin əvvəllərində ərəb ədəbiyyatında belə şair olmamışdır.

¹² Qədim yunan mifologiyasında deyilir: kentavrlar üzəndən və qarından adam, qalan bədən üzvləri at olan əsətiri varlıqlardır; Laptiflər sülaləsinin hökmdarı Pirifoyun toyuna dəvət olunmuşlar. Şərabdan məst olan kentavr Evriton gəlinin namusuna təcavüz etmək istəyir. İki tayfa arasında müharibə başlayır. Qəzəblənmiş Pirifoy Evritonu cəza-

landırır və toydan qovur. Larit ilə Santor da bu döyüşdə iştirak edən əsatri varlıqlardır.

¹³ *Lyö* – 4,5 km-ə bərabər qədim fransız uzunluq ölçüsü

¹⁴ *Su* – Fransada frankın iyirmidəbirinə bərabər pul vahidi

¹⁵ *Lapta* – iki dəstəyə bölünmüş oyunçular arasında ağacla oynanılan top oyunu

¹⁶ *Fut* – 30,5 sm-ə bərabər uzunluq ölçüsü

¹⁷ *Yan Qrüter* (1560–1627) – hollandiyalı antik şeylər tədqiqatçısı, “Bütün Roma dövrünün qədim əlyazmaları” (1603) məşhur tədqiqat əsərinin müəllifi. *Iohann-Kaspar Orelli* (1787–1849) – isveçrəli filoloq, 1828-ci ildə “Latın seçmə kitabələrinin daha geniş şərhi” əsərini nəşr etdirmişdir.

¹⁸ “Göy zanbaqdan çələng qoyun başına” (Vergilinin “Eneida” əsərindən bir misra)

¹⁹ *Pye* – 30,5 sm-ə bərabər uzunluq ölçüsü

²⁰ *Kaper* – dəniz quldurluğu ilə məşğul olan gəmi

²¹ Zənci alveri ilə məşğul olanlar özlərini belə adlandırırdılar.

²² *Briq* – ikidorlu yelkənli gəmi

²³ Katoliklərdə həftənin cümə günü “ağır gün” sayılır. İsa peyğəmbər həmin gün çarmıxa çəkilmişdir.

²⁴ *Qrenadyor* – mühafiz

²⁵ *Freqat* – üçdörlü hərbi gəmi

²⁶ *Giryö* – gözbağlıca

²⁷ *Folqar* – öyləncə, şənlik (*port.*)

²⁸ *Dəyənkli Martən* – fransızlarda uşağı qorxutmaq üçün uydu-
rulmuş ad

²⁹ Hər zənci qəbilə başçısının öz mahnısı olur.

³⁰ *Hersoq Osuna* (1579–1624) – İspaniyanın dövlət xadimi; nadir kitabları, qədim əlyazmaları və müasirləri olan bir çox müəlliflərin əsərlərini toplamışdır. Onun şəxsi kitabxanasının böyük bir hissəsi hazırda Buenos-Ayresdə mühafizə olunur.

³¹ “*Şərhlər*” – Yuli Sezarın özünün Roma hakimiyyətinə qarşı müharibədə, Qalliya müharibəsində və iştirak etdiyi yürüşlər zamanı qələmə aldığı qeydlər kitabı

³² İspanlar yumşaq “s” və “z” hərflərinin tələffüzünü ingilis dilində olan “th” hərflərinin tələffüzü ilə qarışdırırdıqları kimi, əndəlisilər də “th” hərflərinin tələffüzünü yumşaq “s” və “z” hərflərinin tələffüzü

ilə qarışdırırlar. Əndəlislini harada olur-olsun, təkcə “senyor” sözü-
nün tələffüzünə görə tanımaq olar.

³³ İmtiyazlı, başqalarına nisbətən xüsusi hüquqa malik əyalətlər;
yeni Alava, Biskay, Qipizqoa və Navarranın bir hissəsi. Həmin əya-
lətlərdə bask dilində danışirlər.

³⁴ *Sorsiko* – baskların milli rəqsi; adətən, xor mahnılarının müşa-
yiəti ilə ifa olunur.

³⁵ İngilis şairi Con Miltonun (1608–1674) “İtirilmiş cənnət” poe-
masında klassik obraz

³⁶ *Ulan* – nizəli süvari əsgər

³⁷ Katoliklərin ibadəti, gündə üç dəfə icra edilir: səhər, günorta və
gün batanda. İbadətin başlanmasından əvvəl zəng çalınır.

³⁸ Qədim yunan əsətinə görə, Artemida meşə və ov allahıdır. Bir
dəfə Akteon gənc yaşlarında ov edərkən Artemidanı öz pəriləri ilə
çayda çimən görür. Bundan əsəbiləşmiş ilahə ovçunu marala döndərir,
sonra onu öz itlərinin qabağına atır, itlər də onu tikə-tikə edirlər.

³⁹ Pyer Korneyin “Sid” faciəsindən misra

⁴⁰ *Papiros* – siqaret kağızı

⁴¹ *Neveriya* – buzxanası olan qəhvəxana, daha doğrusu, qar saxla-
nan anbar. İspaniyada elə kənd yoxdur ki, orada neveriya olmasın.

⁴² İspaniyada özü ilə çit və ya ipək parça nümunələri gəzdirməyən
səyyahları ingilis adlandırırlar – *inglesito*. Şərqdə də bunun kimidir.
Xalkida şəhərində mən “Milordos frantsezos” kimi təqdim olundum.

⁴³ *Fransisko Sevilya* – pikador, yəni öküz döyüşündə iştirak edən
nizəli atlı. İspaniyaya ilk səyahəti zamanı (1829–1830) onunla tanış
olan Merime “İspaniyadan məktublar” əsərində onun haqqında danışır.

⁴⁴ Merimenin tərcümeyi-halından məlum olur ki, o, cavan vaxtla-
rında cadugərlik və okkultizm elmini öyrənməklə də məşğul olmuşdur.

⁴⁵ *Jitana* – ispanca “qaraçı qızı” deməkdir.

⁴⁶ *Pyer Brantom* (1540–1614) – fransız yazıçısıdır. Burada yazıçı-
nın vəfatından sonra nəşr olunmuş “İncə qadınların həyatı” əsərinin
ikinci cildindəki epizodlardan biri nəzərdə tutulur.

⁴⁷ Kordova şəhəri VIII əsrdə ərəblər tərəfindən zəbt edilmiş və
dörd əsr ərzində İspaniyadakı ərəb xilafətinin mərkəzi olmuşdur.

⁴⁸ “*Pater*”, “*Ave*” (*lat.*) – “Müqəddəs ata”, “İnanıram”, “Məryəm
ana, ruhun şad olsun!” – katoliklərin ibadət zamanı söylədikləri dua-
ların ilk sözləri

⁴⁹ *Hidalgo* – İspaniyada zadəgan

⁵⁰ 1830-cu ildə İspaniyada zadəganlar bu üstünlükdən istifadə etdirdilər. Bu gün konstitusiyalı monarxiya üsuli-idarəsi dövründə sadə camaat da bu hüquqa malikdir.

⁵¹ *Vittoriya* – baskların Alava əyalətinin mühüm şəhəri; İspaniya-nın şimal-şərqində yerləşir.

⁵² *Pampölün* – baskların Navarra əyalətinin mühüm şəhəri; Alava şəhərindən bir qədər şimaldadır.

⁵³ “*Köhnə xristian*” – ispan nəslindən olan, ərəb istilasından dövründə xristian dinindən imtina etməyən və müsəlmanlara qız verməyən, onlardan qız almayanlara deyirlər.

⁵⁴ *Makila* – baskların ucu dəmirli əlağacı

⁵⁵ *Draqun* – xüsusi atlı qoşun hissəsi

⁵⁶ Bask əyalətlərində və Navarrada yaşayan qızların adı geyimləri

⁵⁷ İspan dilində “sancaq”, “sünbət” və “sülü” – “mıl” sözləri sinonim kimi işlənir. Müəllif burada söz oyunundan istifadə etmişdir.

⁵⁸ *Birinci müqəddəs Andrey* – İsa peyğəmbərin on iki həvarisindən biri; xəyanət etdiyinə görə onu Konstantinopolda tutub çarmıxa çəkmişlər.

⁵⁹ Bəli, müsyö

⁶⁰ *Alkala de los Panderos* – Sevilyadan iki lyö məsafədə bir qəsəbədir. Burada çox dadlı, ətirli çörək bişirirlər. Belə deyirlər ki, Alkala çörəyini dadlı, ətirli edən oranın suyudur. Bu çörəklərdən hər gün çoxlu miqdarda Seviliyaya gətirirlər.

⁶¹ Salam, yoldaş! (*lat.*)

⁶² Sevilyadakı evlərin əksəriyyətində dörd tərəfi şüşəbəndlə əhatə olunmuş içəri həyəət vardır. Yay vaxtı burada otururlar. Bu həyətin üstünə kətan pərdə çəkilir, pərdəni gündüzlər suda isladır, axşamlar isə yığışdırıb götürürlər. Küçəyə açılan qapı, demək olar ki, həmişə açıq olar və həyəətə gedən keçid çox gözəl, sənətkarlıqla işlənmiş kiçik qapı ilə tutulardı.

⁶³ Qaraçı zərbi-məsəli

⁶⁴ *Manzanilla* – ağ rəngli Əndəlis şərəbi

⁶⁵ *Yemas* – üstü şəkərlənmiş yumurta sarısı

⁶⁶ *Turron* – şirniyyat növü

⁶⁷ Bizim “Zahm” adlandırdığımız, kraliça İzabellanın isə “Ədalətli” adlandırdığı kral don Pedrodur. Harun-ər-Rəşid kimi don Pedro da

axşam olanda macərə axtarmaq məqsədi ilə Sevilya şəhərinin küçələrini gəzərmiş. Bir gün yenə gecə vaxtı gəzərkən şəhərin ucqar küçələrinin birində öz məşuqəsinin pəncərəsi önündə gitaranın müşayiəti ilə nəğmə oxuyan bir nəfərlə savaşıb. Onlar bərk vuruşurlar və kral həmin sevən aşiqi öldürür. Bir qadın qılınc səsinə başını pəncərədən çıxarıb baxır və əlindəki kiçik şam – *candilejo* ilə bu səhnəyə işıq salır. Bunu da deyək ki, ümumiyyətlə, çevik və cəsur olan don Pedroda qəribə bir qüsurluq vardı: yeri-yerində diz qapaqlarının şaqqıltısı uzaqdan eşidilirdi. Bu şaqqıltıya görə qarşı vuruşan adamın kim olduğunu çox asanlıqla tanıyır. Sabahı gün şəhərin mühafizə dəstəsinin rəisi gəlib krala məlumat verərək deyir: “Əlahəzrət, keçən axşam küçələrin birində vuruşma olmuş və dueldə bir nəfər ölmüşdür”. – “Qatilin kim olduğunu tapa bilmişsinizmi?” – “Bəli, əlahəzrət!” – “Bəs nə üçün o, indiyə kimi cəzasına çatmamışdır?” – “Əlahəzrət, sizin əmrinizi gözləyirəm.” – “Qanunu icra edin!” Məsələ burasında idi ki, bir az bundan qabaq kralın dərc olunmuş qanununda deyilirdi: “Dueldə iştirak edənlərin hamısının başı bədəninədən ayrılmalı və kəsilmiş başlar döyüşün getdiyi yerdə nümayişkarənə surətdə hamıya göstəriləsin ki, başqalarına da ibrət dərəsi olsun”. Mühafizə dəstəsinin rəisi bu işin öhdəsindən məharətlə gəlir. O, kralın heykəllərindən birinin başını qoparıb və onu həmin adamın öldüyü yerdə, küçənin ortasında bir taxtın üzərinə qoyur. Bu, kralın və bütün Sevilya camaatının çox xoşuna gəlir. O vaxtdan etibarən həmin küçə baş vermiş hadisənin yeganə şahidi olan qarının əlində tutduğu şamın adı ilə – “*candilejo*” adlandırılmışdır. Bu, xalq rəvayətidir. Zinuqa həmin bu əhvalatı bir az başqa formada danışır (bax: “Sevilya tarixi”, II cild, 136-cı səhifə). Hər halda, fakt budur ki, indinin özündə də Sevilya şəhərində “Kandelixo” adlı bir küçə vardır və bu küçədə daşdan düzəldilmiş büst saxlanılır; həmin bu büstün don Pedronun büstü olduğunu indi də hamı deyir. Təəssüf ki, bu büst təzədir. Köhnə büst XVI əsrdə çox korlandıqından şəhər bələdiyyə idarəsi onu bu gün hamının gördüyü büstlə əvəz etmişdir.

⁶⁸ *Rom* – ər

⁶⁹ *Romi* – arvad

⁷⁰ *Kales* – hərfi tərcümədə “qara” mənasını verir. Qaraçılar öz dillərində özlərini belə adlandırırlar.

⁷¹ İspaniya əsgərlərinin geyimi sarı rəngdə olub.

⁷² Qaraçı zərbi-məsəli

⁷³ *Maxari* – müqəddəs, burada müqəddəs Məryəm ananın şəkli

⁷⁴ Hamıdan sonra asılan adamın dul qalmış arvadı sayılan dar ağacı

⁷⁵ *Düro* – beş peseta dəyərində dəmir pul

⁷⁶ Karmenin söz oyunudur. Bu sözün fransızcası belədir: *dragon*. Dilimizə həm “əjdaha”, həm də “süvari əsgər” mənalarında tərcümə olunur. İfadə bütövlükdə “yalançı göz yaşları” kimi başa düşülməlidir.

⁷⁷ *Flamenco de Roma* – qaraçı qızlarını nəzərdə tutan arxaik ifadədir. “Roma” sözü burada, həqiqətən, Roma şəhərinin mənasında işlənmişdir, burada romi milləti və yaxud qaraçıların özlərinə verdikləri “evli adamlar” mənasında anlaşılır. İlk dəfə İspaniyada məskən salan qaraçılar Niderlanddan gəldiklərinə görə onların adları da oradan götürülmüşdür: flamandlar.

⁷⁸ İspaniya əsgərlərinə verilən adi yemək

⁷⁹ *Ustilar a pastesas* – güclə yox, hiylə ilə oğurluq etmək

⁸⁰ *Minon* – muzdla tutulan nəzarətçilər dəstəsi

⁸¹ “*Dankayre*” – qumarda özgə puluna oynayan adam

⁸² *Qausin, Ronda* – Malaqa əyalətində şəhər adları

⁸³ Səfehlər məni, doğrudan da, ləyaqətli qadın hesab etmişlər.

⁸⁴ Geydikləri paltarın rənginə görə ispanların ingilislərə verdikləri ad

⁸⁵ Gonbul

⁸⁶ Ya katorqaya göndərmişdilər, ya da ki cəhənnəmə vasil olmuşdu.

⁸⁷ Oynaşım, daha doğrusu, şıltağım

⁸⁸ Qaraçı zərbi-məsəli: “Cırtanın vədi uzağa tüpürmək olar”.

⁸⁹ *Pikador* – qədim İspaniyada öküz döyüşündə iştirak edən süvari nizəçi

⁹⁰ Qaraçı zərbi-məsəli

⁹¹ Mariya Padillanı don Pedronu ovsunladığına görə cəzalandırılırlar. Xalq arasındakı rəvayətə görə, kraliça Ağca burbonluya bağlılaşdığı qızıl kəmər onun sehlənmiş gözlərinə diri ilan şəklində görsənmişdir. Kralın bədbəxt kraliçaya qarşı nifrəti həmişəlik olaraq bununla ölçülür.

⁹² Mənə görə, Almaniyada yaşayan qaraçılar “kales” sözünün mənasını çox gözəl başa düşür, ancaq özlərinin belə çağırılmasını heç də xoşlamırlar. Onlar özlərini öz aralarında “*Romane çave*” deyər çağırırlar.

⁹³ F.Rablenin “Qarqantua və Pantaqrue” əsərindəki epizod nəzərdə tutulur.

⁹⁴ Heç kimin arzulamadığı bakirə (*lat.*) (Ovidinin “Məhəbbət elegiyası”ndan)

⁹⁵ Burada Prosper Merime fransız oğrularını nəzərdə tutur.

⁹⁶ *Antuan Udən* (1653-cü ildə vəfat etmişdir) – roman dilləri üzrə alim, bir çox lüğət kitablarının müəllifi.

MÜNDƏRİCAT

Novella ustası5

NOVELLALAR

Mateo Falkone12
İstehkammın alınması 26

POVESTLƏR

Etrusk vazası34
Məhəbbət ilahəsi60
Tamanço94
Karmen118
İzahlar182

PROSPER
MERİME

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

"Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evinin məhsuludur.

**www.eastwest.az
www.fb.com/eastwest.az**

Buraxılışa məsul **RAFİQ KAZIMOV**

Dizaynerlər **NƏRGİZ ƏLİYEVƏ**

ELŞƏN QURBANOV

Texniki redaktor **GÜLTƏKİN YUSİFOVA**

Texniki direktor **ALLAHVERDİ KƏRİMOV**

Nəşriyyat direktoru **RASİM MÜZƏFFƏRLİ**

Çapa imzalanmışdır: __. __.2013. Format 60x88 1/16. Ofset çapı.
Fiziki çap vərəqi 12. Sifariş _____. Tiraj 7000

“Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evinin mətbəəsində çap olunmuşdur.

AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17

Tel.: (+99412) 374 83 43, Faks: (+99412) 370 18 49

Nəşriyyat Evinin bütün kitablarının toplusu:

<http://www.eastwest.az/az/books/> ünvanda